Ref

5

Sysselsättnings-strukturen i industriella företag

Expertrapport från direktinvesterings-kommittén

1983:16
SOU

Ref

5

Sysselsättningsstrukturen i industriella företag

En studie av utvecklingen i svensk industri 1966–80

Expertrapport från direktinvesteringskommittén

1983:16

SOU

58

Statens offentliga utredningar
1983:16
Industridepartementet

Sysselsättnings-strukturen i internationella företag

En studie av utvecklingen i svensk industri 1966–1980

Expertrapport från direktinvesteringskommittén

Stockholm 1983

Omslag Johan Hillbom
Jernström Offsettryck AB

ISBN 91-38-07526-1
ISSN 0375-250X

Förord

Genom beslut den 30 juni 1977 fastställde regeringen direktiven för en kommitté med uppgift att utreda de näringspolitiska effekterna av företagens internationella investeringar. Kommittén, som påbörjade sitt arbete vid årsskiftet 1977-1978, antog namnet direktinvesteringskommittén (DIRK).

DIRK har initierat fem större undersökningar. I en har effekterna av svenska företags verksamhet utomlands uppskattats med hänsynstagande till konkurrens och köparkrav (SOU 1981:33). I en andra undersökning studerades effekterna av svenska företags investeringar utomlands och utländska företags investeringar i Sverige med särskild hänsyn till uppkomna beroendeförhållanden mellan koncernernas olika delar (SOU 1981:43). I en studie (SOU 1982:15) jämförs utvecklingen i några centrala avseenden i svenska multinationella, utlandsägda och svenska nationella företag. I en fjärde studie (SOU 1982:27) beskrevs svensk industris utlandsverksamhet och värderades med ekonometriska metoder inverkan av förändringar i svenska företags utlandsproduktion på deras export från Sverige. I denna undersökning studeras inverkan av internationella investeringar på sysselsättningsstrukturen i svensk industri. Kommitténs slutbetänkande kommer att publiceras under våren 1983.

Denna undersökning är baserad på det av arbetsmarknadens parter gemensamt kontrollerade underlaget till den s k förhandlingsstatistiken. DIRK vill härmed framföra ett tack till Svenska Arbetsgivareföreningen som tagit fram material i för DIRK bearbetningsbar form och Industriens Utredningsinstitut som tillhandahållit material avseende svenska utlandsinvesterande företag. BSc, MSSc Olof Erland, Företagsekonomiska Institutionen vid Uppsala Universitet, har genomfört undersökningen.

Studiens uppläggning har diskuterats och godkänts av kommittén. Utredaren svarar emellertid ensam för slutsatserna. Kommitténs ställningstaganden redovisas i slutbetänkandet.

Stockholm i februari 1983

Eric Pettersson

Jan-Erik Vahlne

INNEHÅLL Sid

Sid

FIGURER Sid

TABELLER Sid

KAPITEL 1 INLEDNING

I direktiven till direktinvesteringskommittén (DIRK) anges bl a att "Kommittén bör söka klarlägga vilken betydelse de internationella investeringarna hittills har haft och kan beräknas få för industrisysselsättningen i Sverige på sikt". Såväl den samlade sysselsättningseffekten, regionala effekter och effekter på yrkessammansättningen bör belysas. Speciellt anges en kartläggning av lokaliseringen av forsknings- och utvecklingsverksamhet och av avancerad tillverkning som önskvärd (Dir 1977:94).

Mot bakgrund av forskningsinriktningen vid Centrum för internationella företagsstudier, Uppsala universitet, och mina tidigare studier baserade på tjänstemannastatistiken (av arbetsmarknadens parter gemensamt uppgjord lönestatistik för tjänstemän) fick jag en förfrågan om en delutredning för DIRK. I mars 1980 träffades ett avtal med DIRK och Industriens Utredningsinstitut (IUI) om att jag skulle utföra en undersökning med syfte att beskriva och analysera effekterna av företagens internationella direktinvesteringar på sysselsättningsstrukturen i företagen och i svensk industri som helhet. För undersökningen fick jag av IUI tillstånd att använda material avseende svenska utlandsinvesterande företag (se SOU 1982:27, Appendix A). Vidare gav Svenska Arbetsgivareföreningen, Sveriges Verkstadsförening och Svenska Metallindustriarbetareförbundet tillstånd att utnyttja statistiken över medlemsföretagens tjänstemän och kollektivanställda, förutsatt att resp företag gav sitt tillstånd. Förfrågan om tillstånd utsändes till företagen i mars 1981.

Utredningen utgör ett komplement till tidigare undersökningar, som har initierats av DIRK (SOU 1981:33, SOU 1981:43, SOU 1982:15 och SOU 1982:27). Dessa undersökningar har på olika sätt, och utifrån olika perspektiv, berört sambandet mellan direktinvesteringar

och sysselsättning. Denna undersökning är unik i sammanhanget så tillvida att den baseras på ett omfattande datamaterial som inte tidigare har utnyttjats och som kombineras med IUIs statistik.

I detta kapitel redovisas delutredningens intentioner och utgångspunkter samt undersökningens perspektiv och metoder. I kapitel 2 diskuteras företagets olika funktioner och de aktiviteter som ligger till grund för indelningen i sysselsättningskategorier. I kapitlen 3-7 redovisas statistiken över sysselsättningen och i kapitel 8 återfinns slutligen en sammanfattning och kommentarer.

I fortsättningen används nedanstående indelning i företagskategorier:

1. Nationella koncerner/företag (NAT). Svenska företag som enbart har tillverkning i Sverige.
2. Multinationella koncerner/företag (MNF). Svenska företag som har tillverkningsenheter i utlandet.
3. Utländska koncerner/företag (UTL). Utländska företags tillverkningsenheter i Sverige.

För multinationella och utländska koncerner/företag används den gemensamma beteckningen internationella koncerner/företag (INT). Med koncerner avses moderföretag inkl dotterföretag.

1.1 Bakgrund

Antalet sysselsatta inom den svenska tillverkningsindustrin ökade successivt fram till början av 1960-talet. Från år 1966 till år 1980 minskade sysselsättningen av arbetare med drygt 74 000, medan sysselsättningen av tjänstemän ökade med 16 000. På grund av stagnation i världshandeln och ökad internationell konkurrens var sysselsättningsminskningen speciellt påtaglig under senare delen av 1970-talet i en rad s k krisbranscher (gruvindustri, stålindustri, varvsindustri och tekoindustri). (SOS Industri)

De internationella investeringarna har i allmänhet tenderat att öka snabbare än både världshandel och industriproduktion under efterkrigstiden. Under perioden 1960-1974 fördubblades antalet anställda i svenskägda producerande dotterföretag i utlandet, medan ökningen från år 1974 till år 1978 var mera måttlig; från 220 000 till 227 000. I Sverige ökade sysselsättningen i de internationellt investerande koncernerna med drygt 70 000 under perioden 1965-1974, medan sysselsättningen minskade med 14 000 under perioden 1974-1978, (SOU 1982:27)

De utländska investeringarna i Sverige är betydligt mindre än de svenska investeringarna i utlandet. År 1975 var drygt 50 000 sysselsatta i industriföretag med utländskt moderbolag. De utländska företagen är till största delen verksamma inom livsmedels-, kemi- och verkstadsindustrierna. Antalet sysselsatta har varit relativt konstant under 1970-talet (SOU 1978:73, SOU 1979:9).

År 1978 var de svenska multinationella företagens andel av industrisysselsättningen i Sverige ca 48 % medan de utländska företagens andel var ca 6 %. Sammantaget kan alltså över hälften av industrisysselsättningen i Sverige hänföras till internationella företag.

Sysselsättningen i svenska företag i utlandet totalt, dvs industriföretagens producerande och försäljande dotterföretag samt företag i andra näringar (byggnadsindustri, konsultverksamhet m m), kan för år 1978 uppskattas till närmare 400 000 (jfr SOU 1982:27, kap 4, SCB 1981:5). Av den totala sysselsättningen i svenska företag (i Sverige och i utlandet) återfanns enligt denna uppskattning ca en tredjedel i utlandet, medan enbart de svenska multinationella företagens sysselsättningsandel utomlands var drygt 40 %.

Den beskrivna utvecklingen är ett av uttrycken för en ökad internationell kapitalöverföring mellan nationalstater varvid i-ländernas multinationella företag utgör dominerande institutioner. Med en ökad sammanflätning av världsekonomins produktionssystem följer också andra resursöverföringar, som t ex licenser, management contracts, handelskrediter, lån och kapitalplaceringar. (Mitchell 1976 och Dunning 1979.)

Vilka är konsekvenserna för den nationella samhällsekonomin av de internationella företagens uppdelning av produktionen mellan olika länder? Hur påverkas den internationella arbetsfördelningen och sektorstrukturen i olika länder och den interna arbetsfördelningen inom de internationella företagen? Finns det en motsättning mellan de internationella företagens intressen och nationella samhällsekonomiska intressen? Vilka är konsekvenserna för sysselsättning, inkomstfördelning och möjligheterna att kontrollera utvecklingen på nationell nivå?

Mot bakgrund av sysselsättningsutvecklingen i svensk industri och de problem som följer av strukturomvandlingen och förändrade internationella konkurrensförhållanden är dessa frågor av grundläggande betydelse för ekonomisk-politiska ställningstaganden.

1.2 Intentioner

Avsikten med denna studie är att beskriva och förklara internationella direktinvesteringars samband med förändringar i sysselsättningsstrukturen i olika sektorer i Sverige och i företagen. Studien avser också att belysa de problem som de internationella företagens roll i Sverige kan innebära för statens möjligheter att kontrollera den ekonomiska utvecklingen.

Undersökningens omfattning begränsas till stor del av tillgänglig statistik. Således finns ingen möjhet att belysa sysselsättningsstrukturen inom de

internationella företagens enheter utanför Sverige. Till viss del kan dock en jämförelse mellan svenska multinationella företag och utländska dotterföretag i Sverige belysa allmänna tendenser i arbetsfördelningen också inom företagens olika delar. Undersökningens tidsperspektiv är begränsat till åren 1966 - 1980 för tjänstemän och till åren 1974-1980 för kollektivanställda. För de kollektivanställda finns uppgifter tillgängliga enbart för verkstandsindustrin, som dock har en dominerande roll i den internationella arbetsfördelningen.

Mot bakgrund av att flera av de stora multinationella svenska företagen etablerade sig utomlands redan i början av sekelskiftet är den internationella arbetsfördelningen ett resultat av en lång utvecklingsprocess. Likaså är många av de utländska företagen etablerade i Sverige långt före den period vi studerar. Dessa företag kan alltså antas ha uppnått en "mognad" och en karaktär som endast kan förklaras tillfredställande i ett längre tidsperspektiv.

Undersökningen kan också sägas vara avgränsad till en historisk period med specifika utvecklingsdrag, som framför allt avser förändrade internationella konkurrensbetingelser, en avmattning av världshandeln och nya teknologiska förutsättningar genom t ex utvecklingen på data- och elektronikområdet.

Undersökningen är också avgränsad till enbart industrins roll i sysselsättningsutvecklingen och arbetsfördelningen,vilket särskilt bör noteras eftersom det finns en rad studier som hävdar att industrin och produktionen får en alltmer underordnad roll i välfärdsstatens utveckling och att andra ekonomiska, politiska och sociala förhållanden utgör drivkraften i samhällsutvecklingen (Bell 1973, Himmelstrand et al 1981, Anell 1980). En undersökning begränsad till industrin är emellertid ändå av stort intresse för att belysa

dess förändrade roll, effekterna på samhällsutvecklingen i övrigt och de politiska kontrollmöjligheterna.

Förutom ovannämnda avgränsningar finns en rad begränsningar i det statistiska materialet. Dessa problem, och de avgränsningar som de medför, diskuteras närmare i kapitel 3.

1.3 Utgångspunkter och perspektiv

När ett företag etablerar produktionsenheter i utlandet fördelas det totala arbetet som utförs i företaget på olika länder. Om företaget ses som en kontrollerad (baserat på ägande) sammanhängande enhet är företagets olika aktiviteter lokaliserade till olika regioner/länder. Det uppstår alltså en internationell arbetsfördelning inom företaget genom lokalisering av företagets olika aktiviteter.

Genom specialisering och handel uppstår också en internationell arbetsfördelning mellan företag i olika länder.

Sammantaget kan arbetsfördelningen mellan företag och inom företag sägas beskriva en aspekt på ekonomins struktur inom ett land.

På samhällsnivå kan arbetsfördelningen beskrivas med strukturen av sektorer, näringar, yrken och bosättning (regioner). Denna arbetsfördelning utvecklas dels genom en differentiering på grundval av naturförutsättningar och dels genom tekniska produktionsmöjligheter. Med fristående företag förmedlas arbetsfördelningen genom köp och försäljning av varor/tjänster inom landet och på en internationell marknad.

På företagsnivå kan arbetsfördelningen beskrivas genom strukturen av aktiviteter och kvalifikationer hos olika arbetstagare. Arbetsfördelningen förmedlas genom företagens efterfrågan på olika slag av arbetskraft och genom arbetsfördelningen i företaget. Med arbetsfördelning avses då en uppdelning av arbetsaktiviteter i olika delaktiviteter. Kravet på kvalifikationer är beroende av arbetsfördelningens karaktär.

Arbetsfördelningen på samhällsnivå kan i första hand antas bestämma vad som produceras medan arbetsfördelningen på företagsnivå anger hur produktionen är organiserad.

I perspektivet av den internationella arbetsfördelningen blir frågan: "Vad produceras var och hur?"

För att belysa den internationella arbetsfördelningen på samhällsnivå kan vi beskriva produktionsinriktningen i två dimensioner. För det första kan produktionen vara koncentrerad till olika förädlingsled från råvara till slutprodukt (vertikal arbetsfördelning) och för det andra kan produktionen vara fördelad på olika sektorer eller branscher (horisontell arbetsfördelning).

Vi antar vidare att produktionen antingen är specialiserad eller diversifierad (mångsidig) i den horisontella dimensionen resp specialiserad eller integrerad (sammanhängande) i den vertikala dimensionen.

Med denna indelning får vi fyra kategorier av internationell arbetsfördelning som karaktäriserar olika länders position i världsekonomin (fig 1.1).

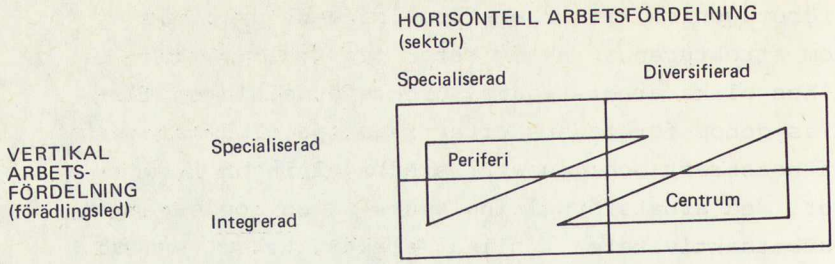

Figur 1.1 Vertikal och horisontell arbetsfördelning.

I figur 1.1 anger specialiserad vertikal arbetsfördelning att produktionen inom landet är inriktad på ett förädlingsled som t ex råvaruproduktion, medan en integrerad inriktning anger att en sammanhängande förädlingskedja finns inom landet. En specialiserad horisontell arbetsfördelning betyder att landet producerar endast inom vissa sektorer medan efterfrågan inom andra sektorer tillgodoses genom import. En diversifierad horisontell arbetsfördelning innebär att produktion återfinns inom alla sektorer.

U-länder (periferi) är i allmänhet relativt specialiserade i både horisontell och vertikal arbetsfördelning medan i-länder (centrum) är mera diversifierade och integrerade.

På företagsnivå kan en liknande indelning göras och företagens arbetsfördelning/produktionsinriktning sammantaget anger landets position i arbetsfördelningsmatrisen, men med undantag för de delar av företaget som ligger utanför landets gränser. På detta sätt påverkar företagens roll den internationella arbetsfördelningen, dels genom specialisering och därmed internationell handel, och dels genom utländska direktinvesteringar som innebär en förändrad vertikal och/eller horisontell arbetsfördelning inom företagen och därmed också i samhällsekonomin.

Som vi tidigare antydde är den internationella arbetsfördelningen en fråga om vad som produceras var och hur. Den horisontella och vertikala arbetsfördelningen anger vad som produceras och därmed efterfrågas vissa produktionsfaktorer. Över tiden utvecklas produktionsinriktningen (vad som produceras) i enlighet med tillgången till (relativt andra länder) teknik och produktionsfaktorer. Schemat i figur 1.2 visar exempel på sådana produktionsförutsättningar, där den internationella arbetsfördelningens karaktär bestäms av resp lands relativa kostnader för produktionsfaktorer och den relativa tekniska utvecklingsnivån för olika branscher. Arbetsfördelningen inom företag bestäms av i vilken utsträckning olika arbetsfunktioner och aktiviteter inom företaget kan lokaliseras i olika länder eller regioner.

		TEKNIK	
		Standardiserad	Innovativ
DOMINERANDE PRODUKTIONSFAKTOR	Råmaterial, kapital	järn & stål	kemi
	Arbete	konfektion	elektro

Figur 1.2 Exempel på olika typer av produktionsförutsättningar.

I figur 1.2 anges några typexempel på branscher med olika grundläggande produktionsförutsättningar.

Ovanstående diskussion av internationell arbetsfördelning anger det perspektiv vi utgår från när det gäller att beskriva de internationella direktinvesteringarnas samband med förändringen i sysselsättningsstrukturen i olika sektorer och i företagen. Perspektivet kan förenklat illustreras enligt figur 1.3.

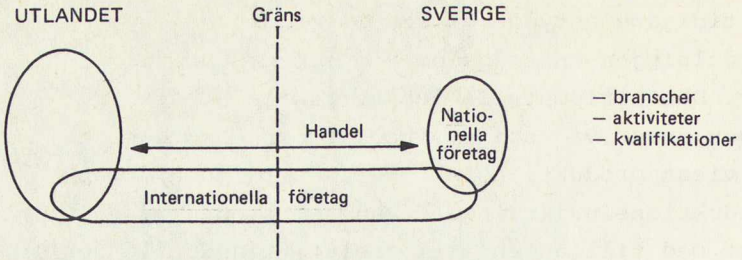

Figur 1.3 Internationell arbetsfördelning.

Den internationella arbetsfördelningen uppstår alltså genom specialisering och handel mellan företag och genom lokalisering av produktion inom företag. Arbetsfördelningens struktur beskrivs med industrins branschinriktning, företagens fördelning av aktiviteter och arbetskraftens olika kvalifikationer.

1.4 Några metodsynpunkter

I föregående avsnitt diskuterade vi utredningens utgångspunkter och perspektiv. Produktionsförutsättningar, teknologi, internationell arbetsfördelning m m kan antas utgöra strukturella betingelser, eller nödvändiga orsaker för företagens handlande. Det strategiska handlingsutrymmet anger möjligheterna att besluta om vad, var och hur företagen skall producera. Det vi beskriver är inte enskilda beslut om direktinvesteringar utan en serie av på varandra överlappande produktions- och lokaliseringsbeslut som till resultat får en förändrad internationell arbetsfördelning.

Detta perspektiv skall ställas i motsats till det neoklassiska ekonomiska perspektiv som vanligen utgör grunden i direktinvesteringsteorier. Där anges enskilda direktinvesteringar - som förklaras av marknadsstrukturen - som orsak till förändring i export, sysselsätt-

ning m m, som därmed blir "effekter" eller konsekvenser. Frånsett att de monokausala sambanden kan vara en överdriven förenkling av orsakssammanhangen antas direktinvesteringen ha givit upphov till en empiriskt fastslagen verkan som emellertid också skulle kunna åstadkommas av andra orsaker. Investeringen är en tillräcklig orsak, medan en nödvändig orsak talar om vad som inte bör saknas för att åstadkomma en viss verkan.

Den vanliga metoden att fastställa en direktinvesterings effekt är att bedömma vad som skulle ha hänt om investeringen inte gjorts (Hawkins 1972, Stobaugh 1972, U.S. Tariff Commission 1973 och Frank & Freeman 1978). En sådan kontrafaktisk hypotes kräver emellertid, som t ex Gustafsson (1976) påpekar, en realistisk analys av orsakssammanhangen, en distinktion mellan tillräckliga och nödvändiga orsaker, en acceptabel teori och framför allt att man släpper antagandet om "allt annat lika" (sid 288). Den kontrafaktiska hypotes som utnyttjas i direktinvesteringsstudierna för att bedömma "effekter" uppfyller inte något av dessa krav.

Frank & Freeman (1978), som har utfört den mest ambitiösa ekonometriska studien av direktinvesteringarnas konsekvenser, erkänner också indirekt bristerna i förutsättningar att analysera direktinvesteringar med enkla kausalsamband och ofullständiga teorier. De konstaterar att undersökningarna

- kräver strikta modellantaganden
- orsaksanalysen är en preliminär inledning
- resultaten är extremt känsliga för parameterförändringar (antaganden om t ex exportsubstitution)
- indirekta effekter och unika företagsegenskaper kan inte fångas upp.

Ytterligare en begränsning i alternativstudierna - speciellt de ekonometriska - är att alternativsituationen är antingen den gjorda investeringen eller ingen investering alls. I många fall torde mellanformer vara realistiska.

Alternativsituationen export/direktinvestering kan också innebära att företagen vid en investering gör förändringar i hur produktionen organiseras, dvs förhållandet komplementär/icke komplementär export är beroende av de möjligheter till produktionsomläggning företagen väljer att utnyttja vid en investering och omlokalisering.

Utöver de problem som Frank & Freeman tar upp och allmänna metodproblem med kontrafaktiska hypoteser, är slutsatserna av ekonometriska analyser i hög grad beroende av dataunderlagets kvalitet.

Det finns alltså mycket som talar för att direktinvesteringsstudier baserade på den neoklassiska ekonomiska teorins grundantaganden är teoretiskt och metodiskt begränsade. Denna undersökning presenterar inte något utarbetat teoretiskt alternativ. Genom de tämligen övergripande och generella utgångspunkterna och perspektiven som presenterades i avsnitt 1.3 ökar osäkerheten och möjligheten att drå bestämda slutsatser om direktinvesteringarnas effekter. Ett bredare perspektiv ökar emellertid möjligheterna att närma sig en mera riktig helhetsbild.

KAPITEL 2 FÖRETAGETS FUNKTIONER

Vi har valt att studera frågan om sambandet mellan internationella direktinvesteringar och sysselsättning från ett perspektiv som kan sammanfattas med begreppen internationell arbetsfördelning mellan företag och inom företag. Perspektivet innebär att vi ser de internationella företagen som aktörer, vars beteende - med avseende på arbetsfördelningen (vad som produceras, var och hur produktionen bedrivs) - får konsekvenser för statens möjligheter att kontrollera resursanvändningen och utvecklingsbetingelserna.

I detta kapitel skall vi diskutera arbetsfördelningen inom företagen genom att härleda olika funktioner eller aktiviteter i företagen. Dessa funktioner har ett samband med olika yrken och kvalifikationer och växer fram som ett resultat av teknologisk utveckling och förändringar i arbetsprocessen. Förändringarna i arbetsprocessen kan sägas vara en inre omstrukturering som påverkar arbetsfördelningen. På motsvarande sätt kan vi tala om en yttre process som förändrar företagets position i det industriella systemet. Tillväxt, koncentration och centralisering påverkar arbetsfördelningen som i sin tur kan innebära förändringar i den "yttre" utvecklingsprocessen och i arbetsprocessen.

Funktionsindelningen ligger till grund för beskrivningen av den internationella arbetsfördelningens utveckling i kapitlen 4-7.

I den neoklassiska ekonomiska teorin ses företaget som ett homogent ekonomiskt subjekt, som reagerar rationellt på marknadens prissignaler. Företagets funktion är ur det ekonomiska systemets synvinkel att allokera knappa resurser enligt marknadens (konsumenternas) krav.

Andra teoretiska traditioner har på olika sätt betonat företagets heterogena karaktär. Den marxistiska traditionen ser företagen som instrument för kapitalägare i en värdeförädlingsprocess, som baseras på produktion av varor i en arbetsprocess. Den kapitalistiska produktionen leder därigenom till motsättningar mellan heterogena klasser. I den traditionen är emellertid intresset mindre inriktat på företagens interna dynamik och mer på arbetets och kapitalets roll i ett helhetsperspektiv på samhället.

Å andra sidan har vi en mera sociologiskt inriktad tradition - organisationsteori - som bygger på Max Weber och som ser den interna dynamiken i "byråkratier" eller företag som relativt fristående från det samhälle i vilket de ingår.

Inom företagen uppstår heterogena funktioner eller roller som beskrivs i termer av status, sociala grupper etc. Som företagsfunktioner är emellertid dessa grupper homogena i relation till företagens mål och bidrar till dessa i förhållande till utbytet för egna intressen (March & Simon 1957).

I organisationsteorin talar man i allmänhet om "komplexa organisationer i en heterogen omgivning" (se t ex Thompson 1967) men avgränsar oftast företagets handlande utifrån ett abstrakt ekonomiskt subjekt (beslutsfattare).

Oberoende av tradition kan vi sammanfatta olika teoretiska och empiriska studier med att det finns en grundläggande distinktion mellan två olika aktiviteter i företaget. Den ena aktiviteten avser produktion eller arbete ("konkret-", "produktivt-") och den andra kan uttryckas med termer som beslutsfattande, kontroll, icke-produktion etc (Delehanty 1968).

Vi kan som utgångspunkt för en härledning av företagets funktioner utnyttja denna distinktion och indela företagets verksamhet i en kontrollsfär och en realsfär (enligt Kornai 1971). Kontrollsfärens aktiviteter är inriktade på informationsbehandling och beslut medan realsfären omfattar konkret arbete eller framställning av produkter. Distinktionen mellan en kontrollsfär och realsfär är emellertid abstrakt och kan inte direkt översättas med t ex tjänstemän resp arbetare som konkreta företagsfunktioner. Speciellt gäller att funktionerna ändras med organisationsmetodernas och produktionsteknologins utveckling. Mendner (1975) beskriver arbetets funktionsförvandling med utgångspunkt från "det konkret nyttiga arbetets grundfunktioner i arbetsprocessen inom mekaniseringen" (sid 104) och anger de väsentligaste funktionerna som:

1. Handhavande av arbetsstycket (insättande, borttagande, transport).

2. Bearbetningen av arbetsstycket.

3. Kontrollen av produkten och arbetsförloppet.

4. Korrigeringen av produkten och arbetsförloppet.

Med mekanisering övertas en del av dessa funktioner av tekniska anordningar. I den mekaniserade produktionen förändras uppgifterna till att utlösa och styra maskinernas tekniska operationer antingen direkt eller genom hjälpinstrument. Mendner betecknar dessa kopplings- och styrarbeten som huvudfunktioner. Dessutom anges en förberedelsefunktion, som omfattar inställning av maskiner, verktygsbyte m m, och en sidofunktion omfattande transport och handhavande av arbetsstyckena.

Dessa funktioner kan i varierande grad mekaniseras, medan planering, kontroll och korrigering enligt Mendner i huvudsak förblir funktioner som arbetaren utför (sid 106).

Också vid automation kvarstår funktionerna planering, kontroll och korrigering till viss del som mänskligt arbete genom övervakning och reglering. Karaktäristiskt för automationsfasen i den teknologiska utvecklingen är enligt Mendner (sid 161) att arbetaren står vid sidan av produktionsprocessen i stället för att vara dess huvudagent. Men samtidigt får foskning- och utvecklingsarbete som en funktion före den omedelbara produktionsprocessen ("produktionsbeledsagande arbete") allt mer karaktären av egentlig produktiv verksamhet.

Av ovanstående kan vi konstatera att funktionerna förändras över tiden och att också "arbetarfunktioner" innehåller moment av kontroll. Vi kan emellertid skilja på kontroll som avser enskilda produktionsmoment och kontroll som avser funktioner som täcker in företagets verksamhet som helhet. På den grunden skall vi hänföra de funktioner som arbetare (eller kollektivanställda) utför som hänförliga till realsfären. Över en längre tidsperiod är naturligtvis gränsen mellan arbetare och tjänstemän skiftande, och speciellt arbetsledande verksamhet kan vara svår att avgränsa.

Jämfört med tjänstemännen är arbetarna en relativt homogen kategori som huvudsakligen kan hänföras till realsfären. Tjänstemännen är svårare att avgränsa i olika funktioner och innehåller tjänstemannakategorier som kan hänföras dels till kontrollsfären, dels till realsfären.

Tjänstemännens andel av det totala antalet anställda i industrin har ökat från 6 % i början av 1900-talet (Höök 1953) till 30 % i dag (SOS Industri). Tjänstemännen utgör en mycket heterogen grupp och omfattar befattningar på olika kvalifikationsnivåer, från ledande administrativt arbete till kontorsrutiner. Det är svårt att klart precisera vad en tjänsteman egentligen är. För att avgränsa kategorin används ibland

olika kännetecken såsom "manschettproletär" (jfr engelskans "white collar"), "kostymarbetare" etc. Ofta görs också avgränsningar med hjälp av skillnaden mellan intellektullet och manuellt arbete, men som vi konstaterade i anslutning till diskussionen om det produktiva arbetets karaktär förändras inslagen av intellektuellt arbete i realsfären över tiden beroende på organisationsmetoder och teknologi.

Som en utgångspunkt för en funktionsindelning av tjänstemännen skall vi utnyttja Fritz Croners arbeten (1939, 1951, 1963, se också Höök 1953). Hans arbeten, som utfördes inom Handelstjänstemannaförbundet, utgår från Emil Lederers studier av "den nya medelklassen" i Tyskland i början av 1900-talet (jfr Bell 1973, sid 69). De ledde till den statistiska klassificeringen av tjänstemän som så småningom ledde fram till den "befattningsnomenklatur" som vi skall utnyttja för beskrivningen av sysselsättningsutvecklingen i denna studie (se kapitel 3). Croner avgränsar för det första tjänstemannakåren från andra "sociala klasser" med motiveringen att 1) de har likartade ekonomiska förhållanden (inkomst, funktioner), 2) likartad social status (utbildning, livsföring) och 3) bestämda och entydiga sociala värderingar. (Croner 1951) För att gruppera tjänstemännen utgår Croner ifrån två kompletterande teorier: funktionsteorin och delegationsteorin. (Jfr Nilsson, 1976)

Enligt funktionsteorin utgörs tjänstemannaarbetet av fyra arbetstagarfunktioner:

1. den arbetsledande funktionen
2. den konstruktiva (gestaltande) resp den analyserande funktionen
3. den förvaltande funktionen
4. den merkantila funktionen

De fyra funktionerna avgränsar tjänstemännen dels mot företagsledningen genom arbetstagarrollen ("funktionär"), dels mot övriga arbetstagare (den direkta produktionen) genom nämnda funktioner.

Som förklaring till tjänstemännens särställning anger Croner att deras arbetsuppgifter (de fyra funktionerna) delegerats från företagaruppgifter över tiden (delegationsteorin). Utgångspunkten är att det i begynnelsen finns en företagare som driver ett företag med hjälp av arbetare. Företagaren konstruerade produkter, sålde dem, förvaltade företaget och ledde och övervakade arbetet i produktionen. Med ökade krav på "rationalisering" delegerades funktionerna till anställda, som utförde särskilda "tjänster" för företagarens räkning.

Vi kan utnyttja Croners funktioner för en indelning av tjänstemännen men samtidigt konstatera att delegationsteorin behöver utvecklas. Bl a utgår den från att den ledande funktionen är homogen och oproblematisk och behandlar inte frågan om makt och hierarkier inom kontrollsfären och skillnader mellan t ex ledande och rutinbetonat arbete. Vidare förutsätter den att arbetsfördelningen i samhället endast sker vertikalt och inte horisontellt genom uppkomsten av kvalitativt nya typer av tjänstemannayrken. Den beaktar inte heller att tjänstemannafunktioner kan delegeras till arbetare (reglering, övervakning). (Nilsson 1977, sid 53)

Mot bakgrund av diskussionen om en uppdelning i en kontrollsfär och en realsfär och tjänstemännens och arbetarnas olika funktioner skall vi försöka ange en samlad bild av företagets olika funktioner.

För det första kan de arbetsledande och förvaltande funktionerna hänföras till kontroll, eftersom de inte innefattar något reellt, omedelbart produktionsarbete. Vi skall utnyttja benämningarna produktionskontroll för arbetsledning resp administrationskontroll för förvaltning.

För det andra kan den konstruktiva resp analyserande funktionen hänföras till realsfären. Det är fråga om arbetsuppgifter som har en mer eller mindre omedelbar koppling till produktionsprocessen (jfr diskussionen ovan om forsknings- och utvecklingsarbetets förändring). Dels är det fråga om en strategisk funktion, som omfattar "konstruktion" och "analys" av vad som skall produceras (produkter, marknader), dels en teknisk utvecklings- och anpassningsfunktion, vars uppgift är att "gestalta" vad som produceras (teknik, produktutformning) och hur (produktionsmetoder).

För det tredje har vi den merkantila funktionen, som omfattar köp och försäljning samt transport och information. Arbetsuppgifterna har att göra med olika externa transaktioner och kan också hänföras till realsfären, även om det här, liksom för produktionsarbete, kan ingå moment av kontroll inom funktionen. Vi kan benämna funktionen transaktionsaktiviteter med inköp och marknadsföring som de väsentligaste undergrupperna.

Utöver dessa grundläggande funktioner skall vi också ange en hjälpfunktion, som omfattar t ex kontorsarbete och som inte direkt kan hänföras till någon huvudfunktion inom kontroll- eller realsfären. Vi kan sammanfatta uppdelningen av företagets olika funktioner enligt figur 2.1.

Vi har sålunda identifierat de företagsfunktioner eller aktiviteter som direkt eller indirekt har ett samband med arbetsprocessen. Vi har dock inte berört på vilket sätt funktionerna ingår i en hierarkisk ordning, och vi skall här komplettera schemat på en viktig punkt, nämligen ägarfunktionen och företagsledningens roll.

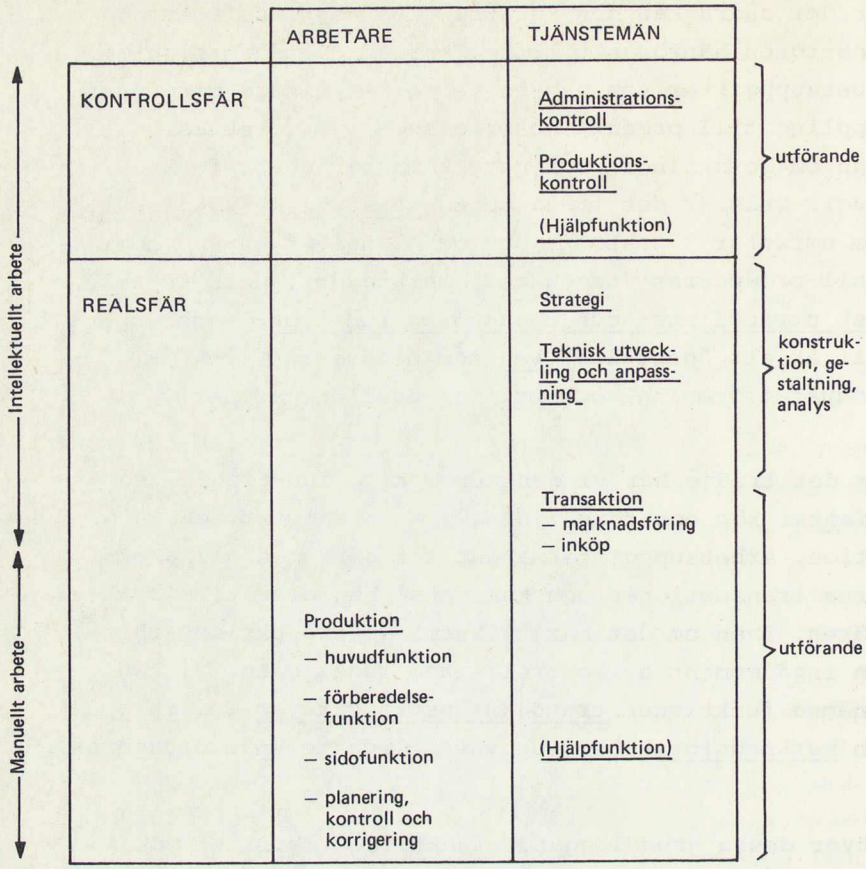

Figur 2.1 Företagets huvudfunktioner.

Frågan om ägarmakten faktiskt har övergått till företagsledarna är kontroversiell (Zeitlin 1974). Vi skall här endast identifiera de funktioner som har med ägande och ledning i företaget att göra utan att gå in på vilka funktioner som faktiskt dominerar.

I anslutning till Wright (1979) skiljer vi mellan ekonomiskt ägande och förfogande ("possession") och mellan ekonomiskt och juridiskt ägande. Ekonomiskt ägande som funktion omfattar kontrollen över investeringar i produktionsapparaten (eller vad som produceras), medan förfogande innebär kontroll över produktionsprocessen

(eller hur det produceras). Kontrollen över produktionsprocessen kan ytterligare indelas i kontroll över produktionsmedlen och kontroll över arbetet. Skillnaden mellan formellt, juridiskt ägande och reellt ekonomiskt ägande av företagen har att göra med fördelningen av aktier och aktiernas röstvärde. Ett spritt aktieägande i juridisk mening ökar möjligheten för större aktieägare att inneha den faktiska kontrollen (ekonomiskt ägande över företagen).

I förhållande till olika grupper och befattningshavare får vi en indelning enligt figur 2.2 där + betyder innehav av kontroll eller makt (Wright 1979).

	Juridiskt ägande	Ekonomiskt ägande	Förfogande
Traditionella företagskapitalister	+	+	+
Styrelsemedlemmar		+	+
Direktörer			+

Figur 2.2 Ägandefunktioner i företagen.

Enligt denna indelning av ägandets och ledningens funktioner kan den "externa" kontrollen över arbetsprocessen variera mellan olika grupper från traditionella kapitalägare till företagets direktörer. Vi bör också tillägga möjligheterna till institutionellt (banker, försäkringsbolag) ekonomiskt ägande.

Vi har således härlett en typologi för företagets funktioner. Av dessa funktioner kan vi särskilja mellan sådana som mer eller mindre direkt kan hänföras till arbetsprocessen (reell produktion och direkt kontroll över denna) och sådana som kan hänföras till en ekonomisk process (ägande- och ledningsfunktionen). Arbetsprocessen omfattar framställning av varor och

tjänster medan den ekonomiska processens syfte är avkastning på kapital och kapitalackumulation genom köp och försäljning av varor och tjänster. Sammantaget utgör arbetsprocessen och den ekonomiska processen en produktionsprocess som avgränsar företagets eller koncernens verksamhet.

Företaget som helhet ingår i ett industriellt produktionssystem med inriktning på en viss mer eller mindre specialiserad verksamhet och därmed ett beroende av och en konkurrens gentemot andra produktionsenheter i systemet. Ett internationellt verksamt företag är uppdelat på två eller flera nationella produktionssystem, vilket får konsekvenser för den ekonomiska kontrollen över arbetsprocessen inom ett givet nationellt territorium. Kontrollen är dels beroende av företagets organisation och funktionsuppdelning och dels av beroendet och konkurrensen i de olika nationella produktionssystemen och de ekonomiskpolitiska betingelserna i respektive land.

En internationalisering av den reella produktionen, och därmed i varierande utsträckning också av den interna kontrollen, förändrar förutsättningarna för kontroll och inflytande. I internationella företag utövas samhällskontrollen av två eller flera nationalstater och de kollektiva partsintressena i den reella produktionen och i de interna kontrollfunktionerna är uppdelade på flera nationella institutioner. På en mera övergripande nivå påverkas inflytande- och kontrollstrukturen av t ex den internationella fackföreningsrörelsen och överstatliga organ, såsom FN.

Koncentrationen av tillverkningen i många branscher och centraliseringen av ägandet har ett samband med uppkomsten av komplexa hierarkier av kontroll i företagen. Denna "yttre" utvecklingsprocess påverkar inflytande- och kontrollstrukturen i industrin liksom en inre utvecklingsprocess via en förändrad arbets-

fördelning påverkar inflytande- och kontrollstrukturen i företagsenheterna. Vi kan anta att stora företag med en utvecklad kontrollhierarki har större möjligheter att omfördela produktionen internationellt genom att de har kontroll (eller ekonomiskt ägande) över ett flertal företagsenheter och produktionsenheter.

Arbetsfördelningen inom internationella företag - och därmed sysselsättningsstrukturen i Sverige - är beroende av en rad faktorer såsom storlek, utvecklingsfas, marknadsstrategi, teknisk kompetens och bransch. Med avseende på kontrollaspekter och samhällsekonomiska konsekvenser samt möjligheter till inflytande skall vi som en avslutning på detta kapitel diskutera tre olika hypotetiska fall. (jfr Erland, 1980)

1. I det första fallet kan vi tala om enkel produktion med avseende på utlandsverksamheten. Direktinvesteringen görs för att utnyttja kostnadsfördelar i produktionen och/eller förbättra avsättningsmöjligheterna genom lokal produktion och marknadsföring (fig 2.3).

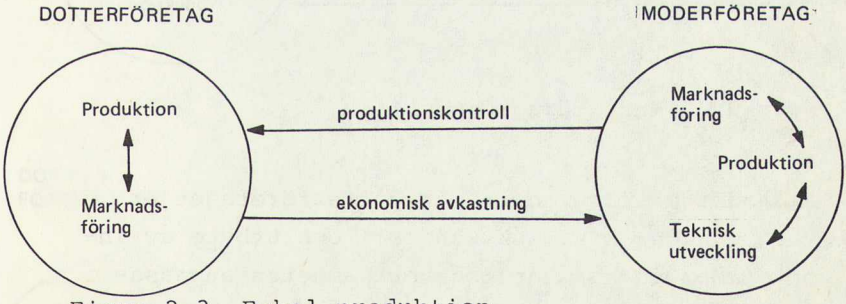

Figur 2.3 Enkel produktion

Ur moderföretagets synvinkel innebär enkel produktion utläggning av en del av produktionsvolymen med bibehållen integrerad verksamhet och kontroll i övrigt. Sambandet mellan moder- och dotterföretaget är produktionskontroll och krav på ekonomisk avkast-

ning. Enkel produktion passar in på branscher med relativt standardiserad verksamhet (t ex teko) och på de inledande faserna i internationaliseringsprocessen.

De samhällsekonomiska konsekvenserna är främst att integrerade produktionskedjor helt eller delvis bryts upp.

2. Utlandsenheterna i mera föränderliga industribranscher tenderar att vara mera helintegrerade avseende funktionsindelningen. Vi kan här tala om en integrerad produktion där verksamheten anpassas till olika länders krav på kontakter på avsättnings- och inköpsmarknaderna och möjligheterna att tillgodogöra sig teknisk kompetens i det omgivande industriella produktionssystemet. (fig 2.4)

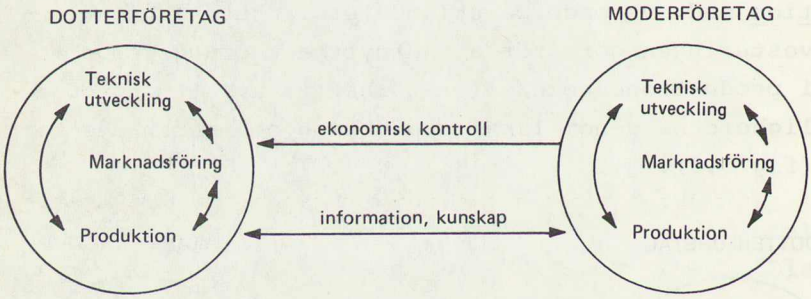

Figur 2.4 Integrerad produktion

Sambandet mellan moder- och dotterföretaget är övergripande ekonomisk kontroll och utbyte av information och kunskap och verksamheten anpassas till respektive lokal marknad med en stor andel export från moderföretaget i ett inledningsskede. Utvecklingen av det internationella företaget med integrerad produktion är beroende av i vilken utsträckning de områdesbundna resurserna i hemlandet

utgör en väsentlig förutsättning för verksamheten och om strategin är att utveckla dessa. Om så är fallet kan vi tala om hemmabaserad integrerad produktion.

Om den utländska produktionsverksamheten är relativt omfattande eller om uppbyggnaden sker genom förvärv av utländska företag tenderar tyngdpunkten att förskjutas från hemlandet genom att väsentliga kompetens- och kontaktområden koncentreras till utlandet. Kontrollen av information och kunskap är avgörande för de samhällsekonomiska konsekvenserna i hemlandet av en internationellt integrerad produktion.

3. I en senare utvecklingsfas kan koncernen utveckla en global produktion där olika länders speciella fördelar systematiskt kan utvecklas utan någon områdesbundenhet i arbetsprocessen och den direkta produktionskontrollen (fig 2.5).

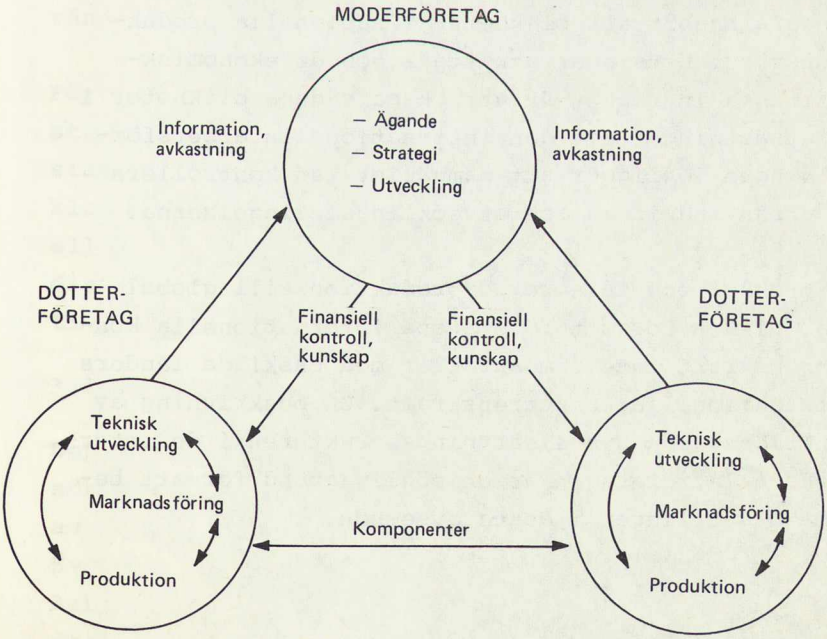

Figur 2.5 Global produktion

Moderföretagets väsentliga roll blir att styra dotterföretagen finansiellt och att bevaka de olika ländernas marknads- och produktionsförutsättningar. Dotterföretagen utvecklas i större eller mindre utsträckning till specialiserade enheter där produktion av komponenter sammanförs för försäljning av produkter eller system på olika nationella marknader. Det kan också finnas en tendens till funktionell uppdelning(produktion, teknisk utveckling och marknadsföring i skilda enheter) mellan dotterföretagen i global produktion. IBMs internationella organisationsstruktur är ett exempel på detta.

De samhällsekonomiska konsekvenserna av global produktion är mindre stabilitet i produktionen, risken för ensidig funktionsinriktning och att strategiskt viktiga utvecklingsresurser kan förflyttas ut ur landet.

För samtliga tre typfall gäller, att på samma gång som de kan förknippas med samhällsekonomiska risker, är avsikten ur företagens synvinkel att stärka den internationella konkurrenskraften. Direktinvesteringar innebär att olikheter i nationella produktionsförutsättningar utnyttjas och de ekonomiskpolitiska intresset är att skapa sådana olikheter i förutsättningar att den internationella arbetsfördelningen möjliggör att samhället kan kontrollera resursanvändningen och utvecklingsbetingelserna.

Från enkel och integrerad produktion till global ökar risken för att företagens internationella konkurrenskraft inte sammanfaller med enskilda länders internationella konkurrenskraft. En beskrivning av funktions- och sysselsättningsstrukturen i de internationella företagen är en möjlig grund för att bedöma utvecklingen i detta avseende.

KAPITEL 3 DATAUNDERLAG

I kapitel 1 angav vi att undersökningens beskrivande del utgår från den internationella arbetsfördelningen mellan företag och inom företag. Arbetsfördelningens struktur kan beskrivas med industrins branschinriktning, företagens fördelning av aktiviteter och arbetskraftens kvalifikationer.

I detta kapitel skall vi redogöra för den statistik som ligger till grund för beskrivningen av sysselsättningsutvecklingen (kapitel 4), tjänstemannastrukturen (kapitel 5), arbetarstrukturen (kapitel 6) och sambandet mellan internationalisering och sysselsättning (kapitel 7).

Då undersökningen till stor del bygger på egna bearbetningar av icke-officiell statistik för tjänstemän och arbetare i industrin, ges en relativt utförlig presentation av statistikens uppbyggnad i avsnitt 3.1 resp 3.2. Industriens Utredningsinstituts (IUI) undersökningar av svenska företags direktinvesteringar har utförligt presenterats i annat sammanhang (Swedenborg 1973 och 1979, SOU 1982:27). I avsnitt 3.3 diskuteras IUI-statistikens användning i denna undersökning.

För övrigt har en rad olika källor använts för att sammanställa den på individer baserade tjänstemanna- och arbetarstatistiken på företags- och koncernnivå samt för att klassificera företagen som nationella, multinationella eller utländska och fastställa branschtillhörighet. Detta diskuteras i avsnitt 3.4 där också urval och representativitet behandlas.

3.1 Tjänstemannastatistiken

Den statistik för tjänstemän som utnyttjas i denna undersökning baseras på den lönestatistik som uppgörs på basen av ett avtal mellan Svenska Arbetsgivareföreningen (SAF), Svenska Industritjänstemannaförbundet (SIF), Sveriges Arbetsledareförbund (SALF) och Handelstjänstemannaförbundet (HTF). Statistiken (i fortsättningen SAF-statistiken)

insamlas årligen (vanligen den 1 augusti) och syftet är att den skall utgöra underlag för löneförhandlingar och bl a möjliggöra jämförelser mellan olika tjänstemannakategorier och mellan tjänstemän i olika företag. För detta syfte har en gemensam klassificering av tjänstemän utarbetats. Klassificeringssystemet kallas "Befattningsnomenklatur Tjänstemän". Första upplagan kom år 1955 och byggde till stor del på motsvarande system som i slutet av 1940-talet och i början av 1950-talet utvecklades av SIF och det till SAF anslutna Järnbruksförbundet (jfr diskussionen om Croners roll i kap.2). Efter första tillämpningsåret reviderades nomenklaturen år 1956, och år 1965 kom en tredje upplaga med en mera långtgående differentiering i klassificeringen. Den tredje upplagan av befattningsnomenklaturen reviderades år 1968 på några få punkter. (Lönestatistik för tjänstemän 1973)

En relativt omfattande revidering gjordes år 1975, vilket ledde till både uppdelningar och sammanslagningar av tidigare klassificeringar.

Befattningsnomenklaturen bygger på två grundbegrepp:

- arbetets funktion
- arbetets svårighetsgrad.

Med funktion avses olika verksamheter, såsom att konstruera, att tillverka, att köpa, att sälja. Med svårighetsgrad avses de sammanlagda krav man ställer på ett visst arbete, t ex krav på kunskap/erfarenhet, krav på skapande insatser, arbetsledning med personellt och ekonomiskt ansvar, art och omfattning av kontakter, mångsidighet i arbetsuppgifterna (Befattningsnomenklatur Tjänstemän 1975).

Klassificeringssystemet är uppbyggt på en fyrsiffrig kod enligt följande:

3xxx = Befattningsområde = likartade funktioner
310x = Befattningsfamilj = funktion
xxx6 = Befattningsskikt = svårighetsgrad
3106 = Befattningstyp = funktion kombinerad med svårighetsgrad.

Systemet innehåller 60 befattningsfamiljer (51 befattningsfamiljer efter år 1975) och 7 olika befattningsskikt. Arbetsfunktionerna och svårighetsgraden för varje befattningstyp anges med en verbal beskrivning och inplaceringen av enskilda tjänstemän i en befattningstyp baseras i princip på ett avtal mellan arbetsgivar- och arbetstagarparten. Följande befattningsområden ingår i systemet:

Tredje reviderade upplagan år 1968	Fjärde upplagan år 1975
0 Administrativt arbete	0 Oförändrat
1 Produktionsledande arbete	1 Oförändrat
2 Forsknings-, experiment- och utvecklingsarbete	2 Forsknings- och utvecklingsarbete
3 Konstruktions- och formgivningsarbete	3 Oförändrat
4 Övrigt tekniskt arbete	4 Tekniskt metod-, planerings-, kontroll- och servicearbete samt teknisk företagshälsovård
5 Humanistiskt och konstnärligt arbete	5 Kommunikativt arbete samt biblioteks- och arkivarbete
6 Undervisningsarbete	6 Personalarbete
7 Allmänt service- och vårdarbete	7 Allmänt servicearbete
8 Kommersiellt arbete	8 Oförändrat
9 Kameralt arbete	9 Ekonomiskt arbete och kontorsservice.

Inom varje befattningsområde gjordes relativt omfattande förändringar år 1975. En förteckning över de olika befattningsfamiljerna återfinns i Appendix A.

För denna undersökning motsvarar inte indelningen i befattningsområden den teoretiska härledning av företagsaktiviteter eller huvudfunktioner som gjordes i kapitel 2. För att beskriva den internationella arbetsfördelningen har vi gjort en omgruppering av befattningsfamiljerna som bättre svarar mot indelningen i huvudfunktionerna kontroll, marknadsföring, inköp samt teknisk utveckling och anpassning. Huvudfunktionen produktion omfattas inte av tjänstemän. Då kontrollfunktionen är mera heterogen än övriga funktioner har vi gjort en uppdelning i fyra undergrupper. De olika befattningsfamiljernas fördelning på funktioner framgår av nedanstående uppställning (för vissa

funktioner kan hela befattningsområdet fördelas till funktionen, jfr Appendix A):

1. KONTROLL (CON)

1.1 Administrativ kontroll (CADM)

0: Administrativt arbete
960: Administrativ rationalisering

1.2 Produktionskontroll (CPROD)

1: Produktionsledande arbete
410: Produktionsplanering
415: Transportplanering
440: Produktionskontroll (utom laboratoriekontroll)
480: Skydds-, säkerhets- och bevakningsarbete

1.3 Ekonomikontroll (CECON)

900: Ekonomiförvaltning
910: Redovisnings-, budget- och kassaarbete
940: Internrevision

1.4 Datakontroll (CDATA)

962: Ledning av dataarbete
964: Systemarbete, programmering
966: Datamaskinarbete
968: Datastansning

2. MARKNADSFÖRING (MAR)

8: Kommersiellt arbete (utom 870: Inköp och 891: Resebyråarbete)

3. INKÖP (PUR)

870: Inköp

4. TEKNISK UTVECKLING OCH ANPASSNING (RDD)

2: Forsknings-, experiment- och utvecklingsarbete
310: Konstruktion (utom anläggningskonstruktion)
320: Anläggningskonstruktion
350: Formgivning, modellkonstruktion och dessinering
400: Teknisk rationalisering
450: Patentarbete
470: Teknisk instruktion och teknisk service

5. HJÄLPFUNKTIONER (ASS)

Övriga funktioner.

Den förkortade beteckningen på funktioner används i den statistiska redovisningen i kapitlen 4-7. Ovanstående indelning bygger på 1968 års upplaga av Befattningsnomenklatur. 1975 års upplaga förändrar inte befattningsfamiljernas fördelning på funktioner, med undantag av 450: Patentarbete, som efter år 1975 ingår i Administrationskontroll (det är dock fråga om ett så litet antal tjänstemän att resultatet inte påverkas nämnvärt).

Indelningen utgår från de teoretiska funktioner vi identifierade i kapitel 2, men fördelningen av befattningsfamiljer är naturligtvis i vissa fall oklar och kan då baseras enbart på en subjektiv bedömning. Oftast har det i dessa fall varit fråga om till antalet relativt små befattningsfamiljer.

Klassificeringen av tjänstemän görs inte för företagsledarbefattningar och i allmänhet inga andra befattningar på direktionsnivå, och dessa ingår följaktligen inte i den statistik som undersökningen baseras på. Antalet tjänstemän i detta befattningsskikt är emellertid litet.

I ovanstånde indelning har arbetets svårighetsgrad - befattningsskiktet - uteslutits och funktionerna innehåller alltså antal tjänstemän oberoende av arbetskrav. Det är främst av databehandlingsskäl som förenklingen har gjorts i denna undersökning. Antalet klassificerade tjänstemän i undersökningen är ca 150 000 för vartannat år under perioden 1966-1980. Denna omfattning på underlaget gör att varje sortering och fördelning av statistiken blir dyrbar och svår att hantera datatekniskt.

Inplaceringen av tjänstemän i befattningsskikt är avsedd att motsvara arbetskrav och inte de formella kvalifikationerna hos tjänstemannen. I allmänhet samvarierar dock utbildning och befattningsskikt. I Befattningsnomenklatur Tjäntemän 1968 anges följande samband mellan skikt och utbildning:

Befattningsskikt	Utbildning
2 - 4	Högskoleutbildning
4 - 6	Gymnasie- eller fackskoleutbildning
6 - 8	Grundskoleutbildning

Som ett mått på kvalifikation skall vi därför tillämpa klassificeringen av tjänstemännens utbildning i statistiken. Utbildningsklassificeringen omfattar högre utbildning (utöver grundskola) och indelas i 12 kategorier (9 kategorier före år 1970). För att reducera datamaterialets omfattning har vi gjort en indelning i tre huvudkategorier och en underkategori enligt följande uppställning:

1. TEKNISK UTBILDNING (ENG)

1.1 Kvalificerad teknisk- och naturvetenskaplig utbildning (QSE)

- o Teknisk högskoleutbildning
- o Naturvetenskaplig högskoleutbildning

1.2 Övrig teknisk utbildning (särredovisas ej)

- o Teknisk gymnasieutbildning
- o Teknisk institutsutbildning
- o Teknisk fackskoleutbildning

2. EKONOMISK UTBILDNING (BUS)

- o Handelshögskoleutbildning
- o Företagsekonomisk utbildning
- o 2-årig handelsgymnasieutbildning samt ekonomisk fackskoleutbildning
- o 3-årig handelsgymnasieutbildning

3. ÖVRIG UTBILDNING (ÖVR)

- o Juridisk och samhällsvetenskaplig utbildning
- o Allmän gymnasieutbildning
- o Övrig akademisk utbildning

Utbildningskategorin "kvalificerad teknisk- och naturvetenskaplig utbildning (QSE)" kan ses som ett komplement till funktionen "tekniskt utvecklings- och anpassningsarbete (RDD)". QSE bör avspegla en inriktning på forsknings- och utvecklingsarbete med en snäv definition, medan

RDD är ett mera omfattande mått på vad som vanligen avses med forskning och utveckling (fou).

Klassificeringen av tjänstemän enligt funktion och utbildning utgör grunden för dataunderlaget i undersökningen. Ett problem när statistiken skall användas för att studera företag är emellertid att de enskilda tjänstemännen inte alltid hänförs till en juridisk företagsenhet eller en koncern. Företag som tillhör SAF är medlemmar i något av SAFs förbund och om företagets verksamhetsinriktning omfattar fler än ett förbund kan också företaget som juridisk enhet inneha fler än ett medlemsskap. Detta problem aktualiseras också när ett på grundval av ägande "kontrollerat" företag indelas i divisioner med status av juridisk enhet. Tjänstemännen hänförs i statistiken till "delägare" eller medlem i SAF. Detta motsvarar en form av administrativ enhet, där kriteriet kan sägas vara en enhet som självständigt administrerar sina personella resurser. Den administrativa enheten och koncernen är alltså inte jämförbar, speciellt om koncernen är stor.

Eftersom IUI-undersökningen är uppbyggd på koncerner måste alltså tjänstemännen i olika administrativa enheter omfördelas till koncerner. Vi skall närmare redogöra för detta i avsnitt 3.4.

3.2 Arbetarstatistiken

Liksom för tjänstemännen har arbetsmarknadens parter ett behov av lönestatistik för arbetare. Sveriges Verkstadsförening (VF) och Svenska Metallindustriarbetareförbundet har sedan år 1949 gemensam lönestatistik, som insamlas kvartalsvis och innefattar för varje individ bl a sysselsättning (yrke), statistikgrupp (yrkesarbetare, tempoarbetare) samt timmar och lönebelopp för tidlön och ackord.

Arbetarstatistiken (härefter VF-statistiken) är uppbyggd på liknande sätt som SAF-statistiken med en klassificering av arbeten efter två principer. Även om principerna är likartade är det dock fråga om skillnader som det kan vara av intresse att beröra även om det inte direkt påverkar den statistik som används i denna undersökning.

För tjänstemännen baseras klassificeringen av arbetets art på en relativt omfattande verbal beskrivning, där det endast i vissa fall finns klara yrkesbenämningar. För arbetarnas klassificering enligt arbetets art finns 366 yrkesbenämningar, som fördelar sig på 307 tresiffriga sysselsättningskoder. De tre siffrorna anger en successiv avgränsning av yrkesbenämningen enligt följande exempel:

1xx Gjuteri
14x Ugnsarbetare
140 Smältare

Den mera långtgående arbetsdelningen och specialiseringen för arbetare avspeglas således i klassificeringssystemet.

I föregående avsnitt angavs att tjänstemännen inte egentligen klassificeras efter kompetens utan efter arbetets krav och svårighetsgrad, även om formell kompetens i allmänhet samvarierar med befattningsskikt. För arbetarstatistiken gäller en kompetensindelning som är en kombination av yrkesutbildning, erfarenhet i yrket och ålder. Indelning görs i fem kategorier enligt följande:

A Vuxna yrkesarbetare, 19 år och äldre
B Övriga vuxna arbetare, 18 år och äldre
C Övriga vuxna arbetare, 18 år och äldre
M Minderåriga (17 år och yngre)
L Lärlingar

Yrkesarbetare (A) är enligt definitionen den, som efter förfluten lärlings- eller annan utbildningstid utfört arbete, för vilket fordras en utbildningstid av tre år. Till grupp B hänförs arbetare, som huvudsakligen utför arbeten, vilka

- antingen i avsevärd grad ställer krav på någon av faktorerna skicklighet, ansvar, ansträngning eller arbetsplatsförhållanden
- eller i viss grad ställer krav på flera av faktorerna.

Till grupp C hänförs arbetare, som huvudsakligen utför arbeten, vilka i ringa grad ställer krav på faktorerna skicklighet, ansvar, ansträngning och arbetsplatsförhållanden (Statistikanvisningar 1972, Verkstadsavtalet 1979). Klassificeringen utgör en utgångspunkt för lokala löneförhandlingar. Centralt fastställs minimilöner för de olika kategorierna, både för timlön och ackordsarbete.

Av tids- och kostnadsskäl redovisas inte arbetarnas indelning i sysselsättningsgrupper i denna undersökning. För redovisningen av arbetarstrukturen i företagen används den ovan beskrivna indelningen i kategorierna A, B och C, men med lärlingar och minderåriga inräknade i C-kategorin. Arbetarstatistiken insamlas, som nämndes ovan, kvartalsvis. Undersökningens uppgifter avser 2:a kvartalet resp år.

Arbetarstatistiken är liksom tjänstemannastatistiken individbaserad, men eftersom verkstadsföreningen ingår i SAF, tillämpas samma företagsklassificering, dvs delägarnummer.
Problem med anknytning av arbetare och tjänstemän från administrativa enheter till företag och koncerner diskuteras vidare i avsnitt 3.4.

3.3 Internationaliseringsstatistiken

Industrins utredningsinstitut (IUI) har för åren 1965, 1970, 1974 och 1978 gjort enkätundersökningar av den svenska industrins direkta investeringar i utlandet. Enligt ett avtal med Direktinvesteringskommitten (DIRK) har en del av dessa uppgifter kunnat utnyttjas i denna undersökning. För en redovisning av enkätundersökningen hänvisas till SOU 1982:27, Appendix A. I denna undersökning utnyttjas följande uppgifter för åren 1965-78:

1. Vilka företag/koncerner som bedriver produktion utomlands i majoritetsägda dotterbolag.
2. Andelen produktion utomlands av total produktion (QAH).
3. Andelen anställda utomlands av totala antalet anställda (AAH).
4. Andelen försäljning utomlands av totalförsäljning (SXA).
5. Andelen forskning utomlands av total forskning (FAH).

Variablerna definieras enligt följande: (SOU 1982:27, s 161-162)

QA = produktion i utlandet, utländska producerande dotterföretags nettoförsäljning, dvs dotterföretagens omsättning - import från svenska koncerndelar

QH = produktion i Sverige. Den svenska koncerndelens externa omsättning

SX = den svenska koncerndelens export

SQ = total produktion för lokal försäljning. Utländska producerande dotterföretags nettoförsäljning i utlandet, dvs dotterbolagens omsättning - import från svenska koncerndelen (vägt med SQ/QA) - dotterbolagens export till Sverige. Vägningen tar hänsyn till att en del av den svenska koncerndelens export återförs genom import från dotterföretaget.

SANST, UANST = medelantal årsanställda i Sverige, resp utlandet

SFOU, TFOU = kostnader för forskning och utveckling (bedriven av företaget eller på uppdrag av företaget) i Sverige resp totalt.

Mått på internationalisering

1. Produktion $QAH = \frac{QA}{QA+QH}$

2. Försäljning $SXA = \frac{SX+SQ}{QA+QH}$

3. Anställda $AAH = \frac{UANST}{UANST+SANST}$

4. Forskning $FAH = \frac{TFOU-SFOU}{TFOU}$

IUI:s undersökning avser företag med mer än 50 anställda i Sverige. Ett mindre antal företag som inte ingår i IUI-statistiken finns med i SAF-statistiken. Dessa har inkluderats i de fall då sysselsättningen för hela gruppen multinationella företag redovisas. Då internationaliseringsvariablerna ingår utesluts dessa företag.

Det är omöjligt att här göra någon självständig bedömning av IUI-statikens kvalitet. Detta diskuteras i SOU 1982:27, s 219-223. Här kan endast nämnas att

uppdelningen av extern omsättning och export på koncernernas svenska och utländska delar kan vara osäker. Likaså medför olika redovisningsprinciper att medelantalet årsanställda kan vara svårt att fastställa. Vidare bygger uppgifterna om utlandsföretagens FOU-kostnader ofta på de uppgiftslämnade personernas egna bedömningar. Statistiken får emellertid bedömas som relativt tillförlitlig då det här inte är fråga om en uppdelning på enskilda länder och dotterbolag som i IUI-undersökningen.

För de utlandsägda företagen redovisas ingen motsvarande statistik över internationaliseringsgrad, utan kategorin behandlas som helhet och jämförs avseende sysselsättningsstrukturen med andra kategorier. Liksom för multinationella företag finns inget officiellt register över utländska företag i Sverige. Identifieringen av utlandsägda företag bygger på en rad olika undersökningar och källor (Johansson, 1968, Samuelsson, 1977, uppgifter från DIRK, Svenska Aktiebolag, årsredovisningar m.m.). SCB publicerar uppgifter om de utlandsägda företagen och en jämförelse av antalet anställda enligt SCB och enligt denna undersökning antyder att den utlandsägda sektorn - med hänsyn till att denna undersökning baseras på ett urval - är någorlunda väl intäckt.

För de multinationella företagen i IUI-undersökningen inkluderas endast majoritetsägda producerande dotterföretag. För de utländska företagen har denna strikta definition frångåtts och vissa minoritetsägda (20-50%) dotterföretag har inkluderats i de fall där företagen har bedömts vara i realiteten kontrollerade av moderföretaget i utlandet. Företag med i huvudsak inriktning på försäljning har inte medtagits i redovisningen.

3.4 Företagsurval och klassificeringar

Dataunderlaget i undersökningen är uppbyggt på individbaserade uppgifter om tjänstemän och arbetare som tillhör olika administrativa enheter (delägarnummer i SAF- resp VF-statistiken). Statistiken omfattar vart annat år från 1966 till 1980 och är baserad på tre olika urval.

Det första urvalet avser tjänstemän för perioden 1966 - 74. Urvalskriteriet var tjänstemän i administrativa enheter med mer än 20 tjänstemän år 1974, i de av SAF:s förbund där företagen i allmänhet bedömdes bedriva industriell tillverkning. Av totalt ca 450.000 tjänstemän (inkl stora servicebranscher såsom handeln) inom SAF omfattar urvalet ca 170.000.

Enligt industristatistiken var antalet tjänstemän ("förvaltningspersonal") år 1974 250.000, vilket skulle innebära att urvalet representerar närmare 70% av alla tjänstemän i den svenska industrin (gruv- och tillverkningsindustri). Urvalskriteriet administrativa enheter med mer än 20 tjänstemän innebär att företag med mindre än 50 anställda i stort sett saknas i statistiken. Antalet administrativa enheter i statistiken för 1974 är 1111.

Det andra urvalet avser tjänstemän för perioden 1974 - 80. För att få tillgång till statistiken krävdes företagens medgivande och en förfrågan sändes ut i mars 1981. Urvalskriterierna var denna gång mindre precisa och syftet var att i första hand täcka in multinationella och utlandsägda företag. För att begränsa materialets omfattning sattes en gräns vid företag med 100 anställda år 1974. Av 579 förfrågningar med en påminnelse efter två veckor besvardes 405 med medgivande och 28 med nej eller med okänd adress. Andelen tillstånd av totala antalet förfrågningar var således 70%. Med dotterföretag representerar de 405 företagen 455 administrativa enheter.

Antalet tjänstemän i det andra urvalet är för 1974 drygt 120.000 vilket representerar ca 60% av tjänstemännen enligt industristatistiken.

Det tredje urvalet avser Verkstadsföeningens och Metallinudstriarbetarförbundets arbetarstatistik. En förfrågan om tillstånd att använda statistiken utsändes på samma gång som för det andra urvalet till medlemmar i Verkstadsföreningen. Svarsprocenten var av samma storleksordning som för tjänstemän (de flesta av företagen gav samtidigt tillstånd för både arbetare och tjänstemän). Sammanlagt gavs 260 tillstånd som med ingående enheter sammantaget innebär 268 administrativa enheter i statistiken. Antalet arbetare i statistiken för år 1974 är 163.000 av ca 220.000 totalt i Verkstadsföreningen (74%). Enligt industristatistiken fanns det år 1978 i verkstadsbranscherna (SNI 38) totalt ca 297.000 arbetare. Av dessa representerar urvalet 55%. De arbetsplatser som täcks av verkstadsavtalet (VF-Metall) omfattar ca 80% av arbetarna inom verkstadsindustrin (SOU 1976:29, s 22).

Statistiken för tjänstemän och arbetare som bygger på klassificerade individer och deras anslutning till administrativa enheter, har sammanställts till juridiska enheter (företag) och koncerner. För mindre företag, där den administrativa enheten och den juridiska enheten ofta sammanfaller, har detta inte varit något större problem. För större företag och koncerner har det varit ett omfattande arbete och varje administrativ enhet måste undersökas för att fastställa företags- eller koncerntillhörighet. För åren 1966-74 rör det sig om över 1.000 administrativa enheter som har kontrollerats för varje statistikår. Uppgifterna har inhämtats från olika källor (Forsgren 1976, Svenska Aktiebolag, Statens pris- och kartellnämnds fusionsundersökningar, företa kataloger m.m.) och genom telefonförfrågningar. De administrativa enheternas företagstillhörighet kan alltså vara

osäker för samtliga år. Den enda kontrollmöjligheten har varit att jämföra antalet anställda i företagen och se om de administrativa enheterna "täcker upp" detta antal. För de administrativa enheterna finns emellertid endast uppgifter om antalet klassificerade tjänstemän och det totala antalet sysselsatta har därför införts manuellt i statistikunderlaget från SAF:s matriklar. Dessa upptar antalet arbetare resp tjänstemän för varje delägare (administrativ enhet), men uppgifterna inrapporteras direkt från företagen och är svåra att kontrollera. En avstämning på grundval av andra källor har gjorts på företagsnivå.

För en del företag är någon eller några administrativa enheter uteslutna p.g.a urvalsförfarandet. Om de uteslutna enheterna representerar en liten andel av den totala sysselsättningen (max 20%) har tjänstemanna- resp arbetarstrukturen förutsatts vara lika i de uteslutna och i de ingående delarna. Samma förfarande har tillämpats då de är fråga om koncerner.

SCB upprättade ett första koncernregister för 1974 och har sedan gjort uppföljningar. För 1974-78 torde koncerngrupperingen vara någorlunda riktig, medan den är osäker för tidigare år. För 1970 finns ett koncernregister (Fredriksson & Lindmark 1976 a)men det är ofullständigt och har kompletterats med uppgifter från andra källor (jfr ovan om företagsidentifiering).

I tabell 3.1 återfinns en sammanfattning av de olika urvalens storlek för tjänstemän och arbetare i förhållande till hela industrin. Av tabellen framgår att urvalet för åren 1966-74 representerar 58-67% av den totala industrisysselsättningen medan tjänstemännen representerar 65-83% och alltså är överrepresenterade, främst p g a att mindre företag är uteslutna. Skillnaden mellan "tjänstemän" och "klassificerade tjänstemän" i tabell 3.1 beror dels på att tjänstemän i en del företag som

Tabell 3.1 Antal tjänstemän och arbetare (tusental) i industrin och i undersökningen åren 1966-1980

Statistikunderlag	1966		1970		1974		1978		1980	
	Antal	procent	Antal	procent	Antal	procent	Antal	procent	Antal	procent
Industristatistiken										
Totalt	924	100	922	100	929	100	874		866	
Tjänstemän	238	100	247	100	251	100	255	100	254	100
Arbetare	686	100	675	100	679	100	618		612	
- därav SNI38	296		275		296		275	100	271	100
SAF-statistiken										
Totalt	536	58	563	61	619	67	b) (370)		-	
Tjänstemän	156	65	179	72	208	83	(132)		-	
Klassificerade tjänstemän	139	58	157	64 a)	170/123	68/49	124	49	124	49
Arbetare	380	55	384	57	414	61	(238)		-	
VF-statistiken										
Klassificerade arbetare	-		-		164	55	127	46	128	47

Källa: SOS Industri, SAF-statistiken, VF—statistiken

Anm. Procentandelar för SAF - resp VF-statistiken anges för motsvarande kategori i industristatistiken.

a) Siffrorna för 1974 anger första resp andra urvalet.

b) Parentes anger att totalsiffror för sysselsättning endast finns för en del av företagen i urvalet.

ingår i koncerner har inkluderats i statistiken över totalsysselsättningen trots att uppgifter om klassificerade tjänstemän inte ingår.

För det andra urvalet (1974-80) har den totala sysselsättningen i företagen tagits fram endast för en del av företagen för ett år (1978), då detta arbete är tidskrävande och omfattande. Det samma gäller för det tredje urvalet (VF-statistiken).

VF-statistikens urval omfattar 55-47% av arbetarna i verkstadsindustrin. Den minskade omfattningen beror på omstruktureringen i främst varvs- och stålindustrin. Antalet arbetare i Verkstadsföreningen totalt har också minskat kraftigt.

För branschklassificeringen av företagen har centrala företagsregistret (CFR) utnyttjats. I vissa fall har olika administrativa enheter i samma företag klassificerats i olika branscher på grundval av uppgifter om tillverkningsinriktning och förbundstillhörighet i SAF. För redovisningen i följande kapitel har det en viss betydelse om de olika administrativa enheternas branschtillhörighet använts i stället för en och samma bransch för alla enheter i en koncern. Med denna princip har vi också i stort sett kunnat undvika problem med ändrad branschtillhörighet, då detta i allmänhet uppstår på grund av att adminstrativa enheter tillkommer eller utgår i en företagsenhet eller en koncern.

För klassificering av koncerner har den bransch som dominerar enligt antalet anställda tillämpats. Koncernernas branschtillhörighet stämmer därför inte alltid med IUI:s klassificering.
Branschindelningen redovisas i tabell 3.2.

Genom sammanställningen individ → administrativ enhet (delägare) → företag → koncern av det statistiska underlaget har det varit möjligt att sammankoppla SAF/VF-statistiken och IUI-statistiken. De ingående enheterna i statistiken har identifierats som nationella (NAT), multinationella (MNF) eller utländska (UTL) för varja statistikår.

Tabell 3.2 Branschindelning och beteckning.

BRANSCHINDELNING		
Beteckning	Benämning	Standard för svensk näringsindelning (SNI)
1	GRUVINDUSTRI	2
2	LIVSMEDELSINDUSTRI	311, 312
3	DRYCKESVARU- OCH TOBAKSINDUSTRI	313, 314
4	TEXTIL- OCH BEKLÄDNADSINDUSTRI	321, 322
5	LÄDER- OCH LÄDERVARUINDUSTRI	323, 324
6	TRÄVARUINDUSTRI	33
7	MASSA- OCH PAPPERSINDUSTRI	3411
8	GRAFISK OCH PAPPERSVARUINDUSTRI	342, 3412, 3419
9	KEMISK, PLAST- OCH GUMMIVARUINDUSTRI	35 ./. 3522
10	LÄKEMEDELSINDUSTRI	3522
11	JORD- OCH STENVARUINDUSTRI	36
12	JÄRN-, STÅL- OCH METALLVERK	37
13	METALLVARUINDUSTRI	381
14	MASKININDUSTRI	382
15	ELEKTROINDUSTRI	383
16	TRANSPORTMEDELSINDUSTRI	384 ./. 3841
17	VARVSINDUSTRI	3841
18	ÖVRIG TILLVERKNINGSINDUSTRI	385, 39

Som tidigare har nämnts överensstämmer de multinationella företagen med IUI:s statistik med undantag för ett fåtal mindre företag.
De utländska företagen har identifierats från olika källor och vid den detaljerade genomgången av administrativa enheter har ett fåtal företag som inte torde ingå i annan statistik över utländska företag befunnits ha utländska ägarintressen. Det har dock varit en svårighet att följa alla ägar- och strukturförändringar över tiden. Det är alltså möjligt att antalet sysselsatta i utländska företag i denna undersökning inte alltid stämmer överens med andra undersökningar. Till detta tillkommer att majoritetsägande som klassificeringsprincip inte har tillämpats strikt utan kriteriet har varit faktisk kontroll från de utländska koncernföretagens sida.

I tabell 3.3 visas urvalets andel av populationen för de olika företagskategorierna. Det framgår att de multinationella företagen i undersökningen omfattar 78-86% av populationen enligt IUI. De utländska företagens andel av industrisysselsättningen totalt utgör 4-7%. För år 1978 finns uppgifter om totala antalet sysselsatta i undersökningsföretagen endast för multinationella företag.

Eftersom vissa företag i undersökningens statistik inte finns representerade för alla år och på grund av brister i statistiken har vi gjort en indelning i perioder för att minska bortfallet. Periodindelningen gör det också lättare att ta hänsyn till fusioner och förvärv. Dessa har antingen hänförts till periodernas början eller slut. I tabell 3.4 visas antalet sysselsatta i genomgående multinationella företag för tre perioder (1966-70, 1970-74, 1974-78). Om vi jämför med tabell 3.3 ovan framgår att bortfallet med redovisning av enbart genomgående företag är obetydligt. Indelningen i perioder tillämpas i de följande kapitlen för att beskriva förändringar i sysselsättningsstrukturen i genomgående administrativa enheter. Klassificeringen av multinationella företag kan göras antingen i periodens början eller i periodens slut som framgår av tabell 3.4.

Tabell 3.3 Sysselsättningen (tusental) i olika företagskategorier i populationen och i urvalet åren 1966 - 1978

Statistikkälla	1966			1970			1974			1978		
	Antal	Procent (1)	Procent (2)	Antal	Procent (1)	Procent (2)	Antal	Procent (1)	Procent (2)	Antal	Procent (1)	Procent (2)
Population												
Hela industrin	924		100	922		100	929		100	889		100
Multinationella (IUI)												
- i Sverige	326[a)]	100	35	398	100	43	430	100	46	416	100	47
- i utlandet[b)]	171	52		222	56	24	284	66	31	301	72	34
	(148)			(183)			(220)			(227)		
Urvalet												
Samtliga	536		58	563		61	619		67	-	-	-
Multinationella	256	78	28	311	78	34	351	82	38	360	86	40
Utländska	38		4	56		6	69		7	-	-	-

Källa: SOS Industri, SAF-statistiken, IUI-statistiken

Anm: Procent (1) = andel av sysselsättningen i multinationella koncerner i Sverige
Procent (2) = andel av den totala sysselsättningen i Sverige

a) De multinationella företagen i IUI-statistiken avser år 1965.

b) Inklusive försäljande dotterföretag i direktinvesterande koncerner. Inom parentes enbart producerande dotterföretag.

Tabell 3.4 Antal sysselsatta (tusental) i multinationella företag och i urvalets genomgående företag för olika perioder 1966-1978

Tidsbestämning av multinationella företag	Period I 1966	1968	1970	Period II 1972	1974	Period III 1976	1978
Beståndet av MNF enligt IUI	326		398		430		416
Urvalets genomgående företag:							
Multinationella i periodens början	252 (77)	250	255				
			299 (75)	321	323		
					337 (78)		326
Multinationella i periodens slut	300	300	305 (77)				
			310	332	334 (78)		
					366		356 (86)

Källa: se tabell 3.3.

Anm: Inom parentes urvalets andel av IUI-populationen

Genom att jämföra de olika tidsbestämningarna är det möjligt att beskriva sysselsättningsstrukturen och - förändringarna i "blivande" resp nya multinationella företag.

Vi har i detta kapitel beskrivit dataunderlaget för undersökningen. Det statistiska materialet är uppbyggt från individstatistik för tjänstemän och arbetare till en sammankoppling med IUI-statistiken över de svenska industriföretagens direktinvesteringar på koncernnivå.

De huvudsakliga begränsningarna i materialet är att t ex personal i utländska dotterföretag inte finns med i statistiken och att det inte finns någon möjlighet att utöver de personella resurserna bedöma hur de ekonomiska resurserna används för att, t ex i stället för att anställa egen personal, utnyttja konsulter och serviceföretag. Vidare kan det vara en begränsning att befattningsnomenklaturen är given utifrån och densamma för alla företag. En riktig bild av arbetsfördelning och specialisering förutsätter att alla tänkbara befattningar finns medtagna i nomenklaturen. På längre sikt är det givet att nomenklaturen avspeglar företagens interna utveckling med en viss eftersläpning, och det är möjligt att nya delfunktioner och omgrupperingar av den orsaken inte registreras i undersökningen. Detta har emellertid mot bakgrund av ingående fallstudier och en jämförelse med 1975 års upplaga av nomenklaturen (som inte uppvisar några större principiella förändringar) bedömts vara ett marginellt problem.

Vidare torde den relativt grova indelningen i företagsfunktioner innebära att förändringen i tjänstemännens klassificering snarare sker inom än mellan funktioner (med undantag för omfördelningen av hjälpfunktioner enligt 1975 års befattningsnomenklatur).

För att sammanfatta detta kapitel presenteras nedan i tabell 3.5 en uppställning över de variabler som används för att beskriva sysselsättningsstrukturen i de följande fyra kapitlen (4-7).

Tabell 3.5 Undersökningsvariabler

INTERNATIONALISERING		
1.	Produktion	QAH
2.	Försäljning	SXA
3.	Personal	AAH
4.	Forskning	FAH

KVALIFIKATION		
Tjänstemän		
1.	Tekniker	ENG
	- kvalificerade	QSE
2.	Ekonomer	BUS
3.	Övriga	ÖVR

PERSONALSTRUKTUR		
A.	Tjänstemän	NTOT
1.	Kontroll	CON
	- administration	- CADM
	- data	- CDATA
	- ekonomi	- CECON
	- produktion	- CPROD
2.	Transaktion	
	- marknadsföring	MAR
	- inköp	PUR
3.	Teknisk utveckling och anpassning	RDD
4.	Hjälpfunktioner	ASS
B.	Arbetare	TOT
1.	Kvalificerade yrkesarbetare	KA
2.	Yrkesarbetare	KB
3.	Okvalificerade yrkesarbetare	KC
4.	Övriga (ingår i KC)	

KAPITEL 4 SYSSELSÄTTNINGSUTVECKLINGEN 1966-1980

I detta kapitel skall vi beskriva hur sysselsättningen i de undersökta företagen har utvecklats under perioden 1966-1980. Sysselsättningsutvecklingen beskrivs dels med totala antalet anställda i Sverige, dels med en uppdelning på tjänstemän och arbetare. Dessa grupper av anställda kommer att undersökas närmare i kapitel 5 resp 6 genom en uppdelning i olika undergrupper.

Sysselsättningsutvecklingen är beroende av en rad "externa" faktorer, såsom konjunkturer, kostnads- och prisförhållanden och industripolitiska åtgärder. Företagens geografiska organisering av produktions- och administrationsfunktioner och marknadsinriktning anger vilka externa faktorer företagen utsätts för. Dessa påverkar i sin tur företagens förändringar i geografisk organisation eller verksamhetsinriktning osv. Det är alltså fråga om ett samband där orsak och verkan inte strikt kan särskiljas, speciellt om man betraktar utvecklingen över en längre tidsperiod.

Den geografiska fördelningen av företagens verksamhet i denna studie är begränsad till företagens internationaliseringsgrad, dvs vilken andel av den totala verksamheten som finns utanför Sverige. I detta kapitel och de två följande är syftet med beskrivningen att belysa i vilken utsträckning man i samband med en internationalisering av företagens produktion kan identifiera ett mönster och en utvecklingstendens i arbetsfördelningen inom företagen i Sverige.

4.1 Sysselsättningsutvecklingen i nationella, multinationella och utländska företag

Av DIRKs tidigare undersökningar (SOU 1982:27) framgår att de multinationella företagen ökade sin andel av den totala industrisysselsättningen i Sverige från 35 % år 1965 till närmare 50 % år 1978. Under samma period ökade antalet anställda utomlands med ca 130 000 till drygt 300 000. Andelen anställda utomlands i svenska företag med utlandsproduktion ökade från 34 % år 1965 till 42 % år 1978.

Tabell 4.1 Årlig procentuell sysselsättningsförändring för olika företagskategorier och statistikunderlag.

Statistik	Företagskategori	Period I:1966-70	II:1970-74	III:1974-78	1978-80[e]
SOS:	Hela industrin	-0,1	0,2	-1,1	-0,4
IUI[a]:	Multinationella	4,0	2,2	-0,9	-
	- 20 största	2,4	2,4	-1,1	-
	- genomgående	1,8	1,9	-2,7	-
	Producerande dotterföretag i utlandet	4,3	4,7	0,9	-
	- 20 största	3,5	4,6	1,0	-
	Totalt i utlandet[b]	5,4	6,4	1,4	-
SAF:	Nationella	0,7	1,8	(-1,0	1,0)[c]
	Multinationella	0,3	1,9	-0,8	- 0,7
	- 10 största	0,9	3,8	0,5	+ 0,9
	- 11-20 största	-0,2	-0,7	-2,3	+ 2,6
	- övriga	0,2	0,2	-2,4	- 6,7
	- blivande[d]	0,8	0,2	1,1	-
	Utländska	4,0	1,1	(-2,7	- 1,5)[c]

Källa: SOS Industri, SAF-statistiken, IUI-statistiken

[a] För IUI-statistiken är begynnelseåret 1965.

[b] Inkluderar de direktinvesterande koncernernas försäljningsbolag i utlandet.

[c] Begränsat urval jämfört med tidigare perioder.

[d] Företag som inte var multinationella i början men som var det i slutet av perioden.

[e] Avser enbart tjänstemän.

Den årliga procentuella sysselsättningsförändringen i de olika företagskategorierna och för olika statistiska underlag framgår av tabell 4.1. Uppgifterna för hela industrin (SOS Industri) visar att förändringarna i den

totala industrisysselsättningen under period I (1966-70) och period II (1970-74) var relativt måttliga, medan sysselsättningen från år 1974 till år 1978 minskade med 1,1 % årligen, eller med närmare 40 000 i absoluta tal.

Enligt IUI-undersökningen, som visar förändringen i beståndet av utlandsföretag samtidigt med förändringen i sysselsättningen, var tillväxten i sysselsättning stark både i Sverige och utomlands under perioderna I och II men med en mindre tillväxt i Sverige mellan åren 1970 och 1974 (drygt 2 % jämfört med 4 %). Mellan åren 1974 och 1978 minskade de multinationella företagen sin sysselsättning i Sverige med närmare 1 % (13 500 i absoluta tal) medan dotterbolagen ökade med 1,4 % (drygt 16 000 sysselsättningstillfällen). Enbart producerande dotterföretag ökade antalet anställda med 7 500 (0,9 % årligen). De 20 största multinationella företagen enligt totala antalet anställda i utlandet år 1978 ökade något mindre än övriga företag under hela perioden 1965-1978, men de flesta av de 20 företagen var redan år 1965 i hög utsträckning internationella. Sysselsättningsökningen utomlands var dock jämförelsevis hög under alla tre perioderna (se Appendix B för en förteckning över de största multinationella företagen).

Om vi sedan övergår till SAF-statistiken är de årliga procentuella sysselsättningsförändringarna något avvikande jämfört med annan statistik. Det beror till viss del på att det är fråga om ett urval av företag. De multinationella företagen i SAF-statistiken omfattar närmare 80 % av de anställda enligt IUI-statistiken, medan de nationella företagens andel är ca 50 %.

Den största skillnaden beror emellertid på att SAF-statistiken redovisas som genomgående företag för resp period. För en viss period är det alltså fråga om utvecklingen inom samma administrativa företagsenheter (jfr kapitel 3). Fusioner och sammanslagningar under resp period har projicerats framåt eller bakåt i tiden så att de gäller hela perioden, även om de redovisas som fristående medlemmar/administrativa enheter i SAF-statistiken. För

vissa omstruktureringar och fusioner (speciellt större företags köp av mindre enheter) inkluderas förändringarna genom att de anställda förändrar sin medlemsanknytning i SAF-företagen under resp period.

Skälet till att denna redovisningsprincip tillämpas är att den är bättre lämpad för att beskriva hur förändringar i internationaliseringsgraden återverkar på sysselsättningsstrukturen i givna administrativa enheter oberoende av förändringar i ägarstrukturen.

I SOU 1982:27 (sid 60 ff) diskuteras tillväxt genom företagsförvärv under perioden 1974-1978. Slutsatsen är att den negativa sysselsättningsförändringen i de genomgående företagen är intern, dvs har ägt rum inom varje företag. För övriga företag är effekterna av förvärv och försäljning/nedläggningar av samma storleksordning. För olika branscher gäller att teko-, stål- och varvsindustrierna minskade genom försäljningar av företag, medan övriga branscher hade en positiv extern sysselsättningsförändring.

En viss uppfattning om betydelsen av fusioner och andra förändringar i beståndet av internationella företag får vi om vi jämför sysselsättningsutvecklingen enligt SAF-statistiken med IUI-statistiken i tabell 4.1. Under perioden 1966-1970 var tillväxten för de multinationella företagen enligt SAF-statistiken 0,3 % årligen jämfört med 4,0 % i IUI-statistiken. För de 20 största företagen var tillväxten mindre än genomsnittet enligt IUI-statistiken, medan SAF-statistiken visar att de 10 största hade en högre tillväxt och de 11-20 största en lägre tillväxt jämfört med genomsnittet.

För perioden 1970-1974 var sysselsättningsökningen i genomgående företagsenheter 1,9 % jämfört med 2,2 % i IUI-undersökningen där både nettoökningar i företagsbeståndet och fusioner/försäljningar ingår. För perioden 1974-1978 var sysselsättningsutvecklingen i det

närmaste lika för SAF- och IUI-statistiken. Som vi konstaterade ovan var förvärv och försäljningar av samma storleksordning under perioden och för de internationella företagen som helhet borde alltså sysselsättningsminskningen under period III vara internt genererad också i IUI-statistiken.

Enligt SAF-statistiken har de 10 största koncernerna genomgående en högre tillväxt än multinationella företag i övrigt, medan de 11-20 största har en sysselsättningsminskning i genomgående företag under alla period (med undantag av perioden 1978-80 som emellertid enbart avser tjänstemän).

I tabell 4.1 har också tillväxten för "blivande" multinationella företag medtagits. Tillväxten för dessa företag är högre än för multinationella företag under perioderna I och III men lägre under period II. De utländska genomgående företagen ökade mer än andra kategorier under perioden 1965-1970, medan ökningen var mindre efter år 1970. De nationella företagen, som i urvalet är underrepresenterade avseende mindre företag, har en högre tillväxt än hela industrin under alla perioder.

Om vi jämför sysselsättningsförändringarna i Sverige enligt tabell 4.1 med förändringar i internationaliseringsgraden i tabell 4.2 kan vi konstatera att de 10 största företagen i utgångsläget (år 1965) hade en hög internationaliseringsgrad, som har ökat speciellt avseende försäljning och utlandsanställda, på samma gång som sysselsättningsökningen i Sverige har varit jämförelsevis hög. De 11-20 största företagen, som har haft en sysselsättningsminskning i Sverige, uppvisar en stark ökning av produktion och anställda utomlands och närmare sig i dessa avseenden de 10 största företagen. Däremot har andelen utlandsförsäljning inte ökat lika mycket.

Tabell 4.2 Internationaliseringsgrad 1965-1978 för olika storlekskategorier.

Internationaliseringsgrad	År	10 största	11-20 största	Samtliga multinationella
Andel av produktion	1965	31	18	22
	1970	32	22	22
	1974	33	25	24
	1978	36	33	29
Andel av försäljning	1965	55	46	48
	1970	65	51	56
	1974	68	51	60
	1978	71	55	64
Andel av anställda	1965	43	23	31
	1970	43	29	31
	1974	51	36	40
	1978	51	44	42

Källa: IUI-statistiken

En tänkbar förklaring till den här utvecklingen är att bland de 10 största koncernerna återfinns företag som länge varit stora och internationella och har en etablerad position på världsmarknaden och en dominerande marknadsposition i Sverige.Därigenom skulle de ha möjlighet att anpassa produktionen till relativa kostnadsfördelar för olika typer av arbetskraft i olika länder. Man kan t ex förvänta sig att sysselsättningsökningen i Sverige för dessa företag består av relativt utbildad/yrkesskicklig arbetskraft.

Bland de 11-20 största företagen återfinns en rad företag som är mer bundna till Sverige genom sin produktion och därigenom har mindre möjlighet till globala omfördelningar av sysselsättningen med hänsyn till den relativa kostnaden för arbetskraft. Dessa företag är dessutom mer utsatta för importkonkurrens i Sverige, och

ett handlingsalternativ är att omfördela produktionen från Sverige till utlandet. De största multinationella företagen har däremot större möjlighet att förändra produktionsinriktningen och arbetsfördelningen mellan givna produktionsenheter.

Ett stöd för den här typen av resonemang återfinns också i SOU 1982:27, där det konstateras att företagets ålder som multinationellt företag har stor betydelse för den internationella konkurrenskraften. Ålder tolkas där som "ackumulerat kunnande", men som antyddes ovan kan det också vara fråga om marknadsposition och möjlighet att göra produktionsanläggningarna flexibla för förändringar i arbetsfördelning. Sysselsättningsförändringar i Sverige skulle alltså inte på något direkt sätt vara kopplat till förändringar i direktinvesteringar. En given internationell arbetsfördelning utgör utgångspunkter för hur en förändring i arbetsfördelningen återverkar på produktionsinriktningen och sysselsättningsstrukturen i företaget/koncernen som helhet.

4.2 Sysselsättningsutvecklingen i olika branscher

Den multinationella företagssektorn i Sverige domineras av ett antal större företag med blandad branschtillhörighet. En branschklassificering på koncernnivå är därför relativt godtycklig och detta i ökad utsträckning med hänsyn till ett ökat antal fusioner inriktade på vertikal eller horisontell ingegration. I industristatistiken är branschklassificeringen gjord enligt produktionsinriktningen på ett arbetsställe, medan SAF-statistikens branschklassificering avser en administrativ enhet, som ofta omfattar mer än ett arbetsställe. Av primärmaterialet framgår dock att olika arbetsställen i en administrativ företagsenhet oftast har samma branschtillhörighet på 4-ställig SNI-nivå. Däremot har de företag som ingår i en koncern ofta olika branschtillhörighet.

Som framgick av tabell 3.2 har den multinationella företagssektorn i Sverige ökat sin andel av industrisysselsättningen från 35 % år 1965 till 47 % år 1978. Sysselsättningsförändringen i de multinationella företagen har alltså stor betydelse för branschstrukturen i svensk industri.

Tabell 4.3 Multinationella företags relativa fördelning av sysselsättningen på branscher, procent, och andel av den totala sysselsättningen inom branschen (inom parentes).

Bransch	1966		1970		1974		1978	
4 Textil- och beklädnadsindustri	1,5	(5)	2,5	(11)	2,7	(17)	1,8	(15)
6 Trävaruindustri	1,0	(3)	0,9	(3)	1,3	(5)	1,3	(6)
7 Massa- och pappersindustri	6,6	(a)	6,5	(a)	6,1	(a)	7,3	(a)
8 Pappersvaruindustri	3,2	(13)	3,0	(16)	2,7	(17)	2,8	(16)
9 Kemisk industri	5,3	(23)	5,1	(26)	5,1	(28)	4,5	(24)
10 Läkemedelsindustri	0,9	(44)	1,0	(55)	1,0	(55)	1,2	(51)
11 Jord- och stenvaruindustri	1,8	(9)	3,8	(29)	3,1	(32)	1,9	(21)
12 Järn- och stålindustri	20,4	(a,b)	17,6	(a)	14,9	(a)	13,9	(a)
13 Metallvaruindustri	6,9	(b)	6,2	(23)	5,9	(23)	5,8	(24)
14 Maskinindustri	23,1	(b)	22,8	(54)	22,0	(57)	23,2	(60)
15 Elektroindustri	17,9	(65)	14,8	(63)	15,0	(62)	16,4	(66)
16 Transportmedelsindustri	8,8	(39)	13,3	(55)	16,8	(70)	18,5	(68)
Övrig industri	2,6		2,5		3,4		1,4	
Samtliga	100	(28)	100	(34)	100	(38)	100	(40)

Källa: SOS Industri, SAF-statistiken

Anm: a) För ett par av de större bruksföretagen har en uppdelning av sysselsättningen inom massa och papper och stål inte kunnat göras. Den sammanlagda andelen är ca 50 % av den totala industrisysselsättningen i branscherna.

b) Ny branschindelning efter 1966 gör att siffran inte är jämförbar med senare år.

Tabell 4.3 visar de multinationella företagens sysselsättning fördelad på olika branscher. I koncerner med företagsenheter i olika branscher har sysselsättningen fördelats enligt de ingående företagens branschtillhörighet. För vissa s k administrativa enheter (se kap 3) finns dock ingående företagsenheter och arbetsställen med olika branschtillhörighet. Det gäller speciellt bruksföretag med produktion inom både stål- och skogsindustrierna. Branschklassificeringen bygger i de flesta fallen på Centrala företagsregistret och för de flesta ingående enheterna har branschtillhörigheten varit oförändrad över undersökningsperioden.

Av tabellen framgår att järn- och stålindustrin samt verkstadsindustrin står för en dominerande andel av sysselsättningen i multinationella företag. Dessa branscher har haft en relativt konstant andel under hela perioden på drygt 75 %, med en ökning i transportmedelsindustrin och en ungefär motsvarande minskning i järn- och stål-, metallvaru- och elektroindustrierna. Övriga branscher med relativt stor andel av den totala sysselsättningen i multinationella företag är läkemedelsindustri (ca 50 %), kemisk industri (ca 25 %), jord- och stenvaruindustri (drygt 20 %). I pappersvaru- och tekoindustrierna är ca 15 % sysselsatta i multinationella företag.

Under hela perioden 1966-1978 har de multinationella företag som undersöks här ökat sin andel av industrins totala sysselsättning från 27 % till 40 %. Under perioderna 1966-1970 och 1970-1974 var ökningen tämligen jämnt fördelad över alla branscher, medan perioden 1974-1978 tycks innebära att de traditionellt internationella branscherna i allmänhet fortsätter att öka, medan andra branscher minskar sin andel av industrisysselsättningen.

Tabell 4.4 belyser ytterligare utvecklingen av sysselsättningen i de olika branscherna med den årliga procentuella sysselsättningsförändringen i genomgående företag för resp period. Multinationella företag under perioden avser företagets status under begynnelseåret. Som tidigare nämnts visar inte tabellen de multinationella företagen enligt huvudbransch utan enligt de i

Tabell 4.4 Årlig procentuell sysselsättningsförändring per bransch och företagskategori.

Bransch	I:1966-1970			II:1970-1974			III:1974-1978		
	Hela industrin	Multinationella	Utländska	Hela industrin	Multinationella	Utländska	Hela industrin	Multinationella	Utländska a)
1 Gruvindustri	1,6	-3,4	-3,1	0,7	6,7	0,2	-1,6	-7,5	
2 Livsmedelsindustri	1,1	1,9	7,9	-0,9	- 1,4	5,2	0,9	-4,7	
3 Dryckesvaru- och tobaksindustri	- 3,8	-	-	-4,8	-	-	-1,9	-	
4 Textil- och beklädnadsindustri	- 3,9	-8,7	2,8	-5,6	- 4,6	- 1,7	-8,3	-6,2	
5 Läder- och lädervaruindustri	-14,4	-3,9	-7,4	-6,4	- 2,1	-11,9	-6,4	-8,0	
6 Trävaruindustri	0,6	2,5	0,0	0,3	1,8	- 0,1	-2,4	0,3	
7 Massa- och pappersindustri	- 0,1	-1,9	-4,1	0,7	- 2,4	1,5	0,5	2,3	
8 Grafisk- och pappersvaruindustri	- 1,8	1,5	1,7	-1,4	- 4,9	7,8	-0,6	-0,7	
9 Kemisk och plast- och gummivaruindustri	1,4	-1,5	5,1	1,0	1,5	- 0,6	-1,7	-2,7	
10 Läkemedelsindustri	2,9	8,3	4,5	3,1	3,1	5,0	5,1	3,2	
11 Jord- och stenvaruindustri	- 4,2	4,1	6,6	-4,0	0,7	2,7	-3,6	-3,7	
12 Järn-, stål- och metallverk	3,4	0,4	1,7	0,9	- 0,8	5,6	-2,3	-2,2	
13 Metallvaruindustri	- 1,5	-1,0	4,1	0,8	2,8	2,3	-2,7	-1,6	
14 Maskinindustri		0,4	2,9	0,5	0,3	1,4	-1,6	0,1	
15 Elektroindustri	0,8	-0,4	3,3	2,5	2,2	- 1,3	-0,0	0,8	
16 Transportmedelsindustri	6,9	4,3	-	2,9	11,9	-	1,1	0,9	
17 Varvsindustri	- 1,3	-1,4	-	5,5	3,1	-	-3,7	-	
18 Övrig tillverkningsindustri	12,0	-1,9	-3,2	0,3	- 1,7	- 0,7	1,3	-9,1	
Samtliga branscher 1-18	- 0,1	0,3	4,0	0,2	1,9	1,1	-1,1	-0,8	

Källa: SOS Industri, SAS-statistiken

a) Uppgift om totalsysselsättning år 1978 saknas för flertalet företag.

Under perioden 1966-1970 var tillväxten i den multinationella sektorns genomgående företag 0,3 % årligen medan den totala industrisysselsättningen var ungefär konstant (-0,1 %). Verkstadsindustrin som helhet expanderade under denna period med en mindre ökning i den multinationella verkstadssektorn och i järn- och stålindustrin.

Om vi går tillbaka till diskussionen i anslutning till tabell 4.1, där vi kunde konstatera att de 10 största företagen hade en högre tillväxt än genomsnittet, liksom också de företag som inte var multinationella år 1965 men blev det år 1970, kan vi möjligen hävda att de största multinationella företagen följde den allmänna konjunkturuppgången med en sysselsättningsökning i Sverige och utomlands, medan mindre företag (inkl de 11-20 största) med ökad utlandsförsäljning investerar relativt sett mer i utlandet. En bakomliggande faktor i denna process är förmodligen bristen på arbetskraft då verkstadsindustrin som helhet expanderar. I övriga branscher ökar sysselsättningen i multinationella företag mer än i hela industrin i livsmedels-, trävaru-, läkemedels- och jord- och stenvaruindustrierna.

Den utlandsägda sektorn ökade kraftigt under 1960-talet, främst genom köp av svenska företag. De utlandsägda industriföretagen finns främst i livsmedels-, kemi- och verkstadsindustrierna. Enligt Samuelsson (1977:28, tabell 2:2) ökade industrisysselsättningen i den utlandsägda sektorn med ca 13 500 från år 1965 till år 1970. Detta motsvarar en årlig ökning med 8,1 %. Tabell 4.4 visar att ca hälften av ökningen kan hänföras till intern sysselsättningsökning i de genomgående företagen. Sysselsättningsökningen är stor i nästan samtliga branscher. Ungefär samma mönster gäller för perioden 1970-1974 men med lägre tillväxt. Totalt ökade den utlandsägda sektorn under den perioden med drygt 4 % årligen (SCB 1978:8), medan ökningen i genomgående företag var 1,1 %. För perioden 1974-1978 är urvalet av utländska företag för litet som underlag för en meningsfull jämförelse på branschnivå. Av SCB (1981:5) framgår dock att för den utländska sektorn som helhet har sysselsättningen minskat.

För de multinationella företagen var sysselsättningsökningen i Sverige i genomgående företag störst under perioden 1970-1974. Till största delen är ökningen att hänföra till de 10 största företagen, varav de flesta har sin huvudbransch i någon av verkstadsindustrins delbranscher (jfr tabell 4.1). Under perioden 1974-1978, då de multinationella företagen som helhet minskade sin sysselsättning med 0,8 %, var det fortfarande de största som stod för en ökning (massa- och papper samt verkstadsföretag).

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att perioden 1966-1970 karaktäriserades av en sysselsättningsökning av utländska företag i Sverige och av svenska företag i utlandet med en jämförelsevis liten ökning av de multinationella genomgående företagens sysselsättning i Sverige. Under perioden 1970-1974, med en fortsatt stark ökning av de multinationella företagens internationaliseringsgrad, ökade både utländska och svenska multinationella företag sin sysselsättning, främst i kapital- och kunskapsintensiva branscher. Perioden 1974-1978 karaktäriseras av en minskning av sysselsättningen i både multinationella och utländska företag, med undantag för de stora svenska internationella koncernerna, främst inom verkstadsindustrin.

4.3 Sysselsättningsutvecklingen för arbetare och tjänstemän

Medan sysselsättningen i industrin har minskat sedan mitten av 1960-talet har tjänstesektorn ökat kraftigt. Det är dels fråga om en långsiktig tendens med en omfördelning mellan primär, sekundär och tertiär sektor som beror av teknologisk utveckling och förändrade produktivitetsförhållanden, och dels en politisk fråga om omfördelning mellan privat och offentlig konsumtion grundad på välfärdspolitiska mål. Sett från det industriella systemets perspektiv kan man också tala om en externalisering av vissa företagsfunktioner med åtföljande framväxt av konsult- och serviceföretag, utbildningsinstitutioner m m.

I kapitel 2 diskuterades den interna utvecklingen av företagsfunktioner och förändringar i arbetsprocessen. I detta avsnitt skall vi beskriva utvecklingen av sysselsättningsstrukturen med en uppdelning av företagens anställda i tjänstemän och arbetare. Det finns alltså en tendens att industrisysselsättningen i allmänhet minskar och att tjänstesektorn ökar. Men också inom företagen finns en tendens till förskjutningar i sysselsättningsstrukturen från arbetare till tjänstemän. Mer komplexa administrations-, produktions- och marknadsförhållanden tenderar att kräva en ökad andel tjänstemän (se t ex Blau & Schoenhert, 1971). Vi kan alltså förvänta oss en högre andel tjänstemän i internationella företag i allmänhet men också en uppdelning av verksamheten som medför regionala skillnader, eller annorlunda uttryckt, en internationell arbetsfördelning. Speciellt i en begynnande internationaliseringsprocess är andelen försäljare i de utländska företagsenheterna relativt stor (Johansson & Vahlne, 1977) medan större multinationella företag med global produktionsinriktning har möjlighet att anpassa arbetar- och tjänstemannastrukturen till specifika regionala förutsättningar.

Tabell 4.5 visar antalet arbetare och tjänstemän samt andelen tjänstemän av totala antalet sysselsatta för hela industrin och för olika företagskategorier i urvalet. Företagskategorierna anger företagens status för resp år, och det är alltså här inte fråga om genomgående företag.

I hela industrin ökar andelen tjänstemän från 26 % år 1966 till 29 % år 1978. I absoluta tal minskar antalet arbetare med närmare 70 000 medan tjänstemän ökar med knappt 20 000. De multinationella företagen har en högre andel tjänstemän än de nationella - 34 % jämfört med 27 % år 1978 - och skillnaden ökar från år 1966 till år 1974, medan ökningen i procentenheter är lika stor i multinationella företag och i hela industrin mellan åren 1974 och 1978. De utländska företagen har ca 10 % högre andel tjänstemän än de multinationella företagen. Andelen tjänstemän i utländska företag steg från 40 % år 1966 till 45 % år 1974.

Tabell 4.5 Arbetare och tjänstemän i olika företagskategorier åren 1966-1978.

	1966			1970			1974			1978		
	Arbetare	Tjänstemän	Andel tj män	Arbetare	Tjänstemän	Andel tj män	Arbetare	Tjänstemän	Andel tj män	Arbetare	Tjänstemän	Andel tj män
Hela industrin	685 574	238 358	26	674 921	246 657	27	678 631	250 571	27	618 734	255 496	29
Nationella företag	179 646	62 407	26	144 449	51 699	26	145 005	55 604	28			
Multinationella företag	177 249	78 850	31	207 843	103 299	33	231 842	118 799	34	230 612	129 407	36
Utländska företag	22 987	15 187	40	31 719	24 329	43	37 999	31 496	45			
Urvalet sammanlagt	379 882	156 444	29	384 011	179 327	32	414 846	205 899	33	237 819	132 551	36
I procent av hela industrin												
- nationella	26	26		21	21		21	22				
- multinationella	26	33		31	42		34	47		37	51	
- utländska	3	6		5	10		6	13				
- samtliga	55	66		57	73		61	82		38	52	

Källa: SOS Industri, SAF-statistiken

Den tillgängliga statistiken medger inte någon jämförelse mellan de olika företagskategorierna för år 1978. Som framgår av uppgifterna om de olika företagskategoriernas andelar av hela industrin i tabell 4.5 representerar tjänstemännen i de multinationella företagen år 1978 över 50 % av tjänstemännen i hela industrin (med beaktande av att urvalet representerar ca 80 % av sysselsättningen i multinationella företag torde den rätta andelen vara ca 60 %). År 1974 var 13 % av tjänstemännen i hela industrin anställda i utländska företag enligt urvalet, som sammantaget representerade 82 % av tjänstemännen i hela industrin för detta år.

Andelen tjänstemän skiljer sig alltså väsentligt mellan olika företagskategorier. Dels beror det på branschstrukturen, dels på arbetsfördelningen i internationella företag. De multinationella företagen kan i allmänhet förväntas förlägga kontrollfunktionerna och teknisk utveckling till hemlandet, medan en del av försäljnings- och marknadsfunktionerna lokaliseras till utlandet.

Frågan om tjänstemannaintensiva företag blir internationella eller om internationella företag blir mera tjänstemannaintensiva kan delvis belysas genom sysselsättningsstrukturen i nytillkomna multinationella företag.

Tabell 4.6 Arbetare och tjänstemän i nytillkomna multinationella företag åren 1970-1978.

Klassificeringsår	1970			1974			1978		
	Arbetare	Tjänstemän		Arbetare	Tjänstemän		Arbetare	Tjänstemän	
1966	174 537	86 514	(33)						
1970	207 843	103 299	(33)	223 050	116 408	(34)			
1974				231 842	118 799	(34)	208 968	120 710	(37)
1978							230 612	129 407	(36)
Nytillkomna	33 306	16 785	(34)	8 792	2 391	(21)	21 644	8 697	(29)

Källa: SAF-statistiken

Tabell 4.7 Andelen tjänstemän i procent av totala antalet anställda, fördelad på bransch och företagskategori, åren 1966-1978.

Bransch	Hela industrin				Nationella			Multinationella				Utländska		
	1966	1970	1974	1978	1966	1970	1974	1966	1970	1974	1978	1966	1970	1974
1 Gruvindustri	22	21	21	23	23	23	25	17	29	34	44	16	18	20
2 Livsmedelsindustri	24	25	25	25	29	32	31	a	a	26	26	31	37	39
3 Dryckes- o tobaksvaru-industri	23	25	28	28	25	21	23	–	–	–	–	–	–	–
4 Textil- o beklädnads-industri	17	18	18	20	16	18	19	23	18	21	30	21	31	38
5 Läder- o lädervaru-industri	18	17	16	16	17	18	21	16	18	22	22	24	22	27
6 Trävaruindustri	16	16	17	19	23	25	27	22	21	22	24	27	25	24
7 Massa- o pappersindustri	18	19	20	22	20	21	23	20	25	24	23	18	20	18
8 Grafisk- o pappersvaru-industri	32	36	37	39	25	a	29	33	35	40	43	64	60	44
9 Kemisk och plast- o gummi-varuindustri	32	32	31	33	34	39	39	29	33	32	35	55	49	50
10 Läkemedelsindustri	53	54	57	59	46	43	45	59	58	65	67	66	66	71
11 Jord- o stenvaruindustri	20	23	24	26	24	27	34	25	26	29	33	25	31	34
12 Järn-, stål- o metallverk	25	25	24	27	22	24	26	25	27	27	29	25	25	25
13 Metallvaruindustri	21	22	22	24	24	25	26	26	28	31	33	23	24	24
14 Maskinindustri	30	32	32	35	32	33	32	34	38	39	40	39	56	57
15 Elektroindustri	38	36	35	38	25	a	24	39	41	41	44	46	50	55
16 Transportmedelsindustri	30	31	31	31	a	27	26	34	37	34	37	–	28	22
17 Varvsindustri	26	27	27	25	24	26	26	33	32	31	–	–	–	–
18 Övr tillverkningsindustri	27	32	29	34	39	37	34	40	44	47	39	36	50	54
Samtliga	26	27	27	29	26	26	28	31	33	34	36	40	43	45

Källa: SOS Industri, SAF-statistiken

a = ofullständiga uppgifter

Tabell 4.6 visar antalet arbetare och tjänstemän samt andelen tjänstemän av totala antalet anställda för åren 1970, 1974 och 1978. Företag som klassificerades som multinationella år 1970, men inte år 1966 (egentligen 1965), hade en något högre tjänstemannaandel än företag som var multinationella både 1966 och 1974. För åren 1974 och 1978 var emellertid tjänstamannaandelen lägre. För nytillkomna företag år 1974 var tjänstemannaandelen i nya företag endast 21 %, dvs lägre än för hela industrin (27 %). År 1978 hade de nytillkomna företagen samma tjänstemannaandel som hela industrin.

Motsvarande uppgifter om de utländska företagen visar att nytillkomna företag år 1970 hade en andel på 36 % tjänstemän och 37 % år 1974, dvs lägre än för utländska företag i allmänhet men högre än för hela industrin i genomsnitt.

Ovanstående skulle tyda på att multinationella företag är mer tjänstemannaintensiva än nationella företag, men att företag som blir multinationella inte nödvändigtvis är mer tjänstemannaintensiva. För utländska företag förefaller det som om nyetablerade företag är mer tjänstemannaintensiva än andra företag i industrin, men i mindre utsträckning än i redan etablerade företag.

Vi skall ytterligare belysa fördelningen mellan arbetare och tjänstemän i de olika företagskategorierna genom en uppdelning på branscher.

Om vi först ser på utvecklingen i hela industrin enligt tabell 4.7 varierar tjänstemannaandelen år 1978 från 16 % i läder- och lädervaruindustrin till 59 % i läkemedelsindustrin. För de flesta av branscherna är förändringarna i tjänstemannaandelen relativt små mellan åren 1966 och 1978. I några få branscher (grafisk- och pappersvaruindustri, läkemedelsindustri, jord- och stenvaruindustri och övrig tillverkningsindustri) har förändringen mellan åren 1966 och 1974 varit större än 5 procentenheter. En betydande del av förändringarna kan förklaras med en minskning av antalet arbetare snarare än med en ökning i det absoluta antalet tjänstemän.

För det multinationella företagen är tjänstemannaandelen hög, speciellt i verkstadsindustrin, där multinationella företag också har den största andelen av sysselsättningen totalt. Däremot tycks inte tjänstemannaandelen i multinationella företag vara högre än i nationella i branscher som karaktäriseras av råvaruberoende och/eller kapitalintensiv processtillverkning (trävaruindustri, massa- och pappersindustri, kemisk industri och järn-, stål- och metallverk). De utländska företagen har en relativt hög andel tjänstemän i livsmedelsindustri, kemisk industri, läkemedelsindustri, maskin- och elektroindustri samt i övrig tillverkningsindustri. Dessa branscher kan i allmänhet karaktäriseras som kunskapsintensiva. De utländska företagen i råvaruberoende branscher eller med kapitalintensiv processteknologi tycks inte ha en tjänstemannastruktur som avviker väsentligt från övriga företagskategorier.

En slutsats av ovanstående beskrivning av sysselsättningsstrukturen, uttryckt som andelen tjänstemän av totala antalet anställda, skulle vara att internationella företag inte i allmänhet behöver vara mera tjänstemannaintensiva än nationella företag (jfr tjänstemannaandelen i nytillkomna företag och företag i råvaru-/kapitalintensiva branscher). Däremot har företag som redan är internationella möjlighet att välja en sådan verksamhetsinriktning som är inriktad på mer tjänstemannaintensiv produktion, t ex genom automatisering, rationaliseringar och teknisk utveckling. På samma gång som man kan säga att direktinvesteringar påverkar sysselsättningen (hemma och utomlands) är en given sysselsättningsstruktur orsak till att investeringar görs. Resultatet av dessa, över tiden på varandra lagrade, investeringar och sysselsättningsförändringar blir en omfördelning av sysselsättningskategorier mellan nationella, multinationella och utländska företag samtidigt som branschfördelningen förändras.

4.4 Utvecklingen i genomgående företag

I föregående avsnitt beskrev vi arbetar- och tjänstemannastrukturen i olika företagskategorier och branscher för alla företag som ingår i urvalet jämfört med strukturen i hela industrin. I detta avsnitt skall vi se närmare på utvecklingen i genomgående företag med samma indelning i perioder som i avsnitt 4.2, dvs 1966-1970, 1970-1974 och 1974-1978.

Tabell 4.8 Årlig procentuell förändring i antalet arbetare och tjänstemän i genomgående företag.

Företagskategori	I: 1966-1970		II: 1970-1974		III: 1974-1978[a]	
	Arbetare	Tjänstemän	Arbetare	Tjänstemän	Arbetare	Tjänstemän
Nationella	-0,2	2,8	1,6	2,6	-	-
Multinationella	-0,4	2,0	1,7	2,2	-1,7	0,8
- 10 största	0,2	2,1	4,1	3,4	-0,4	2,0
- 11-20 största	-1,1	1,8	-1,4	1,0	-3,4	-0,5
- övriga	-0,6	2,1	-0,1	0,8	-3,0	-0,9
Utländska	3,8	4,2	0,6	1,6	-	-
Samtliga	0,0	2,5	1,6	2,3	-1,9	0,6

Källa: SAF-statistiken

[a] Uppgifter om nationella och utländska företag är otillräckliga för en meningsfull redovisning.

De genomgående företagen har, som framgår av tabell 4.8, i allmänhet en högre tillväxt i antalet tjänstemän jämfört med arbetare under alla perioder. Enda undantaget utgör de 10 största multinationella företagen under perioden 1970-1974, då sysselsättningstillväxten var som störst. Antalet arbetare ökade med 4,1 % årligen mot 3,4 % för tjänstemän. Den avtagande tillväxten under perioden 1974-1978 för de multinationella företagen beror till största delen på minskning i antalet arbetare, medan tjänstemännen ökar i de 10 största men minskar i de 11-20 största. Minskningen i antalet arbetare är dock större än för tjänstemän i de 11-20 största multinationella företagen. Om vi jämför med förändringarna i internationaliseringsgraden (se tabell 4.2) kan vi konstatera att för de 10 största företagen är andelen anställda utomlands oförändrad under perioderna 1965-1970 och 1974-1978. Under perioden 1970-1974

ökar de 10 största andelen anställda utomlands från 43 % till 51 % på samma gång som de har den största ökningen av sysselsatta i Sverige, med en högre sysselsättningsökning bland arbetare. För de 11-20 största multinationella företagen, som under hela perioden 1965-1978 ökar andelen sysselsatta utomlands, minskar sysselsättningen av arbetare under alla perioder och speciellt under perioden 1974-1978, då internationaliseringen var som starkast bland dessa företag.

Tabell 4.9 visar de förändrade tjänstemannaandelarna för genomgående företag, som speglar utvecklingen av arbetare och tjänstemän enligt tabell 4.8. Av tabellen framgår att de 10 största multinationella företagen jämfört med de 11-20 största har en högre andel tjänstemän i slutet av 1960- och början av 1970-talet, men att andelen är lika efter år 1974. Det kan tyda på att ökad internationalisering tenderar att leda till en minskning i den relativa andelen arbetare, som emellertid avtar med ökad storlek och internationaliseringsgrad. Tjänstemannaandelarna för utländska företag tyder på att förändringarna i andelar är obetydliga i genomgående företag, men att nya utländska företag har en hög tjänstemannaandel (förändring från 41 % till 44 % år 1970).

Tabell 4.9 Tjänstemannaandel i genomgående företag åren 1966-1978.

Företagskategori	Period I		Period II		Period III[a]	
	1966	1970	1970	1974	1974	1978
Nationella	26	28	26	27	-	-
Multinationella	31	33	33	34	34	37
- 10 största	34	35	36	35	36	38
- 11-20 största	30	33	33	35	36	38
Utländska	41	41	44	44	-	-
Samtliga	29	31	32	33	-	-

Källa: SAF-statistiken

[a] Se tabell 4.8

I inledningen av detta kapitel antog vi att internationalisering har ett samband med tillväxt och koncentration, en ökning av antalet tjänstemän och en relativ minskning av arbetare. Någon entydig tendens till tillväxt och ökning av tjänstemännen i absoluta tal föreligger inte för multinationella företag som helhet. Råvarubaserade och kapitalintensiva branscher med processproduktion tycks skilja sig från kunskapsintensiva branscher. De 10 största multinationella företagen skiljer sig också i flera avseenden från de 11-20 största, vilket också har samband med den antydda skillnaden mellan branscher.

Tillväxten och koncentrationen, men också ökningen i antalet tjänstemän, kan till stor del hänföras till de 10 största multinationella företagen. Dessa företag har en relativt kunskapsintensiv produktionsinriktning i Sverige. För övriga multinationella företag kan man anta att en del råvarubaserade och processinriktade företag utvecklar sin verksamhet med kunskapsintensiva delar i Sverige och/eller i utlandet, medan andra investerar utomlands för att kontrollera marknader (försäljnings- och marknadsföringsinriktade produktionsenheter).

Motsvarande mönster kan man se i de utlandsägda företagen i Sverige, där vissa företag är inriktade på försäljning, medan andra är inriktade på kunskapsintensiv produktion/produktutveckling (livsmedel, kemi). En tredje kategori (maskin- och elektroindustri) är i allmänhet delar av internationella koncerner som är specialiserade och marknadsledande inom resp område.

En slutsats av ovanstående är att de största svenska multinationella företagen sysselsätter en allt större andel i hela industrin, och att både svenska och utländska multinationella koncerner på 1960-talet (eller tidigare) inriktade verksamheten i Sverige på tjänste-

mannaintensiv produktion. Utvecklingen efter år 1979 tycks tyda på att nya multinationella företag inte är speciellt tjänstemannaintensiva, och att de multinationella eller utländska företagen förändras på ungefär samma sätt som övriga företag vad gäller absoluta antalet tjänstemän. Förändringar i det relativa antalet tjänstemän beror alltså till stor del på förändringar (minskning) i antalet arbetare under 1970-talet.

KAPITEL 5 TJÄNSTEMÄN

Företagens verksamhet kan indelas i en kontrollsfär och en realsfär. I kapitel 2 identifierade vi med denna utgångspunkt en indelning i företagsfunktioner baserad på befattningsklassificeringen för tjänstemän. De grundläggande funktionerna är produktion, teknisk utveckling och anpassning, marknadsföring, inköp och kontroll med en kompletterande funktion av hjälptjänster. Produktionsfunktionen sammanfaller i denna studie med kategorin arbetare, medan övriga funktioner handhas av tjänstemän.

I föregående kapitel kunde vi konstatera att andelen tjänstemän är högre i multinationella företag än i nationella, och att de utländska företagen i Sverige har en betydligt högre andel tjänstemän än övriga företagskategorier. Detta gäller emellertid inte nödvändigtvis för alla industribranscher. I detta kapitel skall vi mer ingående undersöka de olika funktionerna inom sysselsättningskategorin tjänstemän och också se på utbildningsstrukturen och förändringarna över tiden.

Som påpekades i kapitel 3 finns det en rad problem med tjänstemannastatistiken. Bl a behöver befattningsklassificering inte helt avspegla arbetsinnehållet och vara jämförbar mellan företag och över tiden. Vidare gjordes förändringar i klassificeringssystemet år 1975. Med de relativt grova funktionskategorier vi tillämpar torde dock en jämförelse vara tillförlitlig både mellan företag och över tiden, med en indelning i perioder på samma sätt som i kapitel 4. Den största förändringen p g a det nya klassificeringssystemet återfinns i kategorin hjälpfunktioner, som speciellt efter år 1975 till stor del omfördelades till resp huvudfunktioner.

Den tjänstemnnastatistik som redovisas i detta kapitel omfattar perioden 1966-1989, men med två olika urval. Populationen för perioden 1966-1974 omfattar SAF-medlemmar med mer än 20 tjänstemän år 1974 och utgör ca 67 % av industrisysselsättningen och ca 82 % av sysselsättningen i multinationella företag i Sverige år 1974. Populationen för åren 1974-1980 omfattar de multinationella företagen samt ett antal större nationella och utländska företag. Urvalet representerar ca 86 % och totalt ca 50 % av tjänstemännen i hela industrin.

5.1 Funktionsstrukturen i nationella, multinationella och utländska företag

Direkta investeringar innebär att ett företags eller en koncerns produktion lokaliseras till flera länder. Den fråga vi försöker belysa här är vilka konsekvenser detta får för företagens andra funktioner - dels för svenska multinationella företag i hemlandet, dels för utländska företagsenheter i Sverige.

Som vi tidigare har diskuterat kan man förvänta sig skillnader i funktionsstrukturen av en rad olika skäl. För det första medför ökad företagsstorlek möjligheter till effektivare utnyttjande av administrativ personal, och man kan i detta avseende förvänta sig stordriftsfördelar. För det andra kan man anta att osäkra marknadsförhållanden och komplex teknologi ställer större krav på företagens administrativa funktioner. Eftersom internationella företag i allmänhet är stora och samtidigt verkar i en relativt komplex och osäker miljö påverkas kontrollfunktionen - om ovanstående antaganden är riktiga - av två motsatta tendenser.

En tillkommande faktor vid analysen av internationella företags tjänstemannastruktur i Sverige är lokaliseringen av funktioner mellan moderföretaget och dotterföretagen. Vid produktion utomlands kan man anta att

marknadsföringsfunktionen i första hand delvis utlokaliseras, och i många fall torde också marknadsföringen vara primär i förhållande till produktionen, speciellt i ett tidigt skede av internationaliseringsprocessen.

Av tabell 5.1 framgår att andelen tjänstemän inom marknadsföring (MAR) är lägre i multinationella företag och högre i utländska år 1974 (p g a urvalet är 1974 det senaste år en någorlunda fullständig jämförelse kan göras mellan olika företagskategorier).

Tabell 5.1 Tjänstemannafunktionernas andel av totala antalet tjänstemän i olika företagskategorier år 1974.

Företagskategori	CON	MAR	PUR	RDD	ASS	Totalt	Antal	Fördelning i %
Nationella	37	15	1,9	19	27	100	47 610	26
Multinationella	32	13	1,8	30	23	100	105 391	59
- 10 största	29	11	1,9	35	23	100	59 909	33
- 11-20 största	34	16	1,8	23	25	100	19 063	11
- övriga	37	13	1,7	25	22	100	26 419	15
Utländska	28	23	1,7	21	25	100	27 120	15
Samtliga	33	15	1,8	26	24	100	180 121	100
Hela industrin							250 571	
- urvalet i %							72	

Källa: SOS Industri, SAF-statistiken

Av tabell 5.1 framgår också att de 10 största multinationella företagen har den lägsta andelen tjänstemän i marknadsföringsfunktionen (MAR), medan de 11-20 största inte skiljer sig nämnvärt från de nationella företagen.

Kontrollfunktionen (CON) omfattar allmän administration, produktionsadministration, databehandling och ekonomistyrning. Kontrollfunktionens andel av tjänstemännen är lägre för multinationella företag än för nationella, vilket dels kan bero på stordriftsfördelar (de 10 största har också en lägre andel än övriga multinationella företag), dels på att en del av kontrollfunktionen lokaliserats till utlandet. Den låga andelen tjänstemän i kontrollfunktionen för utländska

företag (28 %) kan dock tyda på att dotterföretagen i allmänhet har en mindre omfattande kontrollfunktion i förhållande till övriga funktioner. I så fall skulle den lägre andelen för svenska multinationella företag i huvudsak bero på stordriftsfördelar i administrationen.

Hjälpfunktionerna (ASS) samvarierar i allmänhet med kontrollfunktionen och som framgår är skillnaderna mellan de olika företagskategorierna likartade.

Den största skillnaden mellan företagskategorierna återfinns i den tekniska utvecklingsfunktionen (RDD). "Teknisk utveckling och anpassning" är här ett vidare begrepp än "forskning och utveckling" och inkluderar bl a konstruktions- och formgivningsarbete (se kap 3 för en mer ingående definition). De multinationella företagen har en betydligt högre andel tjänstemän inom funktionen teknisk utveckling än övriga företagskategorier. Den höga andelen är emellertid till största delen hänförlig till de 10 största företagen. Skillnaden mellan nationella företag, 11-20 största multinationella, övriga multinationella och utländska företag är inte speciellt stor.

Inköpsfunktionen, som är betydligt mindre än övriga funktioner, skiljer sig obetydligt mellan de olika företagskategorierna. Funktionen är också svårare att avgränsa i befattningsklassificeringssystemet, då flera administrativa och tekniska funktioner torde ha nära samband med inköpsprocessen.

Ovanstående beskrivning av tjänstemannastrukturen avser de olika huvudfunktionernas relativa andel, bortsett från produktionsfunktionen. En fullständig jämförelse mellan olika företagskategorier skulle kräva uppgifter om sysselsättningsstrukturen i utländska enheter för de svenska multinationella företagen och

för moderföretaget i de utländska företagen. Om produktionsfunktionen inkluderas och de olika funktionernas andel av den totala sysselsättningen i Sverige redovisas försvåras analysen p g a att utländska dotterföretag dels kan ses som försäljningskanaler, dels som sammansättningsfabriker i varierande grad. Detta innebär att de internationella företagens svenska delar administrerar, kontrollerar, säljer och producerar i en utsträckning som är beroende av arbetsfördelningen mellan de svenska och utländska företagsenheterna.

För att belysa skillnaderna med en redovisning av funktionsandelarna med och utan produktionsfunktion kan tabell 5.2 nedan jämföras med tabell 5.1.

Tabell 5.2 Tjänstemannafunktionernas andel av den totala sysselsättningen i Sverige år 1974.

Företagskategori	CON	MAR	PUR	RDD	ASS
Nationella	10	4	0,5	5	8
Multinationella	11	4	0,6	10	8
- 10 största	11	4	0,7	12	8
- 11-20 största	12	6	0,6	8	9
- övriga	11	4	0,5	7	6
Utländska	13	10	0,8	9	11
Samtliga	11	5	0,6	9	8

Källa: SAF-statistiken

Som framgick av kapitel 4 var andelen tjänstemän av totala antalet anställda högst i utländska företag (45 % år 1974) och högre i multinationella jämfört med nationella företag (34 % resp 28 %). Om man jämför med den totala sysselsättningen blir funktionernas andel enligt vad som framgår av tabell 5.2. I stort blir slutsatserna av beskrivningen enligt tabell 5.2 samma som för tabell 5.1. Vad som ytterligare kan tilläggas är att marknadsföringsfunktionen har lika stor andel i

nationella och multinationella företag, vilket skulle kunna antyda att den, för de multinationella, anpassas till hemma- resp utlandsmarknaden.

För de 11-20 största multinationella företagen, där andelen är större än för övriga multinationella företag, kan förklaringen vara att de är mera exportinriktade och mindre internationellt produktionsinriktade än de 10 största multinationella företagen (jfr tabell 4.2). Vidare kan vi från tabell 5.2 konstatera att den multinationella företagen har ungefär samma andel tjänstemän i kontroll- och hjälpfunktioner som de nationella företagen trots en större omfattning av verksamheten p g a utlandsenheterna. Som tidigare antytts är det fråga om både storleksfördelar och lokalisering av funktioner till utlandet.

För de utländska företagen, som till stor del kan ses som försäljnings- och administrationskanal för moderföretagen, visar tabell 5.2 att den tekniska utvecklingsfunktionen har en relativt stor andel av den totala sysselsättningen (9 % jämfört med 5 % för nationella företag).

Kontrollfunktionen kan indelas i olika delfunktioner. I tabell 5.3 redovisas deras andel av det totala antalet tjänstemän. Den största andelen har produktionsledning och -planering (C PROD). Skillnaderna mellan de olika företagskategorierna avspeglar skillnaderna i kontroll över det som produceras i Sverige. Med andra ord kan man anta att produktionskontroll är geografiskt bunden till produktionsverksamheten, medan de andra kontrollfunktionerna är beroende både av vad som produceras i Sverige och vad som produceras utomlands. Således återfinns 30 % av tjänstemännen i nationella företag, 23 % i multinationella och 17 % i utländska företag inom funktionen produktionskontroll.

Om man jämför den höga andelen inom marknadsfunktionen i utländska företag understryker detta ytterligare deras karaktär av marknadsföringskanal för moderbolagets produktion. Skillnaden mellan de 10 största och samtliga multinationella företag i andelen produktionskontroll - 20 % resp 23 % - kan förklaras av att de största multinationella företagen producerar relativt sett mer utomlands och administrerar relativt sett mer i hemlandet.

Tabell 5.3 Kontrollfunktionernas andel av totala antalet tjänstemän i olika företagskategorier år 1974.

Företagskategori	C ADM	C DATA	C ECON	C PROD	Totalt (CON)
Nationella	1,9	2,5	3,3	30	37
Multinationella	1,9	4,5	2,6	23	32
- 10 största	1,8	5,2	2,1	20	29
- 11-20 största	2,5	3,8	3,5	24	34
- Övriga	1,6	3,2	2,9	29	37
Utländska	1,9	6,2	3,1	17	28
Samtliga	1,9	4,2	2,9	24	33

Källa: SAF-statistiken

Av övriga funktioner tyder den höga andelen tjänstemän i administrativa funktioner (C ADM) för de 11-20 största multinationella företagen på att en hög exportandel medför krav på mer administrativ kontroll. Detsamma gäller ekonomistyrning (C ECON).

En jämförelse mellan ekonomistyrning och datafunktionen (C DATA) visar att de 10 största multinationella företagen har en låg andel i den förra och en hög i den senare funktionen. Förklaringen kan vara att stora företag inom allmänt tekniskt avancerade branscher också har möjlighet att ersätta ekonomistyrningen med datakontroll. De utländska företagen har den högsta andelen inom datakontroll av de olika företagskategorierna men också en hög andel inom ekonomifunktionen jämfört med multinationella företag. Skillnaderna torde återigen avspegla de utländska dotterföretagens karaktär av marknadskanal, där en i förhållande till produktionen relativt sett stor försäljningsvolym administreras och registreras/styrs ekonomiskt.

Vi har kunnat konstatera att den tekniska utvecklingsfunktionen skiljer sig mest mellan nationella och multinationella företag och att utländska företag har en hög andel marknadsförare och en relativt hög andel tjänstemän inom teknisk utveckling. Den höga andelen tjänstemän i teknisk utveckling i de multinationella företagen var dock till stor del hänförlig till de 10 största koncernerna. De flesta av de företag som ingår i dessa koncerner ingår i branscher inom verkstadsindustrin. En jämförelse av funktionsstrukturen mellan branscher borde därför visa en hög andel inom teknisk utveckling i verkstadsbranscherna och också en relativt låg andel inom marknadsföringsfunktionen. Att så också är fallet framgår av tabell 5.4. Teknisk utveckling (RDD) i multinationella företag jämfört med nationella har en mycket högre andel i samtliga verkstadsbranscher utom för maskinindustrin, där de multinationella företagen har 31 % och de nationella 28 %. Också inom grafisk -och pappersvaruindustri har de multinationella företagen en hög andel inom funktionen teknisk utveckling.

För mera processinriktade och råvarubaserade branscher (trä, massa- och papper, kemi, jord- och sten samt järn-, stål- och metallverk) är skillnaderna mellan nationella och multinationella företag relativt små. Detta gäller också textil- och beklädnadsindustrin.

Marknadsföringsfunktionen skiljer sig inte nämnvärt mellan nationella och multinationella företag, med undantag av grafisk- och pappersvaruindustri, elektroindustri och transportmedelsindustri, där andelen i de multinationella företagen är betydligt lägre. Förklaringen kan vara att företagen inom dessa branscher är mer produktionsorienterade i Sverige och att utlandsmarknaderna kräver lokalt baserad marknadsföring. För övriga verkstadsföretag kan man anta att de svenska resp de utländska företagsenheterna är mer integrerade vad avser olika funktioner (med undantag för teknisk utveckling) jämfört med de ovannämnda branscherna, som då kan antas ha en mera internationellt uppdelad funktionsfördelning.

Tabell 5.4 Tjänstemannafunktionernas andel av totala antalet tjänstemän i olika branscher och företagskategorier år 1974.

Bransch	Nationella					Multinationella					Utländska				
	CON	MAR	PUR	RDD	ASS	CON	MAR	PUR	RDD	ASS	CON	MAR	PUR	RDD	ASS
1 Gruvindustri [a]															
2 Livsmedelsindustri [a]	37	18	0,9	11	34						24	38	1,6	16	21
3 Dryckesvaru- och tobaksindustri	32	28	0,9	6	32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4 Textil- o beklädnadsindustri	37	20	1,7	9	32	33	21	1,2	12	33	29	21	1,4	16	33
5 Läderindustri [a]															
6 Trävaruindustri [a]	35	17	2,2	17	29	37	19	1,4	14	29					
7 Massa- o pappersindustri	53	9	1,6	11	25	54	8	1,1	16	21	54	8	2,5	13	23
8 Grafisk- o pappersvaruindustri	27	34	1,0	4	34	24	25	2,1	13	36	23	28	1,2	25	23
9 Kemisk, plast- o gummivaruindustri	32	19	2,1	21	25	34	21	1,6	20	23	29	28	1,1	12	30
10 Läkemedelsindustri [a]						20	13	1,1	43	23	16	23	1,6	33	26
11 Jord- o stenvaruindustri	39	17	1,1	18	25	39	16	1,5	21	22	34	22	1,6	20	22
12 Järn-, stål- o metallverk	45	8	0,8	22	23	43	11	1,5	23	21	48	8	3,0	20	21
13 Metallvaruindustri	36	18	2,5	17	26	33	17	2,0	27	22	37	16	1,8	16	29
14 Maskinindustri	27	16	3,0	28	26	28	14	2,3	31	24	33	17	2,0	26	22
15 Elektroindustri	30	17	2,8	25	25	23	12	0,9	41	23	23	20	2,0	32	24
16 Transportmedelsindustri [a]	44	13	3,1	15	25	34	7	2,8	36	20					
17 Varvsindustri	43	4	3,1	31	18	33	5	1,6	42	18	-	-	-	-	-
18 Övr tillverkn industri	25	16	1,9	30	27	23	28	2,6	15	32	18	20	2,3	37	23
Samtliga	37	15	1,9	19	27	32	13	1,8	30	23	28	23	1,7	21	25

Källa: SAF-statistiken

[a] Uppgifter har utelämnats p g a ofullständiga uppgifter.

Av tabell 5.4 framgår också att andelen tjänstemän inom inköpsfunktionen (PUR) är lägre för multinationella företag i flertalet branscher och speciellt i sådana där dessa är dominerande (verkstadsindustrin). Detta skulle kunna tyda på att dessa företag utnyttjar underleverantörer i mindre utsträckning i Sverige, antingen p g a att de genom sin storlek är i relativt hög grad självförsörjande på insatsvaror eller att företagets behov av insatsvaror tillgodoses via de utländska produktionsenheterna.

Också för de utländska företagen har inköpsfunktionen en relativt låg andel inom verkstadsindustrin, medan järn-, stål och metallverk liksom i de multinationella företagen har en relativt hög andel. Andelen tjänstemän i inköpsfunktionen kan antas avspegla i vilken utsträckning produktionen i Sverige är standardiserad men också i vilken utsträckning produktionen är integrerad bakåt i produktionskedjan.

Som vi tidigare har konstaterat är andelen tjänstemän i marknadsföringsfunktionen hög i utländska företag. Detta gäller emellertid främst för branscherna livsmedel och kemi, där de utländska företagen har en stor andel av sysselsättningen. För den kemiska industrin är också andelen för teknisk utveckling låg och de svenska företagsenheterna förefaller vara marknads- och produktionsinriktade, medan livsmedelsindustrin är mera marknads- och utvecklingsinriktad.

Andelen tjänstemän inom teknisk utveckling i utländska företag är inte speciellt hög jämfört med nationella företag med undantag för livsmedel och pappersvaror. Däremot återfinns utländska företag oftast i branscher som allmänt har en hög andel inom teknisk utveckling.

5.2 Utbildningsstrukturen i nationella, multinationella och utländska företag

I föregående avsnitt kunde vi se att de multinationella företagen i Sverige hade en stor andel tjänstemän inom teknisk utveckling främst inom verkstadsindustrin medan de utländska företagen var mer inriktade på marknadsföring och med en andel inom teknisk utveckling som är jämförbar med nationella företag.

Ett allmänt antagande om internationella företag skulle, mot bakgrund av ovanstående, vara att de utvecklar och upprätthåller tekniska företagsspecifika fördelar i hemlandet som marknadsförs i utlandet via producerande dotterföretag. Vissa undantag finns emellertid som pekar på att detta antagande inte gäller generellt. För de multinationella företagen har processinriktade och/eller råvarubaserade branscher en funktionsstruktur som inte är speciellt avvikande från de nationella företagen. De utländska företagen i livsmedels-, grafisk- och pappersvaruindustri har en andel inom teknisk utveckling som är relativt hög. För råvarubaserade branscher kan förklaringen vara att de företagsspecifika fördelarna erhålls genom vertikal integration framåt på utlandsmarknaderna. För de utländska företagen är det möjligt att den tekniska utvecklingsfunktionen förändras över tiden då utländska förvärv oftast återfinns i branscher med en stor andel tjänstemän inom teknisk utveckling. Vi skall närmare undersöka förändringarna över tiden i avsnitt 5.3 och 5.4 nedan.

En ytterligare belysning av företagsspecifika fördelar får vi genom att se på utbildningsstrukturen. Som framgick av kapitel 3 har tjänstemännen klassificerats efter utbildning och vi har grupperat dessa i fyra utbildningskategorier: ingenjörer (ENG), kvalificerade naturvetare och tekniker (QSE), ekonomer (BUS) och övriga (ÖVR). Närmare 40 procent av tjänstemännen har någon eftergymniasial utbildning eller specialiserad gymnasial utbildning enligt klassificeringen.

Utbildningsstrukturen i de olika företagskategorierna visar att de multinationella företagen har en stor andel tekniker medan de nationella och utländska har ungefär samma andel (tabell 5.5). Inom utbildningskategorin tekniker (ENG) har kvalificerade naturvetare och tekniker (QSE) en stor andel i de multinationella företagen (6,4 %) medan de utländska företagen har en lägre andel (4,0%) men högre än de nationella (2,9%). En slutsats av detta och föregående avsnitt är att de multinationella företagen i Sverige är starkt inriktade på teknisk utveckling och utnyttjar en stor andel högt kvalificerade tekniker medan de utländska företagen inte är mer inriktade på teknisk utveckling än nationella företag och använder kvalificerad personal i mindre utsträckning.

Tabell 5.5 Utbildningskategoriernas andel av totala antalet tjänstemän i olika företagskategorier år 1974.

Företagskategori	ENG	Därav QSE	BUS	ÖVR
Nationella	19	2,9	6,1	1,9
Multinationella	35	6,4	6,9	2,8
- 10 största	40	7,7	6,5	2,7
- 11-20 största	26	4,9	7,8	3,8
- Övriga	28	4,3	7,1	2,4
Utländska	23	4,0	8,7	3,9
Samtliga	29	5,1	6,9	2,8

Källa: SAF-statistiken

Som tidigare kan vi också se att de 10 största multinationella företagen förklarar en stor del av skillnaden mellan multinationella företag och nationella.

De utländska företagen har den största andelen ekonomer (BUS) och också en relativt stor andel med övrig utbildning (ÖVR) vilket överensstämmer med beskrivningen av funktionsstrukturen som visade att företagen har en hög andel tjänstemän inom ekonomistyrning och marknadsföring.

De multinationella företagen har också en relativt hög andel ekonomer men här förklaras skillnaden gentemot nationella företag av de 11-20 största företagen medan de 10 största har en lägre andel. Förklaringen kan vara att de 11-20 största företagen har en stor andel export och således administrerar och marknadsför en större andel av produktionen från Sverige jämfört med de 10 största multinationella företagen.

En uppdelning på branscher visar att de multinationella och utländska företagen inom verkstadsindustrin, med undantag av metallvaruindustrin,har en hög andel kvalificerade naturvetare och tekniker medan t ex kemi- och stålindustrin har en lägre andel (tabell 5.6). För de multinationella företagen är också andelen ingenjörer relativt stor i verkstadsindustrin men detta gäller inte genomgående för de utländska företagen. Det är möjligt att förklaringen kan vara att forsknings- och utvecklingsfunktionen i de utländska företagen i Sverige har en mer förmedlande karaktär med utbyte av teknisk information mellan moderföretag och dotterföretag.

För utbildningskategorin ekonomer (BUS) kan vi konstatera att de utländska företagen har en högre andel än övriga företagskategorier i samtliga branscher och att de multinationella företagen skiljer sig åt beroende på om branschen är inriktad på en stor andel produktion utomlands (de 10 största, verkstadsindustrin) eller på export (processinriktade och råvarubaserade).

I avsnitt 5.1 redovisades andelen tjänstemän inom funktionen teknisk utveckling (RDD) som är mer omfattande än "forskning och utveckling". I detta avsnitt har vi dels beskrivit andelen tjänstemän med ingenjörsutbildning (ENG) och andelen kvalificerade naturvetare och tekniker (QSE). Dessa tre mått är alla indikatorer på företagens inriktning på forskning, utveckling och teknisk anpassning. QSE kan sägas vara ett mera inskränkt mått än RDD och ENG. Det som eftersträvas i beskrivningen är en indikation

Tabell 5.6 Utbildningskategoriernas andel av totala antalet tjänstemän i olika branscher och företagskategorier år 1974.

Bransch	Nationella				Multinationella				Utländska			
	ENG		BUS	ÖVR	ENG		BUS	ÖVR	ENG		BUS	ÖVR
		Därav QSE				Därav QSE				Därav QSE		
1 Gruvindustri[a]												
2 Livsmedelsindustri[a]	7,4	2,1	5,8	2,4					11	2,1	8,0	4,1
3 Dryckesvaru- och tobaksindustri	9,2	1,7	7,9	1,5	-	-	-	-	-	-	-	-
4 Textil- o beklädnadsindustri	10	1,3	5,5	1,3	13	2,5	7,0	1,5	18	3,4	12,0	1,3
5 Läderindustri[a]												
6 Trävaruindustri[a]	13	0,9	5,6	1,1	10	0,4	5,7	0,4				
7 Massa- och pappersvaruindustri	16	2,6	7,1	3,0	19	4,2	8,0	2,5	21	4,9	9,4	1,2
8 Grafisk- och pappersvaruindustri	6,4	0,7	5,3	2,9	13	1,5	9,9	6,5	14	0,3	7,3	5,6
9 Kemisk-, plast- och gummivaruindustri	24	5,1	8,4	2,3	23	3,6	10,0	3,1	16	2,0	10,0	4,1
10 Läkemedelsindustri[a]					35	13,0	11,0	13,0	25	10,0	10,0	11,0
11 Jord- o stenvaruindustri	25	2,9	7,0	2,4	29	5,1	8,8	2,4	31	4,1	8,8	2,7
12 Järn-, stål- o metallverk	26	5,7	6,5	1,3	28	4,9	6,7	2,2	12	3,0	9,4	1,7
13 Metallvaruindustri	20	0,7	5,1	0,8	32	3,3	6,2	1,8	19	1,9	8,2	1,3
14 Maskinindustri	30	2,3	7,1	1,7	37	5,6	6,7	2,2	31	6,7	10,0	5,4
15 Elektroindustri	19	1,5	4,8	1,5	49	10,0	4,4	2,0	35	5,1	6,1	3,1
16 Transportmedelsindustri[a]					38	7,6	7,7	3,9				
17 Varvsindustri	26	4,9	3,1	2,2	35	8,2	4,8	3,1	-	-	-	-
18 Övr tillverkn industri	27	3,0	4,7	1,9	22	1,6	5,4	1,4	27	3,2	3,8	1,1
Samtliga	19	2,9	6,1	1,9	35	6,4	6,9	2,8	23	4,0	8,7	3,9

Källa: SAF-statistiken

[a] Uppgifter har utelämnats p.g.a. ofullständiga uppgifter

på företagens inriktning på förnyelse i tekniskt avseende, dels avseende nya produkter och dels avseende nya processer. I stort kan vi säga att RDD uttrycker omfattningen av teknisk utveckling, medan QSE uttrycker kvaliteten. ENG är mera ett mått på verksamhetens inriktning på teknik i stort i företaget dvs inkl nuvarande produktionsinriktning.

I tabell 5.7 har vi jämfört de intensiva och extensiva måtten på teknisk förnyelse, nämligen QSE och RDD. Av tabellen framgår att de multinationella företagen i allmänhet är inriktade på mer omfattande verksamhet inom teknisk utveckling och på högre kvalitet med undantag för grafisk- och pappersvaruindustri, kemiindustri och stålindustrin.

De utländska företagen har, jämfört med de nationella, ungefär samma omfattning på teknisk förnyelse men är mer inriktade på kvalificerad personal inom verkstadsindustrierna.

Tabell 5.7 Jämförelse mellan andel kvalificerade tekniker (QSE) och den tekniska utvecklingsfunktionen (RDD) för olika företagskategorier och ett urval branscher år 1974.

Bransch	Nationella			Multinationella			Utländska		
	QSE	RDD	Andel QSE %	QSE	RDD	Andel QSE %	QSE	RDD	Andel QSE %
2 Livsmedelsindustri	2,1	11	19	-	-	-	2,1	16	13
4 Textil- o beklädnadsindustri	1,3	9	14	2,5	12	21	3,4	16	21
7 Massa- o pappersindustri	2,6	11	24	4,2	16	26	4,9	13	38
8 Grafisk- o pappersvaruindustri	0,7	4	18	1,5	13	12	0,3	25	1
9 Kemisk-, plast- o gummivaruindustri	5,1	21	24	3,6	20	18	2,0	12	17
10 Läkemedelsindustri				13,0	43	30	10,0	33	30
11 Jord- o stenvaruindustri	2,9	18	16	5,1	21	24	4,1	20	21
12 Järn-, stål- o metallverk	5,7	22	26	4,9	23	21	3,0	20	15
13 Metallvaruindustri	0,7	17	4	3,3	27	12	1,9	16	12
14 Maskinindustri	2,3	28	8	5,6	31	18	6,7	26	26
15 Elektroindustri	1,5	25	6	10,0	41	24	5,1	32	16
Samtliga	2,9	19	15	6,4	30	21	4,0	21	19

Källa: SAF-statistiken

5.3 Funktionsstrukturens utveckling åren 1966-1980

I kapitel 4 kunde vi konstatera att de 10 största multinationella företagen hade en bättre sysselsättningsutveckling i genomgående företag än övriga företagskategorier. Samtidigt ökade andelen tjänstemän i multinationella företag. Beskrivning av företagsstrukturen i föregående avsnitt visade att multinationella företag år 1974 hade en hög andel tjänstemän inom den tekniska utvecklingsfunktionen medan de utländska företagen hade en hög andel inom marknadsföring och en relativt hög andel inom teknisk utveckling.

För att beskriva utvecklingen av olika företagsfunktioner görs en indelning i tre perioder för att medge ett större antal genomgående företag i statistiken. Period I omfattar åren 1966 till 1970, period II åren 1970 till 1974 medan den tredje perioden utgår från år 1976 eftersom en omläggning av klassificeringen av tjänstemän gjordes mellan år 1974 och 1976.

Klassificering av multinationella och utländska företag avser resp periods första år med undantag för period III (1976-1980) där klassificeringen avser år 1978.

Tabell 5.8 visar den årliga procentuella sysselsättningsförändringen inom olika företagsfunktioner för de olika företagskategorierna.

För perioden 1966-1970 var tillväxten i antalet tjänstemän knappt 1 procent årligen för samtliga företagskategorier. De utländska företagen hade den högsta tillväxten av tjänstemän totalt och av de olika funktionerna var tillväxten speciellt hög inom kontroll och teknisk utveckling.

Tabell 5.8 Årlig procentuell sysselsättningsförändring inom olika företagsfunktioner i genomgående företag.

Företagskategori	Period I: 1966-70						Period II: 1970-74						Period III: 1976-80					
	CON	MAR	PUR	RDD	ASS	Totalt	CON	MAR	PUR	RDD	ASS	Totalt	CON	MAR	PUR	RDD	ASS	Totalt
Nationella	3,3	4,7	4,2	1,1	-3,7	0,9	3,3	6,6	6,1	2,3	3,1	3,6	-4,4	-4,8	-6,0	-4,6	-5,4	-4,7
Multinationella	3,2	3,5	3,6	2,0	-4,9	0,6	2,4	3,9	6,1	1,6	0,7	2,0	-1,7	-0,7	-1,1	-0,4	-1,9	-1,2
- 10 största	3,6	4,7	4,2	2,3	-3,8	1,3	3,8	4,9	8,1	3,3	2,4	3,5	0,4	1,8	0,0	0,6	-0,3	0,6
- 11-20 största	3,4	1,6	2,5	2,0	-6,1	0,0	0,2	1,7	2,6	-1,5	-1,7	-0,4	-3,0	-2,3	-3,0	-3,2	-3,6	-3,0
- Övriga	3,0	4,2	3,2	-0,3	-6,0	-0,2	1,3	4,0	4,1	-1,2	-1,1	0,4	-6,2	-4,7	-3,3	-4,2	-5,5	-5,3
Utländska	6,1	0,9	5,8	5,2	-3,6	1,8	1,7	6,0	2,0	-1,0	-0,6	1,5	0,4	0,4	1,8	0,7	0,7	0,5
Samtliga	3,5	3,5	4,1	1,9	-4,3	0,8	2,6	5,3	5,6	1,5	1,2	2,3	-1,8	-1,1	-1,4	-0,6	-2,0	-1,3

Källa: SAF-statistiken

De multinationella företagen hade en något lägre tillväxt än genomsnittet, men däremot var tillväxten för de 10 största högre. Jämfört med de nationella företagen hade de multinationella en lägre tillväxt i marknadsföringsfunktionen och en högre i teknisk utveckling. För samtliga företagskategorier minskade antalet tjänstemän i hjälp-funktionen (allmänt kontorsarbete o d). Detta kan vara en konsekvens av rationaliseringar men det bör också påpekas att befattningsklassificeringen för perioden 1966-1970 kan vara osäker för hjälpfunktionerna. De relativa skillnaderna i sysselsättningsförändringarna mellan olika företagskategorier bör dock vara någorlunda tillförlitliga.

För perioden 1970-1974 är tillväxten i antalet tjänstemän hög för de nationella företagen och för de 10 största multinationella. Liksom under period I är tillväxten speciellt hög i marknadsförings- och inköpsfunktionerna för dessa företagskategorier. Tillväxten i teknisk utveckling är också relativt hög för de nationella företagen och de största multinationella men däremot negativ för de utländska och de 11-20 största multinationella företagen.

För de utländska företagen var tillväxten i marknadsföring låg under period I men hög under period II medan motsatsen gäller för övriga funktioner (med undantag för hjälpfunktionen som minskade under båda perioder). Det är möjligt att detta beror på att de utländska företagen i stor utsträckning ändrade karaktär och blev mer försäljningsinriktade under åren 1970-1974.

Som vi tidigare har antytt är skillnaderna stor mellan de 10 största och de 11-20 största multinationella företagen. För hela perioden 1966 till 1974 är tillväxten också lägre i samtliga funktioner för de 11-20 största. Under samma period hade dessa företag en stark ökning av både produktion och anställda utomlands i förhållande till Sverige. Deras internationaliseringsgrad närmade sig de 10 största mellan åren 1965 och 1974 (jfr tabell 4.2).

En möjlig hypotes är att företagen under en internationell uppbyggnadsperiod omlokaliserar sysselsättningen och produktion från hemlandet till utlandet medan "mogna" (här lika med de 10 största) omfördelar produktion och sysselsättning mellan koncernens olika delar i olika länder i ett globalt produktionssystem (jfr Laestadius 1980).

Under perioden 1966-1974 ökade de 10 största multinationella företagen sin försäljningsandel utomlands från 55 procent till 68 procent medan andelen anställda ökade från 43 till 51 procent. Utvecklingen av tjänstemannafunktionerna under period I och II och den ökade andelen tjänstemän av totala antalet sysselsatta (jfr kap 4) tyder på att de största multinationella företagens svenska delar alltmer får karaktären av administrations- och utvecklingsenheter medan produktionsfunktionen i högre utsträckning lokaliseras i utlandet. För de 11-20 största och övriga multinationella företag är det möjligen så att de utländska företagsenheterna är mer helintegrerade vad avser funktionsstrukturen.

Under perioden 1976-1980 minskade antalet tjänstemän totalt i de undersökta företagen, medan sysselsättningen ökade något för utländska företag och för de största multinationella. Minskningen var störst i övriga multinationella företag och i de nationella företagen och relativt jämnt fördelad över alla tjänstemannafunktioner, vilket också gäller de 11-20 största multinationella företagen där sysselsättningsminskningen dock var något lägre, eller 3 procent jämfört med 5,3 resp 4,7.

De 11-20 största multinationella företagen fortsatte mellan åren 1974 och 1978 att öka sysselsättningen och produktionen utomlands i högre utsträckning än de 10 största (jfr tabell 4.2) och utvecklingen av sysselsättningen i Sverige tyder på en fortsatt förskjutning av tyngdpunkten till utlandet (jfr tabell 4.9 som visar att andelen tjänstemän ökar samtidigt som det absoluta antalet minskar enligt tabell 5.8).

Utvecklingen av kontrollfunktionen (CON i tabell 5.8) var jämförbar med utvecklingen av tjänstemännen totalt under period II och III medan den ökade mer under period I. Tabell 5.9 visar utvecklingen av kontrollfunktionens olika delfunktioner. Under period I är tillväxten störst inom administration (CADM som omfattar utrednings- och planeringsarbete, juridiskt arbete, PR etc) och databehandling (CDATA). Databehandling ökade markant för de utländska och de största internationella företagen vilket kan antyda att de stora internationella företagen i högre utsträckning än övriga företag utnyttjar sofistikerade kontroll- och planeringssystem.

Perioden 1970-1974 visar en fortsatt ökning av administrationsfunktionen och också en relativt stor ökning av tjänstemän inom ekonomistyrning (CECON). De utländska företagen som under period I hade en relativt stor ökning av produktionsadministration (CPROD) har en mindre ökning i denna funktion under period II, vilken understryker vårt tidigare antagande om en övergång till mer försäljnings- och marknadsföringsinriktad verksamhet.

För perioden 1976-1980 är sysselsättningsförändringen relativt likartad för de olika kontrollfunktionerna med undantag för de 10 största multinationella företagen där databehandling ökar med 4 procent årligen jämfört med 0,4 procent totalt för kontrollfunktionerna. Databehandlingen ökar också relativt mycket i de utländska företagen eller med 2,7 procent jämfört med 0,4 procent totalt. För dessa företagskategorier minskar också produktionsadministration med 0,7 resp 0,4 procent årligen. Utvecklingen av dessa två funktioner kan tolkas så att de internationella företagen i högre utsträckning rationaliserar produktionsverksamheten i Sverige.

Tabell 5.9 Årlig procentuell sysselsättningsförändring i kontrollfunktionerna i genomgående företag.

	Period I: 1966-70						Period II: 1970-74						Period III: 1976-80					
	CADM	CDATA	CECON	CPROD	Totalt	(CON)	CADM	CDATA	CECON	CPROD	Totalt	(CON)	CADM	CDATA	CECON	CPROD	Totalt	(CON)
Nationella	9,0	10,7	2,4	2,5	3,3		9,0	5,1	4,4	2,7	3,3		-3,6	-2,8	-4,6	-4,8	-4,4	
Multinationella	6,9	10,3	2,8	1,9	3,2		6,3	1,8	4,7	1,9	2,4		-1,7	1,5	-1,0	-2,6	-1,7	
- 10 största	8,1	14,1	4,2	1,2	3,6		7,7	2,6	5,2	3,6	3,8		0,4	4,0	0,7	-0,7	0,4	
- 11-20 största	6,8	7,6	0,9	2,8	3,4		5,2	-2,6	3,0	-0,2	0,2		-4,3	-3,0	-2,4	-2,9	-3,0	
- Övriga	5,7	4,1	3,4	3,0	3,0		4,4	2,7	5,1	0,7	1,3		-6,4	-4,9	-4,0	-6,8	-6,2	
Utländska	9,5	14,6	1,3	5,2	6,1		2,1	1,8	2,3	1,4	1,7		0,6	2,7	-0,4	-0,4	0,4	
Samtliga	7,9	10,8	2,5	2,4	3,5		6,3	2,3	4,2	2,1	2,6		-1,6	1,3	-1,5	-2,7	-1,8	

Källa: SAF-statistiken

Är skillnaderna i de olika funktionernas sysselsättningsutveckling i första hand beroende på branschtillhörighet eller är skillnaderna beroende på storlek och internationaliseringsgrad? Tabell 5.10 visar funktionsstrukturen och den totala årliga sysselsättningsförändringen för åren 1976 och 1980 i multinationella företag i olika branscher.

Sysselsättningsutvecklingen är negativ i de flesta branscher och speciellt stor i massa- och pappersindustrin, kemiindustrin och jord- och stenvaruindustri. En positiv sysselsättningsutveckling har läkemedelsindustrin samt elektro- och transportmedelsindustrin där företag bland de 10 största multinationella är dominerande.

Förändringarna i funktionsstrukturen är obetydliga med undantag för en ökning av teknisk utveckling i läkemedelsindustrin. Detta skulle kunna tyda på att skillnaderna i funktionsutvecklingen för de 10 största multinationella företagen beror på en omfördelning mellan de multinationella företagen medan strukturen totalt är relativt oförändrad över tiden. Det faktum att sysselsättningsutvecklingen i flera branscher där företag bland de 10 största ingår (t ex stål, metallvaru- och maskinindustri) är negativ kan tyda på att det är storlek och internationaliseringsgrad som förklarar en positiv sysselsättningsutveckling bland tjänstemannafunktionerna snarare än branschtillhörighet.

Ytterligare en fråga som vi skall belysa i detta avsnitt är om företag som blir internationella har en funktionsstruktur som avviker från övriga nationella företag. Enligt direktinvesteringsteorin (se t ex Hood & Young, 1979) bör företag som blir internationella ha någon företagsspecifik fördel som t ex avspeglas i en hög andel tjänstemän inom teknisk utveckling eller marknadsföring (heterogena oligopol). Men som vi tidigare antytt kan också en lokaliseringsför-

Tabell 5.10 Funktionsstrukturen i genomgående multinationella företag år 1976 och 1980.

Företagskategori	1976						1980						1976-80
	CON	MAR	PUR	RDD	ASS	Totalt	CON	MAR	PUR	RDD	ASS	Totalt	Årlig förändring totalt, %
4 Textil- o beklädnads-industri	48	29	2,4	12	8,5	100	40	31	2,5	17	10	100	-2,4
7 Massa- o pappersvaru-industri	61	9	1,8	16	12	100	60	9	2,1	16	13	100	-5,7
8 Grafisk- o pappersvaru-industri	37	32	1,9	12	18	100	37	35	1,9	11	15	100	-1,4
9 Kemisk-, plast- och gummivaruindustri	45	25	2,0	15	12	100	45	26	2,3	16	11	100	-4,8
10 Läkemedelsindustri	22	14	1,4	43	19	100	22	12	1,3	47	18	100	7,7
11 Jord- o stenvaruindustri	48	19	2,2	17	14	100	49	21	2,3	15	13	100	-6,1
12 Järn-, stål- o metallverk	48	15	2,0	22	13	100	48	15	2,1	22	12	100	-1,1
13 Metallvaruindustri	41	21	3,0	23	12	100	41	21	3,6	24	11	100	-3,7
14 Maskinindustri	36	16	3,4	31	13	100	35	17	3,5	31	13	100	-2,7
15 Elektroindustri	31	15	1,7	40	12	100	31	15	1,5	40	12	100	0,6
16 Transportmedelsindustri	41	10	3,7	33	13	100	40	10	3,6	33	12	100	2,4
18 Övr tillverkn industri	35	19	3,4	30	12	100	33	19	4,2	32	12	100	-0,7
Samtliga multinationella	39	16	2,6	30	13	100	38	16	2,6	31	12	100	-1,2
- 10 största	36	14	2,6	36	12	100	36	15	2,6	35	12	100	0,6
- 11-20 största	40	19	2,6	25	14	100	40	19	2,6	24	13	100	-3,0
- Övriga	45	16	2,5	23	13	100	43	17	2,7	24	13	100	-5,3
Nationella	43	22	3,2	20	11	100	43	22	3,1	20	11	100	-4,7
Utländska	35	27	2,6	24	11	100	35	27	2,7	24	11	100	0,5

Källa: SAF-statistiken

ändring (internationell produktion) skapa möjligheter för förändringar i produktionsinriktningen. Enligt detta resonemang skulle en tendens till internationalisering bero på företagets försök att exploatera redan utvecklade fördelar, medan en annan tendens skulle vara att omfördela produktionen och marknadsinriktningen geografiskt för att på samma gång ge möjligheter till investeringar i funktioner som utvecklar företagsspecifika fördelar. Fördelar kan vara tekniska (produkter, produktionsprocesser), marknadsinriktade (närhet, samarbete med köpare eller säljare (inköpsmarknaden)) eller administrativa (samordning av olika produktionsled och inom ett produktionsled).

Tabell 5.11 visar skillnaderna i funktionsstruktur mellan multinationella företag ett visst år, de nationella företag som blir multinationella följande undersökningsår och samtliga nationella företag för statistikåret (1966, 1970 resp 1974).

De företag som var nationella år 1966 men blev multinationella år 1970 avviker främst genom en hög andel tjänstemän inom teknikutveckling, medan andelen inom marknadsföring är relativt låg. Motsvarande uppgifter för år 1970 visar däremot att blivande multinationella företag hade en hög andel tjänstemän inom marknadsföring men låg inom teknisk utveckling. För år 1974 var andelen också låg inom teknisk utveckling men jämförbar med övriga nationella företag för marknadsföring. Det förefaller alltså som om de företag som har blivit internationella under de olika perioderna sedan 1966 har helt olika karaktär. Under den första perioden (1966-1979) investerade företagen utomlands för att exploatera företagsspecifika tekniska fördelar, medan företagen under perioden 1970-1978 kan antas vara mer inriktade på marknads- och samordningsinvesteringar (t ex i samband med rationalisering av produktionen). Blivande nationella företag under perioden 1970-1978 har också en högre andel tjänstemän i kontrollfunktionen och kan antas omfördela produktionen från svensk export till utlandsproduktion. Ett annat sätt att uttrycka skill-

Tabell 5.11 Funktionsstrukturen i multinationella och blivande multinationella företag för åren 1966, 1970 och 1974.

Statistikår	CON					MAR	PUR	RDD	ASS	Totalt
		CADM	CDATA	CECON	CPROD					
År 1966										
Multinationella 1966	29	1,3	3,2	2,2	22	10	1,4	29	31	100
Nya multinationella 1970	30	0,9	2,7	1,7	24	6,9	1,3	36	26	100
Samtliga nationella 1966	33	1,0	2,2	2,6	27	10	1,4	24	31	100
År 1970										
Multinationella 1970	32	1,6	4,5	2,3	23	11	1,6	32	24	100
Nya multinationella 1974	42	1,4	3,7	3,3	33	16	1,6	13	27	100
Samtliga nationella 1970	38	1,5	2,5	3,2	31	13	1,7	21	26	100
År 1974										
Multinationella 1974	32	2,3	4,9	2,5	22	12	1,8	29	25	100
Nya multinationella 1978	39	2,1	5,1	2,9	29	13	2,2	16	30	100
Samtliga nationella 1974	37	1,9	2,5	3,3	30	15	1,9	19	27	100

Källa: SAF-statistiken

naderna i internationaliseringen under 1960- och 1970-talet är att investeringarna förändrades från offensiva till defensiva för nytillkomna multinationella företag.

I anslutning till vår tidigare diskussion om skillnaderna mellan de 10 största multinationella företagen och övriga understryker ovanstående beskrivning vikten av att skilja på internationalisering som ett sätt att exploatera företagsspecifika fördelar och internationalisering som en process för att skapa förändrade förutsättningar för produktion och marknadsföring och därigenom ett sätt att skapa möjligheter att utveckla företagsspecifika fördelar.

5.4 Utbildningskategoriernas utveckling åren 1966-1980

I avsnitt 5.2 visade vi att de multinationella företagen år 1974 hade en hög andel tjänstemän med teknisk utbildning och också en hög andel kvalificerade naturvetare och tekniker bland dessa. De utländska företagen hade en lägre andel tekniker men en högre andel med ekonomisk och övrig utbildning.

I slutet av 1960-talet och början av 1970-talet ökade utbildningen i Sverige av framför allt ekonomer och samhällsvetare. Detta avspeglas också i en hög årlig procentuell sysselsättningsökning för dessa kategorier (BUS, ÖVR i tabell 5.12) under perioden 1966-1974 och speciellt under perioden 1966-1970 (period I). Speciellt markant var ökningen av utbildningskategorin övriga (ÖVR) som omfattar t ex samhällsvetare (pol mag) och jurister. Ökningen utgick emellertid från en låg nivå år 1966 då utbildningskategorin omfattade mindre än 1 procent av det totala antalet tjänstemän.

Under period I (1966-1970) ökade antalet ingenjörer med 6 procent årligen i de genomgående företagen medan antalet kvalificerade naturvetare och tekniker ökade ungefär lika mycket i procent (5,7 procent årligen).

Tabell 5.12 Årlig procentuell sysselsättningsförändring i olika utbildningskategorier i genomgående företag.

Företagskategori	Period I: 1966-70				Period II: 1970-74				Period III: 1976-80			
	ENG		BUS	ÖVR	ENG		BUS	ÖVR	ENG		BUS	ÖVR
		Därav QSE				Därav QSE				Därav QSE		
Nationella	5,7	5,4	17,5	32,5	4,6	7,6	6,7	14,9	-5,9	-5,6	-4,9	-3,8
Multinationella	5,9	5,9	13,5	41,7	3,6	7,2	5,8	10,0	-0,3	3,4	-0,3	1,3
- 10 största	5,6	7,0	14,0	63,9	4,8	8,7	8,4	12,3	1,4	4,6	1,7	2,6
- 11-20 största	7,3	5,4	14,1	22,0	1,6	5,5	3,0	5,3	-3,6	-0,9	-2,4	-0,2
- Övriga	5,2	1,8	13,8	33,5	1,3	3,3	2,8	9,4	5,6	-0,6	-3,4	-2,4
Utländska	7,3	5,0	11,9	32,3	5,9	16,5	10,6	17,0	1,1	5,3	0,4	4,3
Samtliga	6,0	5,7	14,5	37,8	4,0	8,1	6,7	12,0	-0,6	3,0	-0,7	1,4

Källa: SAF-statistiken

I multinationella företag var ökningen något högre än genomsnittet med en större ökning av kvalificerade tekniker för de 10 största multinationella företagen och en högre ökning av ingenjörer i allmänhet för de 11-20 största.

I de utländska företagen ökade också antalet ingenjörer mer än genomsnittet medan ökningen av kvalificerade naturvetare och tekniker (QSE) var något mindre.

Under period II (1970-1974) var emellertid ökningen av tjänstemän med kvalificerad teknisk utbildning mer än dubbelt högre i de utländska företagen. För de 10 största multinationella företagen var ökningen i denna utbildningskategori obetydligt högre än för de nationella företagen (8,7 jämfört med 7,6 procent) under samma period, medan ökningen i de 11-20 största koncernerna var lägre (5,5 procent), vilket också gäller de andra utbildningskategorierna.

Jämfört med de nationella företagen hade de 10 största multinationella företagen en något större ökning för samtliga utbildningskategorier (med undantag för kategorin övrig utbildning) under perioden 1970-1974 medan de utländska företagen hade en mycket större ökning. Under perioden 1970-1974 kan man alltså konstatera att arbetsfördelningen mellan den nationella och internationella företagssektorn i Sverige förskjöts mot en högre kvalificeringsgrad i de största multinationella och de utländska företagen. Samma tendens finns under perioden 1976-1980 där de 10 största multinationella företagen och de utländska ökade antalet tjänstemän i samtliga utbildningskategorier, medan de minskade för övriga företagskategorier. Ökningen var speciellt hög i jämförelse med övriga utbildningskategorier för tjänstemän med kvalificerad teknisk eller naturvetenskaplig utbildning.

Om vi ser på förändringarna i utbildningsstrukturen mellan åren 1976 och 1980 i olika branscher kan vi från tabell 5.13 konstatera att de multinationella företagen i allmänhet har en ökad andel tjänstemän med utbildning enligt den använda klassificeringen på samma gång som totala antalet tjänstemän har minskat. För de 10 största multinationella företagen har antalet tjänstemän i utbildningskategorierna ökat medan de för övriga multinationella företag har minskat mindre än tjänstemännen totalt.

Kvalificerade naturvetare och tekniker har främst ökat inom verkstadsindustrierna och övrig tillverkningsindustri. Andelen ingenjörer (ENG) och kvalificerade tekniker (QSE) minskade i massa- och pappersindustrin och i jord- och stenvaruindustrin. I dessa branscher var också minskningen av det totala antalet tjänstemän störst mellan åren 1976 och 1980. En minskning i kvalifikationsgraden bland tjänstemän kan eventuellt bero på en omfördelning av vissa funktioner till utlandet. För övriga branscher ökar kvalifikationsgraden i allmänhet trots en minskning av antalet tjänstemän vilket kan förklaras med en tendens till rationalisering och automatisering.

Den genomgående tendensen för de multinationella företagen är alltså att de 10 största ökar kvalifikationsgraden i allmänhet bland tjänstemännen medan andelen kvalificerade naturvetare och tekniker ökar i övriga multinationella företag, men främst på grund av att antalet minskar mindre än antalet tjänstemän totalt. Undantag är massa- och pappersindustrin samt jord- och stenvaruindustrin där också andelen kvalificerade tekniker minskar.

Av tabell 5.13 framgår också att utbildningsstrukturen i de nationella företagen är relativt lika åren 1976 och 1980 medan de utländska företagen ökar sin

Tabell 5.13 Utbildningsstrukturen i genomgående multinationella företag i olika branscher åren 1976 och 1980.

Bransch	1976				1980				1976-80
	ENG	Därav QSE	BUS	ÖVR	ENG	Därav QSE	BUS	ÖVR	Årlig förändring tj.män totalt, %
4 Textil- o beklädnadsindustri	13	3,4	9,9	2,4	15	5,2	12,0	3,0	-2,4
7 Massa- o pappersvaruindustri	20	4,5	8,0	3,3	17	4,2	8,3	3,3	-5,7
8 Grafisk- o pappersvaruindustri	11	1,4	12,0	6,9	10	1,6	12,0	6,4	-1,4
9 Kemisk-, plast- och gummivaru-industri	20	2,4	11,0	3,2	23	2,7	10,0	2,7	-4,8
10 Läkemedelsindustri	36	15,0	11,0	13,0	35	15,0	11,0	13,0	7,7
11 Jord- o stenvaruindustri	29	4,8	7,9	2,7	28	4,2	8,1	3,3	-6,1
12 Järn-, stål- o metallverk	28	5,1	7,4	2,3	29	6,1	8,2	2,3	-1,1
13 Metallvaruindustri	28	3,2	7,1	2,1	28	4,0	6,7	2,2	-3,7
14 Maskinindustri	37	6,7	6,9	2,9	37	7,8	7,2	3,2	-2,7
15 Elektroindustri	49	12,0	5,0	2,7	50	13,0	5,2	3,0	0,6
16 Transportmedelsindustri	35	6,5	8,5	6,1	37	8,6	8,6	6,5	2,4
18 Övr tillverkningsindustri	26	4,5	5,1	2,1	24	5,4	7,0	3,4	-0,7
Samtliga multinationella	35	7,2	7,1	3,5	36	8,6	7,3	3,9	-1,2
- 10 största	41	9,0	6,8	3,6	43	10,5	7,1	3,9	0,6
- 10-20 största	29	6,1	8,4	4,1	28	6,7	8,5	4,7	-3,0
- Övriga	26	4,2	7,0	2,9	26	5,1	7,3	3,3	-5,3
Nationella	22	3,9	7,0	2,5	21	3,8	6,9	2,6	-4,7
Utländska	25	5,0	9,1	4,4	26	6,1	9,0	5,1	0,5

Källa: SAF-statistiken

andel av kvalificerade tekniker från 5,0 till 6,1 procent. Som vi tidigare har antytt kan förklaringen vara att de utländska dotterföretagen i Sverige fungerar dels som marknads- och försäljningskanaler och dels i ökad utsträckning som kanaler för utbyte av teknisk information.

Vi skall ytterligare belysa skillnaden i utbildningsstrukturen mellan multinationella företag och övriga genom att beskriva skillnaderna mellan multinationella, blivande multinationella (jfr tabell 5.11) och nationella företag.

Av tabell 5.14 framgår att de blivande multinationella företagen har olika utbildningsstruktur under olika perioder. Liksom när det gäller funktionsstrukturen (se avsnitt 5.3) är företag som blir multinationella år 1970 teknikerintensiva år 1966. Jämfört med de nationella företagen har de blivande multinationella en högre andel ingenjörer (30 jämfört med 19 procent) och kvalificerade tekniker (4,4 jämfört med 2,6 procent), medan övriga utbildningskategorier har ungefär samma andel av det totala antalet tjänstemän.

Under åren 1970 och 1974 är de blivande multinationella företagen mera ekonom-intensiva (BUS i tabell 5.14) och mindre teknik-intensiva (speciellt QSE) än nationella företag.

Tabell 5.14 Utbildningsstrukturen i multinationella och blivande multinationella företag åren 1966, 1970 och 1974.

Statistikår	ENG	Därav QSE	BUS	ÖVR
År 1966				
Multinationella 1966	27	4,3	3,8	0,6
Nya multinationella 1970	30	4,4	2,6	0,4
Samtl nationella 1966	19	2,6	2,9	0,4
År 1970				
Multinationella 1970	33	5,3	6,0	2,1
Nya multinationella 1974	17	0,4	8,1	0,9
Samtl nationella 1970	19	2,6	5,5	1,3
År 1974				
Multinationella 1974	33	5,9	6,9	2,9
Nya multinationella 1978	19	2,3	6,9	3,3
Samtl nationella 1974	19	2,7	5,4	1,3

Källa: SAF-statistiken

Vi kan återigen konstatera att ovanstående tyder på att företag som blir internationella inte nödvändigtvis exploaterar företagsspecifika tekniska fördelar. Orsaken till internationalisering kan lika väl vara att utvidga marknaden för att kunna utveckla en specifik kompetens och förändra produktionsinriktningen i samband med olika (internationella och nationella) investeringsbeslut.

KAPITEL 6 ARBETARE

När svenska företag förlägger en del av sin produktion utomlands påverkar det också i större eller mindre utsträckning produktionens inriktning och organisation i Sverige. Beslut om förändringar i produktionsprocessen och beslut om lokalisering av produktionen är inte oberoende av varandra. Omständigheterna bakom besluten kan vara olika: anpassning till tekniska förändringar, anpassning till konkurrenter, rationalisering av arbetsprocessen eller den administrativa kontrollen, krav på lokal produktion osv.

Ett beslut om förändringar i produktionens inriktning och omfattning aktualiserar också ett lokaliseringsbeslut, och ett lokaliseringsbeslut leder till att produktionsförändringar övervägs. Besluten berör dels var ny produktion skall förläggas, dels hur olika produktionsenheter skall fördela produktionen sinsemellan.

I tidigare avsnitt har vi betonat att förändringarna i sysselsättningen är olika för olika funktioner i företaget. I detta kapitel skall vi beskriva hur den internationella fördelningen av produktion och försäljning hänger samman med produktionsfunktionen eller arbetarstrukturen i Sverige.

Vi har tidigare visat att andelen arbetare av totala antalet anställda minskar och detta i högre utsträckning i multinationella och utländska företag jämfört med nationella. Den fråga vi skall försöka besvara i detta kapitel är i vilken utsträckning förändringen i den internationella produktionsstrukturen innebär förändringar i arbetarstrukturen, så att vissa typer av arbetsuppgifter ökar på andras bekostnad.

I kapitel 2 diskuterades olika förändringar i arbetsprocessen. Även om det finns olika uppfattningar om förändringarna i industriarbetets karaktär och arbetarklassens struktur kan två huvudsakliga drivkrafter bakom bakom förändringarna identifieras: dels företagens strävan att kunna analysera, kontrollera och planera produktionsprocessen, och dels nya teknologiska förutsättningar att producera (t ex automation).

Mot bakgrund av dessa drivkrafter kan det alltså inte vara fråga om att påvisa att internationell produktion är en entydig och omedelbar orsak till förändringar i arbetarstrukturen. Den övergripande fråga som möjligen kan besvaras är snarare: har internationella företag kontrollsystem och produktionsteknologier som skiljer sig från övriga företags och som leder till en annorlunda arbetarstruktur?

6.1 Arbetarstrukturen i nationella, multinationella och utländska företag

Uppgifter avseende arbetarstrukturen har för oss varit tillgängliga endast för arbetare som hör till medlemsföretag i Sveriges verkstadsförening. Statistiken, som insamlas för Verkstadsföreningens och Metallindustriarbetareförbundets lönestatistik, möjliggör en grov indelning av industriarbetarna efter graden av krav på "skicklighet, ansvar, ansträngning och arbetsplatsförhållanden" (Verkstadsavtalet 1979).

Totalt fanns år 1974 ca 296 000 arbetare inom företag i verkstadsindustrin enligt industristatistiken. Av dessa utgör andelen arbetare i Verkstadsföreningens medlemsföretag ca 80 % och undersökningens urval närmare 60 %. Arbetarna i undersökningen ingår dock också i företag eller koncerner vars huvudbransch

kan vara utanför verkstadsindustrin. Undersökningen i detta kapitel omfattar alltså inte strikt verkstadsindustrin, öven om huvuddelen av arbetarna i urvalet finns i verkstadsföretag.

Tabell 6.1 Arbetare 1974-1980, antal och procentuell förändring.

	1974	1976	1978	1980	1974-1980
1. Alla företag	163 718	159 778	127 071	128 123	-22
-genomgående	143 828	139 741	125 454	124 381	-14
2. Multinationella 1974	120 969	116 885	98 848	99 196	-18
-genomgående	113 764	110 117	97 704	96 619	-15
3. Multinationella 1978	125 495	121 172	102 523	103 263	-18
-genomgående	117 979	114 094	101 379	100 327	-15

Källa: VF-statistiken

Tabell 6.1 visar en kraftig minskning av antalet arbetare mellan åren 1974 och 1980. Totalt minskade arbetarna med 22 % i hela urvalet. Den siffran är dock missvisande på grund av strukturförändringen i speciellt varvs- och stålindustrierna som ledde till att vissa företag upphörde att vara medlemmar i Verkstadsföreningen och således inte ingår i statistiken för alla år. Speciellt markerad är förändringen mellan åren 1976 och 1978. Industristatistiken visar att antalet arbetare i verkstadsindustrin minskade med 7 % mellan åren 1974 och 1978 (se avsnitt 4.3), medan de genomgående företagen i urvalet minskade med 14 %. Detta skulle innebära att de mindre företagen, som är underrepresenterade i urvalet, stod för en ökad sysselsättning av arbetare under perioden. Minskningen i arbetarsysselsättningen i multinationella företag var något högre än i hela urvalet. Minskningen var 15 % för företag som var mulitnationella år 1974 och lika stor för företag som var multinationella 1978.

För att beskriva strukturförändringen har VF-statistikens indelning av arbetarna i olika kategorier utnyttjats enligt tabell 6.2 (se också kapitel 3).

Tabell 6.2 Arbetarkategorier

Kategori	Definition
A	Yrkesarbetare, som efter förfluten lärlings- eller annan utbildningstid utför arbete, för vilket fordras en utbildningstid av tre år.
B	Arbetare, som huvudsakligen utför arbeten, vilka antingen i avsevärd grad ställer krav på någon av faktorerna skicklighet, ansvar, ansträngning eller arbetsförhållanden eller i viss grad ställer krav på flera av faktorerna.
C	Arbetare, som huvudsakligen utför arbeten, vilka i ringa grad ställer krav på faktorerna skicklighet, ansvar, ansträngning och arbetsförhållanden.
Övriga	Minderåriga (18 år och yngre) och lärlingar.

Källa: Verkstadsavtalet 1979.

Kategori "övriga" utgör ca 4 % av totala antalet arbetare och redovisas inom kategori C. Lönerna för de olika kategorierna fastställs på grundval av huvudorganisationernas arbetsvärderingssystem efter lokal överenskommelse.

Tabell 6.3 ger en uppfattning om skillnaderna i "värde" mellan kategorierna, där A-kategorin har 14 % högre lön än B-kategorin och C-kategorin 8 % lägre lön än B. Ovanstående löner är enbart riktmärken för lönesättning i de fall då arbetsvärdering ej tillämpas men ger en ungefärlig uppfattning om skillnaderna i värderingen av olika arbetarkategorier. Förhållandet mellan de olika kategoriernas löner är relativt konstant över tiden. Däremot

är det inte möjligt att fastställa om arbetsinnehållet och arbetskraven för de olika kategorierna är likartade över tiden. Enligt SOU 1976:29 är byten mellan företag, kategorier och yrkesgrupp relativt vanliga bland arbetare i verkstadsindustrin.

Tabell 6.3 Skillnader i löner avtalsåret 1979 (minimilön)

Kategori	Lön	%
A	2 140	114
B	1 882	100
C	1 731	92
Ö	1 613	86

Källa: Verkstadsavtalet 1979.

För Verkstadsföreningen som helhet är de olika kategoriernas relativa andel av totala antalet arbetare ca en tredjedel inom kategori A och hälften inom kategori B.

Tabell 6.4 visar arbetsstrukturen i genomgående företag åren 1974 och 1980. De svenska multinationella företagen representerar drygt 80 % av alla arbetare i urvalet, vilket dels beror på urvalsförfarandet och dels på att stora multinationella företag dominerar i verkstadsindustrin.

Tabell 6.4 Arbetarstrukturen i genomgående företag, procent.

Kategori	Nationella		Multinationella		Utländska		Alla företag	
	1974	1980	1974	1980	1974	1980	1974	1980
A	36	35	22	23	22	24	23	24
B	38	35	56	61	41	46	53	57
C	26	29	22	16	37	30	24	19
Totalt	100	100	100	100	100	100	100	100
antal	14 495	14 182	117 979	100 327	11 354	9 872	143 828	124 381
Antal företag	90		114		38		242	

Källa: VF-statistiken

Anm.: med företag avses administrativa enheter (se kap. 3)

Av tabellen framgår att de nationella företagen har den högsta andelen kvalificerade yrkesarbetare (A), 36 % jämfört med 22 % i de multinationella och utländska företagen. För B-kategorin har de nationella företagen den minsta andelen, de utländska något högre och de multinationella företagen betydligt högre (38 % jämfört med 56 %). Den stora andelen B-arbetare i multinationella företag avspeglar förmodligen arbetarstrukturen i stora anläggningar med löpande-band tillverkning.

Andelen C-arbetare är lägst i multinationella företag och relativt hög i utländska företag. Vi kan alltså konstatera att multinationella och utländska företag utnyttjar relativt sett mindre av kvalificerade yrkesarbetare. I multinationella företag dominerar arbetare i B-kategorin, medan utländska företag har en jämförelsevis stor andel okvalificerade arbetare. Strukturen i utländska företag hänger förmodligen samman med att deras produktion ofta är av sammansättningskaraktär och därför ställer mindre krav på yrkeskunnande.

Av tabell 6.5 framgår att de multinationella företagen ökade andel sysselsättning utomlands med 2 procentenheter mellan åren 1974 och 1978. Andelen anställda utomlands var 40 % år 1974 och 42% år 1978. I verkstadsindustrin var ökningen större än för samtliga företag i metallvaruindustrin och transportmedelsindustrin och mindre i elektro- och maskinindustri.

Tabell 6.5 Internationaliseringsgrad i verkstadsindustrin, procent.

Bransch	Produktion		Försäljning		Anställda	
	1974	1978	1974	1978	1974	1978
13 Metallvaruindustri	22	27	52	57	30	35
14 Maskinindustri	47	52	75	77	61	62
15 Elektroindustri	26	28	60	65	46	47
16 Transportmedelsindustri[a]	11	18	56	61	18	25
18 Övrig industri	21	19	70	69	41	35
Samtliga branscher 1-18	24	28	60	64	40	42

Källa: IUI

[a] Exkl varvsindustri

Produktionsandelen och försäljningen utomlands ökade i verkstadsindustrin ungefär som för samtliga företag med undantag för transportmedelsindustrin, med en relativt stor produktionsökning utomlands, och maskinindustrin, där utlandsförsäljningen ökade mindre än för andra branscher.

För samtliga företag ökade sysselsättningen i absoluta tal utomlands med 15 794 (5 %) och minskade i Sverige med 13 529 (3 %) mellan åren 1974 och 1978 (tabell 6.6).

Tabell 6.6 Sysselsättningen i Sverige och utomlands, 1974-1978, i multinationella företag.

Bransch	1974		1978		1974-1978			
	Sverige	Utom-lands	Sverige	Utom-lands	Sverige	(%)	Utom-lands	(%)
13 Metallvaruindustri	13 017	5 664	12 234	6 703	- 783	(-6)	+ 1 039	(18)
14 Maskinindustri	77 329	119 939	77 737	126 436	+ 408	(1)	+ 6 497	(5)
15 Elektroindustri	73 386	63 671	68 261	60 747	- 5 125	(-7)	- 2 924	(-5)
16 Transportmedels-industri[a]	79 204	17 938	78 266	25 891	- 938	(-1)	+ 7 953	(44)
Samtliga	429 629	288 990	416 100	304 784	-13 529	(-3)	+15 794	(5)

Källa: VF-statistiken

[a] Exkl varvsindustri

Minskningen av sysselsatta i Sverige var störst inom elektroindustrin, som också minskade sysselsättningen utomlands. För övriga verkstadsindustrier (med undantag för maskinindustrin, där sysselsättningen i Sverige var i stort sett konstant under perioden) minskade sysselsättningen i Sverige på samma gång som den ökade utomlands. Mest påfallande var sysselsättningsökningen utomlands i metallvaruindustrin (18 %) och transportmedelsindustrin (44 %).

Verkstadsarbetarna minskade med 16 600 (14 %) mellan åren 1974 och 1978 i de multinationella företagen (tabell 6.7), vilket är betydligt mer än minskningen av totala antalet sysselsatta i verkstadsindustrin (-6438 enl tabell 6.6). I metallvaruindustrin, där utlandssysselsättningen ökade med 18 %, minskade det totala antalet sysselsatta med 6 % och verkstadsarbetarna med 20 %. I maskinindustrin minskade arbetarna med 14 %, medan det totalt antalet sysselsatta i Sverige ökade med 1 % och de utlandssysselsatta med 5 %.

Tabell 6.7 Arbetarsysselsättningen i Sverige 1974-1978 i multinationella företag.

Bransch	1974	1978	1974-1978	Procent
13 Metallvaruindustri	11 433	9 126	- 2 307	- 20
14 Maskinindustri	35 744	30 848	- 4 896	- 14
15 Elektroindustri	33 463	29 320	- 4 143	- 12
16 Transportmedels-industri	32 604	28 024	- 4 580	- 14
Samtliga	117 979	101 379	- 16 600	- 14

Källa: VF-statistiken

I elektroindustrin, där minskningen av totalt antalet sysselsatta var störst både i Sverige och utomlands (-7 % resp -5 %), var arbetarnas sysselsättningsminskning något lägre för övriga verkstadsföretag, eller -12 %. Transportmedelsindustrin, med en relativt konstant sysselsättning i Sverige, ökade med 44 % utomlands, medan arbetarna i Sverige minskade med 14 %.

Med reservation för att redovisningen baseras på ett urval kan vi konstatera att arbetarsysselsättningen i Sverige förefaller att minska mer än sysselsättsättningen totalt i de multinationella företagen, samtidigt som sysselsättningen ökar utomlands (eller minskar relativt sett mindre, som i elektroindustrin). Den stora ökningen av utlandssysselsatta i transportmedelsindustrin (44 %) motsvaras inte av någon minskning utöver genomsnittet av arbetarsysselsättningen i Sverige (14 %) medan så är fallet för maskinindustrin (ökning i utlandssysselsättningen med 18 % och minskning av arbetarsysselsättningen med 20 %).

Verkstadsindustrins olika delbranscher uppvisar alltså något olika tendenser i arbetarnas sysselsättningsförändringar. Hur ser då motsvarande strukturförändringar avseende de olika yrkeskategorierna ut?

Tabell 6.8 Arbetarstrukturen branschvis i genomgående företag, procent.

Bransch	Kategori	Nationella		Internationella		Utländska	
		1974	1978	1974	1978	1974	1978
13 Metallvaruindustri	-A	31	31	26	29	12	17
	-B	42	52	51	54	46	41
	-C	27	17	22	17	41	42
14 Maskinindustri	-A	43	49	28	32	38	43
	-B	36	27	53	56	44	45
	-C	21	24	19	12	17	12
15 Elektroindustri	-A	12	13	20	24	14	15
	-B	40	36	40	45	33	43
	-C	48	52	40	30	53	42
16 Transportmedelsindustri[a]	-A	10	10	15	19	8	2
	-B	29	30	78	78	61	68
	-C	60	60	6	3	31	30
Samtliga	-A	36	39	22	26	22	25
	-B	38	35	56	59	41	46
	-C	26	26	22	16	37	29

Källa: VF-statistiken

[a] Exkl varvsindustri

6.2 Arbetarstrukturen i olika delbranscher

Om vi först jämför arbetarstrukturen mellan de olika företagskategorierna i de olika delbranscherna ser vi att de multinationella jämfört med de nationella företagen sysselsätter relativt sett färre kvalificerade yrkesarbetare i metallvaru- och maskinindustrierna och fler i elektro- och transportmedelsindustrierna. Andelen okvalificerade arbetare är i allmänhet lägre i multinationella företag i alla delbranscher, medan andelen i B-kategorin är högre och mycket högre i transportmedelsindustrin.

De utländska företagen utnyttjar i allmänhet en relativt liten andel kvalificerade yrkesarbetare (kategori A) med undantag av maskinindustrin. Andelen i C-kategorin är relativt hög, också här med undantag av maskinindustrin.

Under perioden 1974-1978 har andelen utlandsanställda ökat i samtliga delbranscher för de multinationella företagen, samtidigt som sysselsättningen i Sverige har minskat eller varit konstant. Sysselsättningsminskningen tycks för samtliga delbranscher ha resulterat i en högre andel kvalificerade yrkesarbetare (A) och en lägre andel okvalificerade (C). Andelen kvalificerade yrkesarbetare har också ökat i utländska företag i metallvaru- och maskinindustrierna och för nationella företag likaså i maskinindustrin. I absoluta tal har också de kvalificerade yrkesarbetarnas antal ökat något för samtliga företagskategorier (tabell 6.9).

Tabell 6.9 Sysselsättningsförändring för olika arbetarkategorier 1974-1978.

Kategori	Nationella		Internationella		Utländska	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%
A	+208	+ 4	+ 371	+ 1	+ 30	+ 1
B	-567	-10	- 6 856	-10	+ 23	0
C	-237	- 6	-10 115	-49	-1 231	-29
Samtliga	-596	- 4	-16 600	-14	-1 178	-10

Källa: VF-statistiken

Den allmänna tendensen bland verkstadsföretagen är enligt vad tabell 6.9 visar att de mindre kvalificerade verkstadsarbetarnas antal minskar i allmänhet och i synnerhet i multinationella företag. Utländska företag, som år 1974 hade en relativt hög andel okvalificerade arbetare visar också en stark minskning för denna kategori, men den andelen var fortfarande något högre år 1978 jämfört med samtliga företag.

För de multinationalla verkstadsföretagen tycks alltså den ökade andelen produktion utomlands (se tabell 6.5) åtföljas av en minskad sysselsättning av arbetare i Sverige som är större för mindre kvalificerad arbetskraft.

6.3 Arbetarstrukturen i olika kategorier av multinationella företag

Verkstadsindustrin har en stor andel stora multinationella företag. Har dessa företag samma mönster som de mindre multinationella företagen? De stora företagens utveckling slår naturligtvis i hög grad igenom i redovisningen ovan, men för att beskriva eventuella skillnader mellan de stora företagen och övriga skall vi se på arbetarstrukturen och utvecklingen i de 10 största, de 11-20 största och övriga multinationella företag (se Appendix B för en förteckning över de största multinationella företagen).

Av de 10 största har 8 koncerner verkstadsindustrin som huvudbransch och av de 11-20 största 4 koncerner. Sammanlagt klassificeras 46 av de 118 internationella koncernerna år 1978 som verkstadsföretag. I redovisningen av arbetarstrukturen ingår dock också delar av koncerner med huvudbransch utanför verkstadsindustrin.

Med de 20 största företagen i tabell 6.10 avses de 20 största multinationella koncernerna enligt totala antalet anställda i utlandet år 1978 (se Appendix B). Dessa svarade för 70 % av arbetarna i VF-statistiken år 1974, medan övriga multinationella företag svarar för 12 % och de nationella och utländska för vardera 10 %. Bland de 20 största dominerar några mycket stora verkstadsföretag och bland de 10 största företagen återfinns drygt 60 % av de här redovisade enheterna.

Tabell 6.10 Arbetarnas fördelning på branscher och företagskategorier år 1974.

Bransch	Totalt	Nationella	Multinationella		Utländska	I procent av (1)			
			20 största [a]	övriga					
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(2)	(3)	(4)	(5)
13	16 990	2 655	5 487	5 946	2 902	16	32	35	17
14	45 319	5 992	29 081	6 663	3 583	13	64	15	8
15	38 104	1 459	31 966	1 497	3 182	4	84	4	8
16	33 705	900	32 137	467	201	3	95	1	1
17	1 242	1 242	-	-	-	100	-	-	-
18	3 414	1 197	-	1 741	476	35	-	51	14
Övriga	5 054	1 050	2 255	739	1 010	21	45	15	20
Samtliga	143 828	14 495	100 926	17 053	14 495	10	70	12	10

Källa: VF-statistiken

[a] 12 av de största koncernerna har verkstadsindustrin som huvudbransch.

De 10 största koncernerna enligt antalet anställda i utlandet år 1978 är också mest internationella i alla tre dimensionerna enligt tabell 6.11.

Tabell 6.11 Internationaliseringsgrad och storlek, procent.

Storleks-kategori	Produktion		Försäljning		Anställda	
	1974	1978	1974	1978	1974	1978
10 största	33	36	68	71	51	51
11-20 största	25	33	51	55	36	44
Övriga	13	14	54	57	19	22
Samtliga	24	29	60	64	40	42

Källa: IUI-statistiken

Andelen anställda utomlands har varit konstant från år 1974 till år 1978 för de 10 största koncernerna på samma gång som de har ökat både produktions- och försäljningsandelarna. De 11-20 största koncernerna har ökat andelen produktion och anställda utomlands med 8 procentenheter, medan andelen försäljning ökat med 4 procentenheter. Övriga företag har haft en mindre ökning i produktionsandelen utomlands (1 procentenhet), medan försäljning och sysselsättning ökat med 3 procentenheter.

Vi kunde tidigare i detta kapitel konstatera att multinationella företag i allmänhet har en lägre andel kvalificerade yrkesarbetare än nationella och utländska. Av tabell 6.12 framgår att detta i stort sett endast gäller för de största internationella koncernerna. De 11-20 största koncernerna och övriga multinationella företag har ungefär samma andel kvalificerade yrkesarbetare som de nationella verkstadsföretagen. För övriga arbetarkategorier gäller att

andelen i B-kategorin är stor i samtliga storleksklasser, liksom att andelen C-arbetare är lägre bland de 11-20 största koncernerna jämfört med de 10 största och övriga företag.

Tabell 6.12 Arbetarstrukturen i genomgående multinationella företag i olika storlekskategorier, procent.

Kategori	10 största		11-20 största		Övriga	
	1974	1978	1974	1978	1974	1978
A	19	23	32	34	31	33
B	59	61	53	57	44	45
C	23	15	15	9	25	22
Totalt	100	100	100	100	100	100
- antal	89 149	77 921	11 777	8 722	17 053	14 736
Antal företag	57		19		38	

Källa: VF-statistiken

Anm.: I redovisningen ingår 8 koncerner bland de 10 största och 4 bland de 11-20 största. Antal företag avser administrativa enheter.

Förändringen mellan år 1974 och år 1978, då samtliga storlekskategorier minskar antalet arbetare, är en förskjutning från okvalificerat arbete till mera kvalificerat.

Den allmänna tendensen i multinationella företag att utnyttja en mindre andel okvalificerad arbetskraft gäller som framgår av tabell 6.12 alla storlekskategorier. Tendensen att kvalificerade yrkesarbetare ökar eller minskar mindre gäller också för de största koncernerna och för de mindre. Däremot har de 11-20 största koncernerna en stor minskning av både A- och B-arbetare mellan åren 1974 och 1978 (tabell 6.13).

Tabell 6.13 Sysselsättningsförändring för olika arbetarkategorier och storleksklasser 1974-1978.

Kategori	10 största		11-20 största		Övriga	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%
A	+ 1 433	+ 9	- 733	-20	- 329	- 6
B	- 4 617	- 9	- 1 281	-21	- 958	-13
C	- 8 044	-40	- 1 041	-57	- 1 030	-24
Samtliga	-11 228	-13	- 3 055	-26	- 2 317	-14

Källa: VF-statistiken

Ovanstående kunde tyda på att de allra största multinationella koncernerna har minskat sin sysselsättning genom ändringar i produktionstekniken med ett större utnyttjande av mer kvalificerat yrkesarbete, medan de 11-20 största koncernerna i högre utsträckning också har minskat produktionsvolymen i Sverige. Av tabell 6.11 ovan framgår också att de 11-20 största koncernerna har en relativt måttlig ökning av försäljningen utomlands trots en stor ökning av andelen utlandsproduktion och sysselsättning.

6.4 Arbetarstrukturens utveckling 1978-1980

Vi skall slutligen i detta kapitel se vad som har hänt med arbetarsysselsättningen och -strukturen efter år 1978.

Sysselsättningsminskningen bland arbetare i den redovisade statistiken var 14 % mellan åren 1974 och 1978. Enligt tabell 6.14 var den betydligt mindre mellan åren 1978 och 1980. Den tidigare trenden mot en ökning av den relativa andelen kvalificerade yrkesarbetare har inte fortsatt efter år 1978 och speciellt i de multinationella företagen är minskningen jämförelsevis stor. De nationella företagen hade tidigare en ökning av kvalificerade yrkesarbetare, men efter år 1978 har dessa minskat med 7% medan C-arbetare har ökat med 16%.

Tabell 6.14 Sysselsättningsförändring för olika arbetarkategorier 1978-1980.

Kategori	Nationella		Multinationella		Utländska	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%
A	- 394	- 7	- 2 962	-11	- 134	-5
B	+ 106	+ 2	+ 1 855	+ 3	- 126	-3
C	+ 571	+16	+ 55	0	- 44	-1
Samtliga	+ 283	+ 2	- 1 052	- 1	- 304	-3

Källa: VF-statistiken

För de multinationella företagen fortsätter en relativt stark minskning av A- och B-arbetare i de 11-20 största koncernerna, medan de 10 största ökar antalet B-arbetare mellan åren 1974 och 1980 med nästan lika mycket som minskningen mellan åren 1974 och 1978 (tabell 6.15). De övriga företagen, dvs mindre multinationella företag, fortsätter sysselsättningsminskningen men efter år 1978 är den större för de mer kvalificerade arbetarkategorierna.

Tabell 6.15 Sysselsättningsförändring för olika arbetarkategorier och storleksklasser 1978-1980.

Kategori	10 största		11-20 största		Övriga	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%
A	- 506	-3	- 640	-21	-1 816	-37
B	+3 983	+8	-1 121	-23	-1 007	-15
C	+ 59	0	- 120	- 2	+ 116	+ 4
Samtliga	+3 536	+5	-1 881	-22	-2 707	-18

Källa: VF-statistiken

Av ovanstående redovisning framgår att sysselsättningsförändringarna bland verkstadsarbetare är speciellt stora mellan åren 1974 och 1978 då sysselsättningen minskade med 18 374. Från år 1978 till år 1980 minskade sysselsättningen med 1 073 arbetare. Under

båda perioderna är förändringarna i de 10 största multinationella koncernerna av avgörande betydelse. Medan övriga multinationella företag har minskat sin sysselsättning totalt och för alla kategorier - med undantag för en liten ökning i antalet C-arbetare för de mindre företagen mellan åren 1978 och 1980 - har de största koncernerna ökat antalet kvalificerade yrkesarbetare och minskat andelen okvalificerade arbetare över hela perioden 1974-1980.

KAPITEL 7 INTERNATIONALISERING OCH ARBETSFÖRDELNING

Vi har hittills beskrivit sysselsättningsstrukturen genom att jämföra nationella, multinationella och utländska företag i kapitel 4, 5 och 6. En grov uppdelning efter antalet anställda i utlandet visar att de 10 största, de 11-20 största och övriga uppvisar relativt stora skillnader i sysselsättningsstruktur och i förändringar över tiden. Utvecklingen i olika branscher visar också på systematiska skillnader mellan teknologiintensiva, råvaru- och processbaserade och övriga branscher.

I detta kapitel skall vi ytterligare belysa eventuella samband mellan internationalisering, storlek, resp bransch och sysselsättningsstruktur. Som vi tidigare har hävdat kan man inte på teoretiska grunder vänta sig att finna enkla orsakssamband mellan internationalisering och sysselsättning. För varje enskilt företag är det fråga om en kombination av vad, var och hur företaget producerar, och företag i olika situationer har olika grad av handlingsutrymme. Speciellt kan man anta att stora multinationella företag i branscher där teknologin förändras är mer flexibla när det gäller lokaliseringen av olika funktioner.

För att koncentrera beskrivningen av sambandet mellan internationalisering och arbetsfördelning skall vi utnyttja korrelationsmått och multipel regressionsanalys. Avsikten är inte att påvisa orsakssamband utan att pröva om det finns tendenser som kan ge en grund för att precisera de ömsesidiga och mer komplexa orsakssamband som vi antar att det finns mellan olika internationaliseringsdimensioner och sysselsättningsstruktur. I avsnitt 7.1 beskriver vi sambandet mellan internationaliserings- och sysselsättningsvariablerna med hjälp av korrelationsmått och prövar sambanden mellan variabelgrupperna med hänsyn till storlek och produktionsinriktning (bransch) och i avsnitt 7.2 belyser vi motsvarande samband med förändringar över tiden. I avsnitt 7.3 slutligen skall vi

försöka identifiera olika grupper av multinationella företag mot bakgrund av systematiska skillnader mellan grupperna avseende internationalisering och sysselsättningsstruktur.

7.1 Samband mellan internationalisering och sysselsättningsstruktur

Direktinvesteringar innebär en ökning av produktionsandelen utomlands. Arbetsfördelningen påverkas genom en förändrad omfattning av företagets verksamhet, men investeringen kan också vara ett led i en förändrad inriktning och därmed påverka arbetsfördelningen genom förändringar i produktionsprocessen i Sverige. Med produktion utomlands följer också att andra funktioner i större eller mindre utsträckning lokaliseras i utlandet beroende på utlandsproduktionens omfattning och företagets val av organisationsstruktur. Speciellt kan man anta att etablering av produktionsenheter utomlands föregås av etablering av försäljande dotterbolag (jämför Hörnell et al, 1973).

På grundval av ovanstående resonemang kan vi inte förvänta oss några givna samband mellan internationalisering och sysselsättningsstruktur utöver att tjänstemannaandelen bör öka med ökad internationalisering (en mer omfattande verksamhet att administrera), och att andelen inom funktionen produktionskontroll bör minska (överflyttas till produktion utomlands).

I tabell 7.1 visas korrelationen mellan sysselsättnings- och internationaliseringsvariabler samt företagets storlek mätt som totala antalet anställda (logaritm). Tabellen visar att det som väntat finns ett relativt starkt statistiskt samband mellan andelen produktion utomlands (QAH) och andelen tjänstemän i företagets svenska delar (NP). Andelen tjänstemän inom produktionsfunktionen minskar också som väntat med ökad produktion utomlands. Sambanden är likartade för andelen anställda utomlands (AAH) som samvarierar starkt (korrelationskoefficierat över 0,9) med produktionsandelen.

Tabell 7.1 Korrelation mellan internationaliserings- och sysselsättningsvariabler år 1978.

	QAH	AAH	SXA	FAH	Storlek (LOG)	Medel-tal	Standard-avvikelse
Medeltal	24	33	56	9	3,4	-	-
Standard-avvikelse	19	22	22	16	0,7	-	-
CON	-0,24+	-0,37++	-0,01	-0,12	-0,07	42,0	13,0
CADM	-0,02	-0,07	0,08	-0,06	0,07	5,1	4,6
CDATA	0,02	0,06	-0,09	0,14	0,06	5,7	2,7
CECON	0,13	0,11	0,00	-0,00	-0,12	7,8	6,5
CPROD	-0,35++	-0,48++	-0,02	-0,16	-0,05	24,0	11,0
MAR	0,21+	0,28+	-0,26+	0,00	-0,29+	23,0	11,0
PUR	0,01	-0,01	-0,08	0,06	-0,19+	2,9	1,9
TUA	0,01	0,10	0,16	0,04	0,23+	21,0	12,0
ASS	0,17	0,14	0,27+	0,23+	0,39++	11,0	4,0
ENG	0,21+	0,16	0,31++	0,16	0,32++	24,0	16,0
QSE	0,19	0,18	0,25+	0,21	0,29+	4,2	4,4
BUS	0,27+	0,14	0,20	0,10	0,01	8,2	5,8
ÖVR	0,14	0,11	0,15	0,09	0,06	3,7	5,5
NP	0,22+	0,26+	0,05	0,06	0,07	36,0	14,0
A	-0,03		0,03	0,25+	0,10	33,0	24,0
B	0,14		0,18	-0,13	0,30+	47,0	22,0
C	-0,11		-0,21	-0,14	-0,42++	20,0	22,0

Källa: SAF-, VF- och IUI-statistiken

Anm. Medeltal och stadardavvikelse i procent.

+ = signifikant på 10 %-nivå

++ = signifikant på 1 %-nivå

Av övriga funktioner har marknadsföring ett positivt samband med andel produktion utomlands medan sambandet med försäljningsandel utomlands däremot är negativt. Försäljningen utomlands består dels av export från Sverige, dels av försäljning från de utländska dotterföretagen. Exportförsäljning borde innebära en ökad marknadsföring men funktionen kan lokaliseras till utlandet genom försäljande dotterföretag. Vi har emellertid inte uppgifter i statistiken om försäljande bolag, men den negativa korrelationen mellan försäljning utomlands och andelen tjänstemän i marknadsföring i Sverige skulle kunna tyda

på att marknadsföring är beroende av geografisk närhet, dvs funktionen lokaliseras till försäljningsområdet.

Det positiva sambandet mellan produktion i utlandet (eller anställda) och marknadsföring i Sverige är svårare att förklara. Produktion utomlands borde kunna medföra att andra funktioner "dras med". Marknadsföring kan tänkas ha en starkare geografisk koppling till produktion om produktionen är föränderlig och tekniskt avancerad med krav på anpassning i produktionsprocessen och produktutformningen. Det positiva sambandet mellan produktion i utlandet och marknadsföring i Sverige skulle i så fall kunna förklaras med att den produktion som läggs ut är enklare än den som blir kvar i Sverige och att produkt- och processanpassningar som kräver samordning med marknadsföring tenderar att finnas i företagets svenska delar (jfr tekoindustrin som lägger ut produktion, men behåller övriga funktioner i Sverige). Det positiva sambandet mellan produktion i utlandet och ingenjörsutbildning (ENG) skulle möjligen tala för ett sådant samband, men å andra sidan har teknisk utveckling och anpassning ett svagt samband med utlandsproduktion.

Sambanden mellan teknisk utveckling och anpassning (RDD), ingenjörer (ENG) och kvalificerade tekniker (QSE) med försäljning utomlands är positiva och starkare än för produktion utomlands, vilket talar mot den geografiska kopplingen mellan avancerad produktion och marknadsföring, eftersom marknadsföring har ett negativt samband med utlandsförsäljning. De positiva sambanden mellan teknikfunktioner (RDD, ENG, QSE) och storlek samt de negativa sambanden mellan marknadsföring (MAR) och inköp (PUR) och storlek tyder på att storlek har en betydelse för hur rörliga de olika funktionerna är, och att de enkla samband som korrelationerna i tabell 7.1 mäter inte är tillräckliga för förklaringar av samband mellan sysselsättningsstruktur och internationalisering.

Av arbetarekategorierna har andelen kvalificerade yrkesarbetare (A) ett positivt samband med andelen forskning och utveckling utomlands, vilket kan tolkas så att företag med forskning i utlandet i allmänhet har en avancerad produktion. Det positiva sambandet mellan tempoarbetare (B), resp det negativa sambandet mellan icke kvalificerade arbetare (C), och storlek kan antas bero på ett samband mellan storlek och bransch.

Enkla korrelationskoefficienter för att mäta sambandet mellan internationalisering och andelen sysselsatta i olika funktioner ger inte möjlighet att identifiera några entydiga samband, möjligen med undantag för en ökad andel tjänstemän vid ökad produktion utomlands och också en mindre andel tjänstemän i funktionen produktionskontroll (CPROD).

För att pröva om sambanden mellan internationaliserings- och sysselsättningsvariabler blir mera entydiga om man rensar bort effekterna av storlek och branschinriktning, och om sambanden är konstanta över tiden, skall vi tillämpa multipel regressionsanalys på statistiken enligt följande modell:

$$\left\{\begin{matrix}\text{Andel sysselsatta}\\ \text{i olika funktioner}\end{matrix}\right\} = f\left\{\text{Internationalisering, Storlek (log), Bransch}\right\}$$

För branschvariabeln har vi gjort en kluster-analys för att sammanföra branscher med likartad sysselsättningsstruktur. I en klusteranalys grupperas branscherna så att de med hänsyn till de olika variablerna för sysselsättningsstruktur sammanförs på olika hierarkiska nivåer. Sysselsättningsstrukturen inom olika grupper är mer eller mindre likartad, medan "avståndet" till andra grupper maximeras. Enligt klusteranalysen kan sex olika grupper med optimalt avstånd urskiljas. Sysselsättningsstrukturen för dessa grupper visas i tabell 7.2. För att förenkla analysen har vi reducerat antalet kluster till tre (enligt D1 = 1 och D2 = 1 i tabellen). Indelningen är naturligtvis något godtycklig, och t ex grupp 3 har likheter med både grupp 1 och grupp 4 beroende på vilka funktioner man jämför. Likaså har varvsindustri

en sysselsättningsstruktur som kan jämföras med grupp 4 för alla sysselsättningsvariabler utom TUA och QSE. Grupp 3 och 4 (D2=1) kan karaktäriseras som råvaru- och processindustri, medan grupp 5 och 6 (D1=1) kan benämnas teknikintensiva industrier.

Tabell 7.2 Gruppering av branscher enligt klusteranalys.

	Bransch	CON	CPROD	MAR	PUR	ASS	TUA	QSE	ENG	BUS
	Grupp 1:									
	2 Livsmedelsindustri 3 Dryckesvaru- o tobaksindustri 4 Tekoindustri 8 Grafisk- o pappersvaruindustri	30	19	25	1,1	31	12	2	12	9
	Grupp 2:									
	5 Läderindustri 6 Träindustri	41	33	11	2,5	35	10	0	7	3
	Grupp 3:									
	1 Gruvindustri 7 Massa- o pappersindustri	56	47	11	0,9	23	9	3	14	6
D2=1	Grupp 4:									
	9 Kemisk industri 11 Jord- o stenvaruindustri 12 Järn- o stålindustri 13 Metallvaruindustri	35	25	16	1,6	27	20	4	24	7
	Grupp 5:									
	10 Läkemedelsindustri 18 Övrig tillverkningsindustri	20	12	16	1,5	27	35	7	26	8
D1=1	Grupp 6:									
	14 Maskinindustri 15 Elektroindustri 16 Transportmedelsindustri 17 Varvsindustri	30	20	10	2,1	23	35	7	36	6

Källa: SAF-statistiken.

I regressionsekvationen är andelen sysselsatta i olika funktioner uttryckta som "beroende" variabler och internationalisering, storlek och bransch som "oberoende". Det är dock inte fråga om att "förklara" sysselsättningsandelarna utan att beskriva samband i koncentrerad form. Ett samband som inte är statistiskt signifikant behöver därför inte innebära ett bevis för att ett samband inte existerar. Som vi tidigare har diskuterat är det fråga om komplexa kausala och ömsesidiga samband, som påverkas av drivkrafter, som vi inte kan mäta empiriskt, och ett strategiskt handlingsutrymme.

Tillämpningen av multipel regressionsanalys får således ses som en metod att söka samband snarare än att testa hypoteser.

I tabell 7.3 sammafattas resultatet av regressionsanalyserna med tecknen för parametrarna i regressionsekvationen. Samband som är relativt starka (signifikant +-värde på 10 procents nivå) är inringade. R^2-värdet i tabellens sista kolumn visar den andel av variablerna i den beroende variabeln som de oberoende variablerna "fångar upp".

Tabellen visar att sambanden mellan sysselsättningsstruktur och internationalisering i allmänhet är svaga och att storlek och bransch har fler signifikanta samband. För vissa sysselsättningsvariabler är det totala förklaringsvärdet (R^2) i ekvationerna relativt litet (CADM, CDATA, ÖVR) och förklaringsvärdet varierar också från år till år. För variabeln QAH (andel utlandsproduktion) är sambandet med kontrollfunktionen (CON) negativt liksom, som väntat, för produktionskontroll (CPROD) som utgör den största kontrollfunktionen. Tjänstemannaandelen (NP) ökar med ökad utlandsproduktion år 1978, men för tidigare år är sambandet inte signifikant och det är också negativt år 1970. Tjänstemannaandelen tycks i stället ha ett starkare samband med teknologiintensiv bransch (D1) och sambandet är positivt och konstant för alla år.

Tabell 7.3 Samband mellan sysselsättningsstruktur och internationalisering 1966-1978.

	QAH				SXA				AAH				FAH				Storlek, log				D1				D2				R^2,			
	66	70	74	78	66	70	74	78	66	70	74	78	66	70	74	78	66	70	74	78	66	70	74	78	66	70	74	78	66	70	74	78
CON	-	-	⊖	⊖	⊕	+	+	+	-	-	⊖	⊖	-	-	+	-	+	+	+	-	-	-	-	+	+	+	⊕	+	34	31	38	19
CADM	-	+	+	-	+	+	-	+	-	+	+	-	+	⊕	⊕	+	+	⊕	⊕	+	+	+	+	-	+	⊕	⊕	-	9	34	46	2
CDATA	+	+	-	-	⊖	+	-	-	+	-	-	+	+	-	+	+	+	⊕	+	+	-	-	+	⊖	-	-	-	⊖	12	17	7	14
CECON	+	+	⊕	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	⊖	⊖	-	-	-	⊖	-	+	+	+	-	13	18	29	6
CPROD	-	⊖	⊖	⊖	⊕	+	+	+	-	-	⊖	⊖	-	-	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	+	+	⊕	⊕	37	32	38	36
MAR	⊕	⊕	⊕	⊕	⊖	-	-	⊖	⊕	+	⊕	⊕	+	+	-	+	⊖	⊖	⊖	-	⊖	+	-	⊖	⊖	-	-	⊖	38	32	26	44
PUR	-	+	+	-	-	-	⊖	-	+	+	+	-	+	-	-	-	⊖	⊖	-	⊖	+	+	⊕	⊕	-	+	⊕	⊕	24	18	19	19
TUA	-	-	-	-	+	⊕	+	+	-	-	-	-	+	-	-	-	+	⊕	⊕	+	⊕	⊕	⊕	⊕	+	+	⊕	+	30	41	53	33
ASS	+	+	-	-	-	⊖	+	+	+	+	+	-	-	+	-	+	-	-	-	⊕	-	⊖	⊖	+	-	⊖	⊖	+	11	31	38	18
ENG	-	-	-	+	+	⊕	⊕	+	-	-	-	-	-	+	-	-	⊕	+	⊕	+	⊕	⊕	⊕	⊕	+	+	⊕	⊕	32	36	45	37
QSE	⊖	-	-	+	+	+	+	+	⊖	-	-	+	+	+	+	+	+	⊕	⊕	+	⊕	⊕	⊕	⊕	⊕	+	+	+	33	38	38	32
BUS	⊖	+	⊕	⊕	⊕	⊕	+	+	⊖	-	+	+	⊕	⊕	-	-	+	⊖	-	-	⊖	-	⊖	+	-	+	+	+	26	35	16	9
ÖVR	-	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	+	⊕	+	-	+	+	+	-	+	-	-	+	-	-	-	-	13	19	6	4
NP	+	-	+	⊕	⊖	⊕	+	-	+	⊖	+	⊕	+	⊕	+	-	⊖	⊖	-	+	⊕	⊕	⊕	⊕	+	+	+	+	31	32	32	19
A	/	/	⊖	-	/	/	+	+	/	/	⊖	-	/	/	⊕	-	/	/	-	+	/	/	+	-	/	/	+	-	/	/	24	16
B	/	/	⊕	+	/	/	⊖	+	/	/	⊕	+	/	/	⊖	-	/	/	⊕	+	/	/	-	+	/	/	-	+	/	/	29	20
C	/	/	-	+	/	/	+	-	/	/	-	+	/	/	-	-	/	/	⊖	-	/	/	+	+	/	/	+	+	/	/	13	22

Anm. a) Regressionsmodeller:

1. {CON - C} = {QAH SXA FAH Storlek (log) D1 D2}
2. {CON - C} = {AAH SXA FAH Storlek (log) D1 D2}

b) ⊕ eller ⊖ innebär signifikant t-värde på 10 procentsnivå.

c) / = uppgift saknas

Vi kunde ovan konstatera att korrelationen mellan utlandsproduktion och andel tjänstemän i marknadsföring var positiv och signifikant. Också här får vi ett positivt signifikant samband som gäller för alla år. Förklaringen kan dock knappast vara att marknadsföring är kopplat till teknikfunktionerna (RDD, ENG, QSE) eftersom sambanden mellan dessa och utlandsproduktion är svaga och till övervägande delen negativa.

För utlandsförsäljning är sambandet med marknadsföring som tidigare negativt, vilket kan förklaras av att funktionen delvis överförs till utländska försäljningsenheter.

Resultaten visar alltså att vid given försäljning utomlands ökar andelen marknadsförare i Sverige när utlandsproduktionen ökar. Det är möjligt att förklaringen kan vara att marknadsföringsfunktionen inte ökar i absoluta tal utan att sambandet uppstår genom att andra funktioner flyttas ut med ökad utlandsproduktion. Av övriga tjänstemannafunktioner har ekonomikontroll (CECON) och andelen företagsekonomer (BUS) ett positivt samband med utlandsproduktion, vilket kan förklaras med att ökad produktion i utlandet kräver mer ekonomisk styrning centralt.

Av sambanden med arbetarfunktioner framgår att ökad utlandsproduktion innebär en minskning av kvalificerad arbetskraft (A) och en ökning av tempoarbetare (B). Tecknen är signifikanta för år 1974 men inte för år 1978.

Andelen försäljning utomlands (SXA) visar positiva samband med teknikvariablerna (RDD, ENG, QSE) även om de inte är genomgående signifikanta. Här kan vi eventuellt anta ett omvänt samband i regressionsekvationen, dvs teknikintensiv produktion är en förutsättning för en hög andel försäljning utomlands (konkurrenskraft och komparativa fördelar). För arbetare har utlandsförsäljning ett positivt men icke signifikant samband med kvalificerade yrkesarbetare för 1974 och 1978 medan tecknen för B- och C-kategorierna varierar. De positiva sambanden för utlandsförsäljning med sysselsättningsvariabler som innebär avancerad teknik eller höga kvalifikations-

krav och motsvarande övervägande negativa samband för produktion utomlands, kan tolkas så att hög utlandsförsäljning förutsätter avancerad produktion i Sverige, och om utlandsproduktionen ökar vid given försäljning så är det fråga om en utflyttning av funktioner med höga kvalifikationskrav. Man kan möjligen också tolka det så att vid en given utlandsförsäljning finns det multinationella företag som omfördelar produktionen mellan olika länder som medför en internationell specialisering.

För variablen andel forskning utomlands (FAH) varierar tecknen i regressionsekvationen över tiden för de flesta sysselsättningsfunktionerna, och sambanden är övervägande svara och svåra att tolka. Av de genompositiva tecknen för kvalificerade tekniker kan man dock dra den slutsatsen att om företagen etablerar forskning utomlands behåller man den i Sverige, och det är också här möjligen fråga om en internationell specialisering på olika områden. Sambandet med teknisk utveckling och anpassning (RDD) är dock negativt för åren 1970, 1974 och 1978, vilket kan tyda på att det endast är den mest kvalificerade personalen som bibehålls i företagens svenska delar.

Företagets totala storlek har ett positivt samband med teknikfunktionerna (RDD, ENG, QSE). En tänkbar förklaring är att absolut storlek innebär att företagen är verksamma på en internationell oligopolmarknad som kräver produktdifferentiering och teknisk utveckling. De negativa sambanden med marknadsföring och inköp skulle då kunna förklaras av att dessa funktioner är geografiskt spridda i större koncerner.

Dummyvariablerna D1 och D2 mäter teknologintensitet resp råvaru- och processbaserad produktion. Av regressionskoefficienternas tecken och signifikans framgår att branschinriktning förklarar en hel del av skillnaderna i sysselsättningsstruktur. Man kan därför anta att vad som produceras (produktionsinriktning eller bransch) tillsammans med produktionens omfattning (storlek) utgör en ram för möjliga variationer i arbetsfördelningen,

och att enskilda direktinvesteringar och förändringar i försäljningsandelen utomlands innebär marginella förändringar i funktionsstrukturen. Produktionsinvesteringar utomlands kan emellertid på sikt innebära förändringar i produktionens inriktning och omfattning och en internationell specialisering som förändrar arbetsfördelningen i företagets internationella produktionssystem.

Några entydiga slutsatser om samband och konsekvenser kan vi dock inte utläsa från regressionsanalysen. Den enda slutsats vi kan dra är att utlandsproduktion och utlandsförsäljning har ett samband med vissa funktioner och att sambanden med sysselsättningsstrukturen för olika år i allmänhet är svagare än mellan storlek/bransch och sysselsättningsstruktur. Förutom den funktion som mera direkt påverkas av ökad utlandsproduktion, dvs produktionskontroll (CPROD), förefaller det som produktionen i Sverige skulle bli mindre kvalificerad när andelen produktion ökar utomlands. Det kan bero på en internationell specialisering och uppdelningen av produktionen mellan olika länder och en inriktning på administrativa funktioner i Sverige.

7.2 Samband mellan förändringar i internationalisering och sysselsättningsstruktur

För att pröva om förändringar i internationalisering har något direkt samband med förändringar i sysselsättning skall vi liksom i föregående avsnitt tillämpa multipel regressionsanalys på det statistiska materialet för att möjliggöra en koncentrerad beskrivning. Vi får då följande regressionsmodell:

$$\left\{\begin{matrix}\text{Förändring i andel}\\ \text{sysselsatta i olika}\\ \text{funktioner}\end{matrix}\right\} = f\left\{\begin{matrix}\text{Förändring i}\\ \text{internationa-, Storlek (log), Bransch}\\ \text{lisering}\end{matrix}\right\}$$

Liksom tidigare använder vi dummyvariablerna D1 och D2 för bransch och skilda regressioner för andel produktion utomlands (QAH) och andel anställda utomlands (AAH).

Av tabell 7.4 framgår att en ökning i andelen utlandsproduktion också inom enskilda koncerner har ett samband med en ökning av marknadsföringsfunktionen och en minskning av teknikfunktioner (RDD, ENG, QSE) med undantag för perioden 1976-1980 då andelen ingenjörer och kvalificerade tekniker ökar (förändringarna i internationalisering avser perioden 1974-1978 medan sysselsättningsvariablerna avser 1976-1980).

Andelen kvalificerade arbetare (A) minskar med ökad utlandsproduktion medan andelen tempoarbetare (B) ökar under perioderna 1974-1978 och 1976-1980. Totalt minskar antalet arbetare med ökning i utlandsproduktion, men sambandet är inte signifikant. Det totala antalet anställda minskar under perioderna 1966-1970, 1970-1974 resp 1974-1978 men ökar från 1976-1980 med ökad andel utlandsproduktion 1974-1978.

Förändringarna i andelen anställda utomlands har i stort sett samma samband med sysselsättningsstrukturen som andelen produktion utomlands, även om sambandens styrka och signifikans kan variera något.

Förändringarna i andelen försäljning utomlands har varierande samband med förändringarna i sysselsättningsstrukturen i de olika perioderna. Liksom tidigare är sambanden med teknikfunktionerna övervägande positiva. Det totala antalet arbetare (Ta) ökar med ökad utlandsförsäljning, men andelen kvalificerade yrkesarbetare (A) minskar. Det totala antalet tjänstemän (Tj) i genomgående företag i Sverige ökar med utlandsförsäljningen utom för perioden 1974-1978, men sambanden är inte signifikanta. Storleksvariabeln har färre signifikanta samband i regressionerna enligt tabell 7.4 än i tabell 7.3 (samband mellan olika företag vid en tidpunkt), och regressionskoefficienterna har i de flesta fall inte heller samma tecken för de olika perioderna. Detta gäller också branschvariablerna D1 och D2.

Tabell 7.4 Samband mellan förändringar i sysselsättningsstruktur och internationalisering

	QAH				SXA				AAH				FAH				Storlek (log)				D1				D2				R^2 procent			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
CON	-	+	+	-	+	+	-	-	-	+	(+)	-	+	-	+	+	+	+	-	-	-	-	(+)	+	+	-	+	+	11	18	22	4
CADM	+	-	(+)	-	(+)	+	-	-	+	-	(+)	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	24	9	18	9
CDATA																																
CECON	+	(+)	+	-	-	-	-	+	-	+	(+)	-	+	+	+	+	-	-	-	+	+	+	+	-	-	+	-	-	18	17	18	8
CPROD	-	(+)	(-)	+	+	-	+	-	-	+	(-)	-	(+)	+	-	+	+	-	-	-	-	(+)	(+)	(+)	+	(+)	(+)	(+)	34	28	38	43
MAR	+	+	+	+	+	-	-	-	+	+	+	-	-	+	+	-	-	+	+	+	+	+	-	+	+	+	-	-	11	13	9	6
PUR	+	+	(+)	-	-	(+)	+	(-)	+	-	(+)	-	-	+	+	-	-	-	+	-	-	(-)	+	+	-	(-)	(+)	+	22	30	50	19
RDD	-	-	-	-	+	-	+	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	(+)	-	(-)	-	(-)	+	(-)	-	(-)	+	30	11	34	9
ASS	+	(-)	(-)	+	-	+	+	+	+	-	(-)	+	-	+	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	20	14	30	16
ENG	-	-	-	+	+	-	+	+	-	-	(-)	(+)	+	-	-	+	+	-	-	(+)	(-)	+	+	(+)	(-)	+	+	(+)	37	19	7	46
QSE	-	-	(-)	(+)	(+)	+	+	+	-	+	(-)	+	+	+	-	+	(+)	-	+	(+)	(-)	-	(+)	-	(-)	-	(+)	-	53	9	44	33
BUS	-	-	+	(-)	+	+	-	(+)	-	-	(+)	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	+	+	-	19	4	15	22
ÖVR	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	(+)	-	+	+	+	+	+	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	+	20	9	14	9
NP	-	-	-	/	-	+	+	/	+	-	+	/	+	+	+	/	+	+	-	/	-	(-)	-	/	+	(-)	-	/	21	12	13	/
A	//		-	(-)	//		-	-	//		-	-	//		+	-	//		+	-	//		+	+	//		+	+	/	/	6	17
B	//		(+)	(+)	//		-	+	//		(+)	(+)	//		(+)	+	//		+	_	//		-	-	//		-	-	/	/	87	23
C	//		-	-	//		-	+	//		-	-	//		+	+	//		(-)	-	//		-	-	//		-	-	/	/	25	21
Ta	//		-	-	//		+	+	//		-	+	//		-	-	//		+	+	//		-	-	//		+	-	/	/	12	15
Tj		-	-	-	+	+	-	+	(-)	+	(-)	+	(+)	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	+	+	+	-	-	24	4	7	9

Anm. Jfr tabell 7.3.

I = 1966-1970
II = 1970-1974
III= 1974-1978
IV = 1976-1980

Resultaten av regressionsanalysen ger, som har framgått av diskussionen ovan, inte några entydiga samband mellan internationalisering och arbetsfördelning. Detta kunde vi heller inte vänta oss mot bakgrund av diskussionen i kapitel 1. Att sambanden är svårtolkade beror på att internationaliseringsvariablerna och storleks- och branschvariablerna sinsemellan har ett samband och att de variabler som ingår i regressionsekvationerna inte fångar upp mer än i medeltal ca 30 % av variationerna i sysselsättningsvariablerna. För att förklara varför och hur arbetsfördelningen förändras krävs därför för det första en mera komplex kausal modell som tillåter ömsesidiga samband och andra variabler, som t ex mäter enskilda företags strategier och organisationsstruktur.

Regressionsekvationerna utgör en koncentrerad beskrivning av samband mellan internationalisering och arbetsfördelning, och de slutsatser vi kan dra av analysen är att produktionens inriktning och omfattning utgör en ram för möjliga sysselsättningsstrukturer men att arbetsfördelningen bestäms av företagets internationaliserings- och investeringsmönster över tiden. Yttre ekonomiska betingelser (konjunkturer, prisförhållanden etc) och företagets strategier avgör i vilken riktning arbetsfördelningen mellan det multinationella företagets olika delar utvecklas. Resultaten av regressionsanalysen visar dock att det finns en tendens till mindre kvalificerad produktion i Sverige med ökad utlandsproduktion och ett samband mellan kvalificerad produktion i Sverige och ökad utlandsförsäljning.

7.3 Olika typer av internationella företag och sysselsättningsstruktur

I föregående avsnitt har vi analyserat sambanden mellan internationalisering och sysselsättningsstruktur. Sambanden är i allmänhet svaga mellan sysselsättnings-

variabler och internationalisering respektive förändringar i internationaliseringsgrad. Storlek och bransch har i allmänhet ett starkare samband med sysselsättningsstrukturen än internationaliseringsvariablerna.

Mot bakgrund av bland annat diskussionen i kapitel 2, där vi presenterade tre olika hypotetiska internationella företagsstrukturer - enkel, integrerad och global produktion - kan vi förvänta oss att gruppen multinationella företag är heterogen och att sysselsättningsstrukturen systematiskt skiljer sig mellan olika typer av internationella företag.

För att särskilja olika grupper av internationella företag har vi analyserat statistiken med hjälp av klusteranalys. Klusteranalysen innebär att vi utgår från att varje företag eller koncern har en unik sysselsättningsstruktur och att vi successivt sammanför enheterna till grupper där sysselsättningsstrukturen i de ingående enheterna är likartad.

Med hjälp av olika statistiska mått görs sedan en bedömning av vilket antal grupper som det är meningsfullt att analysera och redovisa. Principen är att minimera skillnaderna i sysselsättningsstruktur inom gruppen och att maximera skillnaderna mellan grupper.

Vi skall i detta avsnitt redovisa tre olika grupper som representerar olika typer av internationella företag med avseende på internationaliseringsgrad och sysselsättningsstruktur. Som ett resultat av klusteranalysen används andelen försäljning utomlands (SXA) och andelen produktion utomlands (QAH) som kriterium för gruppindelningen. Med avseende på försäljning skiljer vi mellan företag med mindre respektive mer än 40 % av försäljningen i utlandet. Motsvarande gräns för produktionen är 30 % (tabell 7.5).

Tabell 7.5 Olika grupper av multionataionella företag

		Produktion i utlandet (%)	
		0 - 29	30 -
Försäljning i utlandet (%)	0 - 39	Grupp I	
	40 -	Grupp II	Grupp III

För vissa år finns det enstaka företag med en försäljningsandel utomlands som är mindre än 40 procent samtidigt som produktionsandelen är över 30 procent. Dessa företag särredovisas dock inte då majoriteten av företagen och de anställda återfinns i grupperna enligt tabell 7.5.

Tabell 7.6 visar den procentuella fördelningen av företag och anställda i de tre grupperna.

Tabell 7.6 Procentuell fördelning av företag och anställda på olika grupper av multinationella företag

	Grupp			Samtliga
	I	II	III	
Antal företag	32	43	24	100
Anställda i Sverige	9	58	33	100
Anställda totalt	7	40	54	100

Anm.: avser år 1974

En tredjedel av företagen har relativt liten produktion och försäljning utomlands och representerar 9 procent av de anställda i multinationella företag i Sverige och 7 procent av det totala antalet anställda. Drygt 40 procent av företagen har en relativt

stor försäljning utomlands och relativt liten produktion. De representerar 58 procent av sysselsättningen i Sverige och 40 procent totalt.

Den mest internationella gruppen (III) omfattar en tredjedel av de anställda i multinationella företag i Sverige och drygt hälften av sysselsättningen totalt.

I grupp I var antalet anställda i Sverige år 1974 i medeltal 1 400 och motsvarande för grupp II och III 6 800 resp. 7 000.

Tabell 7.7 visar sysselsättningsstrukturen i de olika grupperna angivet som ett medeltal för de ingående koncernerna i respektive grupp. De största skillnaderna mellan olika typer av internationella företag finns inom produktionskontroll (C PROD). Grupp III med den största andelen av produktionen i utlandet har en betydligt lägre andel inom denna funktion än övriga grupper vilket, som vi tidigare konstaterat, förklaras av att produktionskontrollen lokaliseras till produktionen. Grupp II som har en stor andel försäljning utomlands och en relativt liten andel produktion i utlandet har en lägre andel marknadsförare än övriga grupper. Vi har i tidigare kapitel visat att det finns skillnader mellan olika branscher vad avser andelen produktion utomlands och grupp II domineras av branscher där produktionen är mera lokalt bunden till Sverige och där internationeliseringen i första hand innebär en utflyttning av marknadsföringsfunktionerna till försäljande dotterbolag.

Teknisk utveckling och anpassning (RDD) har den största andeln av totala antalet tjänstemän i grupp III och den minsta i grupp I. Skillnaden mellan grupp II och III är relativt liten och man kan anta att det är storlek snarare än internationalisering som har ett samband med andelen tjänstemän inom teknisk utveckling.

Tabell 7.7. Sysselsättningsstrukturen i olika typer av multinationella företag 1966-1980, andelen av totala antalet tjänstemän

Funktion	1966				1970				1974				1978				1980			
	I	II	III	Samtliga	I	II	III	Samtliga	I	II	III	Samtliga	I	II	III	Samtliga	I	II	III	Samtliga
CON	29	36	25	30	34	36	28	33	34	37	26	34	42	45	39	42	44	45	36	42
CADM	1,3	1,5	1,1	1,3	1,0	1,5	1,8	1,4	0,9	1,8	2,1	1,5	4,6	4,8	5,8	5,1	5,4	4,8	4,6	4,9
CDATA	3,5	2,4	2,9	3,0	2,5	3,2	3,4	3,6	3,3	3,5	3,2	3,3	6,3	5,4	5,5	5,7	6,8	5,8	5,7	6,0
CECON	2,7	2,4	2,4	2,6	3,0	2,8	3,2	3,0	2,9	3,5	3,2	3,3	7,6	6,0	10,4	7,8	7,7	6,7	7,9	7,3
CPROD	22	30	19	23	28	28	20	26	27	28	18	25	23	29	17	24	24	28	18	24
MAR	15	8	13	12	16	13	19	16	19	15	19	17	28	17	25	23	25	18	23	21
PUR	1,7	1,4	1,5	1,6	1,9	1,9	1,6	1,8	2,2	2,0	2,0	2,1	3,3	2,7	2,7	2,9	3,8	2,7	2,7	3,0
RDD	21	26	27	24	18	26	26	23	15	24	29	21	17	23	22	21	17	23	25	22
ASS	34	29	33	32	30	24	25	26	17	26	30	24	15	25	29	24	15	23	30	23

Källa: SAF-statistiken

Anm.: Befattningsnomenklaturen ändrades efter år 1974

Grupp I:	Utlandsförsäljning	< 40 %	Utlandsproduktion	< 30 %
Grupp II:	-"-	> 40 %	-"-	< 30 %
Grupp III:	-"-	> 40 %	-"-	> 30 %

Eftersom funktionen produktionskontroll skiljer sig relativt mycket mellan de olika företagstyperna har vi i tabell 7.8 redovisat sysselsättningsstrukturen bland tjänstemän exklusive produktionskontroll (CPROD) för åren 1978 och 1980, som har en jämförbar befattningsnomenklatur. Någon entydig orsak till att sysselsättningsstrukturen skiljer sig mellan de olika typerna kan vi inte ange då det är fråga om ömsesidiga samband mellan storlek, branschteknologi, organisationsstruktur och företagsstrategi. Oberoende av orsakerna kan vi emellertid se vissa tendenser till förändringar i sysselsättningsstrukturen med ökad internationaliseringsgrad i tabell 7.8.

Andelen tjänstemän inom teknisk utveckling och anpassning (RDD) ökar med ökad internationalisering och är högst i företag med en hög andel utlandsförsäljning men relativt lite produktion i utlandet (grupp II). Grupp II och III består av relativt stora företag och en av förklaringarna till en högre andel teknisk utveckling i dessa företag är att de verkar på en internationell oligopolmarknad med krav på produktdifferentiering. Att andelen tjänstemän inom teknisk utveckling är lägre inom grupp III än inom grupp II förklaras delvis med att denna grupp har en relativt hög andel av den tekniska utvecklingen förlagd till utlandet. Enligt IUI-statistiken var andelen forskning och utveckling i utlandet drygt 20 procent för grupp III och ca 5 procent för grupp II. Vi kan alltså anta att forskning och utveckling är en funktion som har en tendens att "dras med" produktionsfunktionen.

Inköpsfunktionen (PUR) minskar sin andel av tjänstemännen vid ökad internationalisering både med avseende på försäljning och produktion i utlandet. När produktionen förläggs till utlandet är det rimligt att anta att inköpsverksamheten tenderar att följa med, speciellt vid tekniskt avancerad produktion med krav på anpassning och närhet till leverantörsmarknader.

Tabell 7.8 Sysselsättningsstrukturen i olika typer av multinationella företag 1978-1980, andel av totala antalet tjänstemän exklusive produktionskontroll (procent).

	1978			1980		
Funktion	I	II	III	I	II	III
CON	25	22	26	26	24	22
CADM	6,0	6,8	7,0	7,1	6,7	5,6
CDATA	8,2	7,6	6,7	8,9	8,1	6,9
CECON	9,9	8,5	12,5	10,1	9,3	9,6
MAR	36	24	30	33	25	28
PUR	4,3	3,8	3,2	5,0	3,7	3,3
RDD	22	32	26	22	32	30

Källa: SAF-statistiken

Anm.: Se tabell 7.6

Att också grupp II har en relativt liten andel inköpare kan möjligen förklaras med att företagen är större och mera helintegrerade jämfört med grupp I och därigenom mindre beroende av externa insatsvaror.

Marknadsfunktionen (MAR) har som vi tidigare konstaterat en lägre andel i grupp II vilket antas bero på att dessa företag har utländska försäljningsbolag. Andelen marknadsförare minskade från år 1978 till år 1980 i grupp I och III vilket kan bero på att funktionen i högre utsträckning lokaliseras till utlandet.

Kontrollfunktionen är den som skiljer sig mest mellan åren 1978 och 1980 i de olika företagsgrupperna. Administrationskontroll (CADM) och ekonomikontroll (CECON) minskar i de mest internationaliserade företagen (grupp III) vilket kan tyda på en tendens att intern styrning och kontroll omfördelas internationellt till olika produktionsenheter och att organisationen alltmer får en karaktär av globalt produktionssystem.

När man jämför de olika grupperna för ett visst år bör man beakta att det är fråga om relativa andelar. Således innebär t.ex. en hög andel tjänstemän inom teknisk utveckling i grupp II att den relativa andelen inom kontrollfunktionen minskar. Eftersom vi endast har tillgång till uppgifter om sysselsättningsstruktur i Sverige är det därför svårt att göra direkta jämförelser mellan företagskategorierna. Det vi kan utläsa av tabell 7.7 och 7.8 är vissa tendenser i sysselsättningsstruktur bland tjänstemän i Sverige.

Tabell 7.9 visar utbildningsstrukturen för tjänstemän i de olika företagstyperna för åren 1974 och 1980.

Tabell 7.9 Utbildningsstrukturen i olika typer av multinationella företag 1974 och 1980, andelen av totala antalet tjänstemän (procent).

Utbildnings-kategori	1974				1980			
	I	II	III	Samtliga	I	II	III	Samtliga
ENG	17	26	30	24	15	23	30	23
QSE	1,7	3,7	5,0	3,4	2,3	4,4	6,1	4,3
BUS	5,3	8,2	8,4	7,3	6,9	7,4	9,7	8,0
ÖVR	1,5	2,3	3,3	2,3	2,5	2,8	3,9	3,1

Källa: SAF-statistiken

Andelen utbildade tjänstemän ökar med internationaliseringsgrad och skillnaderna mellan olika typer av multinationella företag är störst när det gäller ingenjörer (ENG) och kvalificerade tekniker och naturvetare (QSE). Andelen utbildade tjänstemän ökade i samtliga företagstyper mellan åren 1974 och 1980 med undantag för ingenjörer. Eftersom det absoluta antalet tjänstemän i multinationella företag var ungefär detsamma åren 1974 och 1980 kan vi konstatera att kvalifikationsgraden har ökat bland tjänstemännen. Till en del beror detta på att de multinationella företagen har specialiserat sin verksamhet i Sverige på funktioner som utnyttjar en relativt sett större andel utbildade tjänstemän.

Vi skall slutligen i detta kapitel se på arbetarstrukturen i olika typer av multinationella företag. Tabell 7.10 visar fördelningen mellan kvalificerade yrkesarbetare (A), tempoarbetare (B) och arbetare utan yrkesutbildning (C) åren 1974 och 1980. Uppgifterna avser arbetare i verkstadsindustrin.

Tabell 7.10 Arbetarstrukturen i olika typer av multinationella företag 1974 och 1980, andelen av totala antalet arbetare (procent)

Arbetar-	1974				1980			
kategori	I	II	III	Samtliga	I	II	III	Samtliga
A	21	37	24	29	29	35	34	33
B	52	44	56	50	38	47	50	46
C	27	19	20	20	33	18	16	21

Källa: VF-statistiken

Multinationella företag med en stor andel försäljning och en liten andel produktion utomlands (grupp II) har den största andelen kvalificerade yrkesarbetare (A) år 1974 medan den minst internationaliserade gruppen (I) har den största andelen okvalificerade arbetare. De mest internationella företagen (grupp III) ändrade andelen kvalificerade yrkesarbetare markant mellan åren 1974 och 1980 till stor del beroende på, som vi konstaterade i kapitel 6, en minskning av det absoluta antalet i övriga kategorier. I de minst internationaliserade företagen ökar också andelen kvalificerade yrkesarbetare samtidigt som B-kategorin minskar kraftigt och C-kategorin ökar. En del av förändringarna kan förklaras med att en del företag ändrar kategori mellan åren 1974 och 1978. Således har nya multinationella företag som ingår i grupp I år 1980 i medeltal en högre andel kvalificerade yrkesarbetare än övriga företag i gruppen. Likaså har de företag som övergår från grupp II till grupp III - och således ökar produktionsandelen utomlands - en högre andel kvalificerade arbetare. En slutsats av detta skulle kunna vara att de stora svenska multinationella exportföretagen (grupp II) har en stor andel kvalificerade arbetare i produktionen medan de företag som

har en stor andel produktion i utlandet före år 1974 har en relativt sett mindre andel. Med ökad produktion i utlandet (övergång från grupp II till grupp III) finns det en tendens till att den produktion som finns i Sverige i relativt stor utsträckning utnyttjar kvalificerad arbetskraft.

I detta kapitel har vi försökt belysa eventuella samband mellan internationalisering, storlek, bransch och sysselsättningsstruktur i svenska multinationella företag. Vi har konstaterat att det inte finns några enkla samband och att kategorin multinationella företag är heterogen och domineras av en rad stora företag med unika egenskaper och strategier.

Genom klusteranalys har vi identifierat tre typer av multinationella företag där sysselsättningsstrukturen skiljer sig mellan grupperna. De olika företagstyperna kan sägas representera olika stadier i ett utvecklingsförlopp med ökad internationaliseringsgrad. Detta innebär emellertid inte att vi antar att alla företag som investerar i utlandet fullföljer "utvecklingskedjan". Utvecklingsförloppet är beroende av strategiska val och storlek, teknologi, konkurrensförhållanden etc avgör vilka strategiska val som är möjliga.

För de tre typerna av multinationella företag kan vi se vissa paralleller till indelning i enkel, integrerad respektiva global produktion i kapitel 2. Vid enkel produktion är det i första hand produktionskontroll som lokaliseras till utlandet vid direktinvesteringar. Vid integrerad produktion är produktionen hemmabaserad och det är i första hand marknadsföring som lokaliseras till utlandet genom försäljande dotterföretag med viss produktion av sammansättningskaraktär. Det tycks också finnas en tendens till att inköpsfunktionen lokaliseras till de utländska enheterna.

Ökad internationaliseringsgrad innebär en ökad specialisering på teknisk utveckling och anpassning i Sverige och en inriktning på tjänstemannafunktioner som utnyttjar högre utbildning och en produktion som i relativt hög utsträckning utnyttjar kvalificerad arbetskraft. För de mest internationaliserade multinationella företagen tycks det finnas en tendens till att produktionssystemet blir globalt med en omfördelning av funktioner mellan länder där Sverige har en hög men minskande andel ingenjörer och kvalificerade tekniker och naturvetare i tjänstemannafunktionerna och en hög andel kvalificerade yrkesarbetare inom en minskande produktionsfunktion. Detta tycks gälla de företag som redan har en hög andel produktion utomlands. När produktionsandelen ökar tycks det emellertid - enligt regressionsanalysen - finnas en tendens till mindre kvalificerad produktion i Sverige medan sambandet mellan ökad utlandsförsäljning och kvalificerad produktion är positivt. En slutsats skulle då kunna vara att företag som ökar sin produktion utomlands har en verksamet som utnyttjar en stor andel utbildade tjänstemän och kvalificerade yrkesarbetare i Sverige, men att när de har utvecklat ett internationellt produktionssystem omfördelas funktionerna så att verksamheten i Sverige utnyttjar en relativt sett mindre andel kvalificerade tjänstemän och ett mindre antal kvalificerade yrkesarbetare. Det finns också en tendens till att forsknings- och utvecklingsverksamheten,som i jämförelse med övriga företagskategorier har en stor andel av sysselsättningen i Sverige,tenderar att öka relativt sett mer i utlandet.

KAPITEL 8 SAMMANFATTNING OCH KOMMENTARER

Utbytet av varor och tjänster mellan länder är ett resultat av den internationella arbetsfördelningen. Genom olika länders specialisering av aktiviteter och funktioner förändras utbytets karaktär.

En dominerande del av den internationella handeln försiggår mellan de utvecklade industriländerna där tillväxten i handeln till stor del kan hänföras till s k branschintern handel med differentierade produkter inom en och samma industribransch. De multinationella företagens verksamhet över nationalstatsgränserna resulterar i att en stor del av världshandeln sker inom ett och samma företag eller mellan närstående företag med samarbetsavtal, kontrakt och andra former av förbindelser. Det finns också en ökad tendens till bilaterala avtal och andra statliga regleringar av det internationella handelsutbytet. (Anell et.al., 1980)

I den svenska industrin kan över 50 % av sysselsättningen hänföras till företag som har produktionsverksamhet också i andra länder (se kapitel 1). Syftet med denna studie har varit att beskriva sysselsättningsstrukturen i dessa företag och belysa deras roll i den internationella arbetsfördelningen.

Företag med produktionsverksamhet i utlandet kan ses som internationella produktionssystem vars verksamhetsinriktning och lokalisering av funktioner påverkar sysselsättningsstrukturen i olika branscher och i företagen i Sverige. På så sätt uppstår en internationell arbetsfördelning mellan företag och inom företag. De internationella investeringarna innebär en förändring i det internationella produktionssystemet som påverkar den horisontella (sektorer och branscher) och vertikala (förädlingsled)

arbetsfördelningen i den svenska industrin och funktionsstrukturen inom företagen.

För att beskriva sysselsättningsstrukturen har vi utnyttjat arbetsmarknadsorganisationernas lönestatistik för tjänstemän och arbetare. Befattningsklassificeringen för tjänstemän har omgrupperats till grundläggande funktioner och aktiviteter inom företagen. För arbetare har vi utnyttjat statistikens indelning i olika kvalifikationsgrupper.

Undersökningen baseras på ett urval som omfattar ca 60 % av industrisysselsättningen totalt i Sverige och ca 80 % av sysselsättningen i den multinationella företagen. Statliga och kooperativa företag ingår inte i undersökningen och de mindre företagen är i allmänhet underrepresenterade. För perioden 1974-1980 är urvalet för nationella och utländska företag mindre än för tidigare perioder. I arbetarstatistiken är de nationella och utländska företagen också underrepresenterade.

Urvalets storlek torde vara tillräckligt för att kunna ge en bild av utvecklingen av sysselsättningsstrukturen och skillnaderna mellan de olika företagskategorierna i stora drag. Som framgått av tidigare kapitel är dessutom de stora multinationella företagens verksamhet av avgörande betydelse för arbetsfördelningen och sysselsättningen. För dessa företag är statistiken i det närmaste heltäckande med undantag för ett statligt företag och en del mindre företagsenheter som ingår i koncernerna.

En brist i undersökningen är att det inte har varit möjligt att undersöka sysselsättningsstrukturen i de svenska multinationella företagens utländska enheter. Företagen har i allmänhet inte heller själva någon statistik över befattningsstrukturen i dotterföretagen och någon arbetsmarknadsstatistik som mot-

svarar den svenska är inte tillgänglig. Av IUIs enkätundersökningar framgår också att klassificeringen av befattningshavare - i den mån sådan tillämpas - skiljer sig mellan olika länder. Slutsatser om omfördelning av funktioner i det internationella produktionssystemet kan alltså enbart baseras på en beskrivning av sysselsättningsstrukturen i Sverige.

En avgränsning i undersökningen är att de internationella företagens indirekta effekter på sysselsättningen inte har studerats. Detta skulle kräva en kartläggning av leverantörer och köpare och en mer eller mindre fullständig input-output tabell med de multinationella företagen som en separat företagssektor. I detta sammanhang kan vi endast göra antaganden om sådana effekter på grundval av företagens funktionsinriktning och en allmän tendens till ökad internationell konkurrens och en mindre lokal bundenhet i regionala produktionssystem. (Fredriksson & Lindmark, 1976)

I detta kapitel skall vi först sammanfatta undersökningens resultat i avsnitt 8.1 och i avsnitt 8.2 skall vi kommentera undersökningen och försöka ange några slutsatser om den svenska multinationella företagens roll i den internationella arbetsfördelningen, konsekvenser för samhällsekonomin och behovet av och möjligheterna till att kontrollera resursanvändningen och utvecklingsbetingelserna i Sverige.

8.1 Sysselsättnings- och utbildningsstrukturen 1966-1980

I kapitel 4 beskrivs hur sysselsättningen i Sverige har utvecklats i de undersökta företagen under perioden 1966-1980. I genomgående multinationella företag är sysselsättningsutvecklingen jämförbar med de natio-

nella företagens med undantag för de 10 största multinationella som har en högre tillväxt. Utländska genomgående företagsenheter hade en hög tillväxt på 1960-talet som sedan har avtagit.

En jämförelse med redovisningen av de multinationella företagens tillväxt i övriga DIRK-rapporter (speciellt SOU 1982:15 och SOU 1982:27) leder till slutsatsen att en stor del av ökningen av den multinationella sektorn i Sverige fram till år 1974 skedde genom förvärv av andra företag. Efter år 1974 har sektorn ökat sin andel av industrisysselsättningen i Sverige dels genom nya multinationella företag och dels genom de största multinationella företagens tillväxt.

Fram till år 1974 var ökningen i sysselsättningen i den multinationella företagssektorn jämnt fördelad på branscher som tidigare hade multinationella företag, medan ökningen efter år 1974 återfinns främst i verkstadsindustrin.

Under hela perioden 1966-1980 kan vi konstatera att det har skett en koncentration till internationella (multinationella och utländska) företag och en förändring i industrisektorn mot kapital- och kunskapsintensiva branscher.

Andelen tjänstemän av totala antalet sysselsatta har ökat från 26 % år 1966 till 29 % år 1978 i hela industrin. Motsvarande ökning i de multinationella företagen är från 31 till 36 %. De utländska företagen har genomgående en högre andel tjänstemän som ökade från 40 % år 1966 till 45 % år 1974. Ökningen av andelen tjänstemän i hela industrin beror bl a på att antalet arbetare minskar. Den högre andelen tjänstemän i internationella företag kan till en del förklaras av att de återfinns i branscher som i allmänhet har en högre andel tjänstemän. Tillväxten i an-

delen tjänstemän i den multinationella företagssektorn kan till stor del hänföras till de 10 största multinationella koncernerna.

Funktionsstrukturen mellan de olika företagskategorierna skiljer sig åt främst genom att de multinationella företagen är inriktade på teknisk utveckling och anpassning medan de utländska företagen har en större andel av tjänstemännen inom marknadsföring. De internationella företagen har också en högre andel tjänstemän inom databehandling.

Skillnaderna i funktionsstruktur beror till en del på branschfördelningen. Inom branscherna är andelen tjänstemän i marknadsförings- och inköpsfunktionerna lägre i multinationella företag i verkstadsindustrin men högre i järn-, stål- och metallverk. Detta kan tolkas så att dessa funktioner i större utsträckning flyttas utomlands med produktionen i verkstadsindustrin p g a större krav på lokal produktanpassning jämfört med mera processinriktade branscher.

De internationella företagen har i allmänhet en högre andel tjänstemän med högre utbildning och de svenska multinationella företagen har en högre andel ingenjörer och kvalificerade tekniker än övriga kategorier.

Förändringarna i funktionsstrukturen tyder på att de utländska företagen har inriktats mer på återförsäljning medan de största multinationella företagen alltmer inriktas på administration, samordning och teknisk utveckling och anpassning.

Funktionsstrukturen i nya multinationella företag tyder på att de under 1960-talet var inriktade på att exploatera teknisk kompetens (offensiva investeringar) medan de på 1970-talet förefaller vara mera inriktade på att bevaka och säkerställa marknader genom lokal tillverkning (defensiva investeringar).

Förändringarna i utbildningsstrukturen visar en relativ höjning av kvalifikationsnivån bland tjänstemän i de internationella företagen. Förändringarna i funktions- och utbildningsstrukturen främst avseende marknadsföring och teknisk kompetens kan tolkas så att speciellt de större multinationella företagen - både svenska och utländska - alltmer inriktar sin verksamhet på produktanpassning och försäljning av system med avancerad teknik.

Beskrivningen av arbetarstrukturen i kapitel 6 avser perioden 1974-1980. Arbetarsysselsättningen minskade i alla företagskategorier med en större minskning i genomgående multinationella företag. De nationella företagen i urvalet - där mindre företag är underrepresenterade - har en högre andel kvalificerade yrkesarbetare än de internationella företagen. Under perioden 1974-1978 förändras strukturen i de multinationella företagen mot mera kvalificerat arbete medan tendensen var den motsatta under perioden 1978-1980.

De största multinationella koncernerna har en lägre andel kvalificerade yrkesarbetare än övriga och en ökad kvalifikationsgrad tycks till största delen bero på att antalet mindre kvalificerade arbetare minskar mest.

I kapitel 7 studeras sysselsättningsstrukturens samband med internationalisering i enskilda företag och koncerner. Sambanden är i allmänhet svaga med det förefaller som om storlek och bransch förklarar en stor del av skillnaderna i sysselsättningsstrukturen och dess utveckling. För enskilda företag ökar inte inriktningen på kvalificerad sysselsättning i Sverige med utlandsproduktion medan däremot stora företag i allmänhet har en stor andel ingenjörer och kvalificerade tekniker.

En stor andel utlandsförsäljning förefaller ha ett samband med en hög andel inom teknikfunktionen och i de olika utbildningskategorierna men också med en inriktning på kvalificerat yrkesarbete inom produktionen.

Inriktningen på tekniskt kvalificerad produktion med en hög andel tjänstemän i den multinationella sektorn förklaras alltså av de stora multinationella företagens inriktning med en koncentration till teknikintensiva branscher och en hög andel utlandsförsäljning. Om man konstanthåller övriga faktorer tycks en stor andel produktion utomlands leda till en mindre andel tjänstemän inom teknik och en mindre kvalificerad arbetarstruktur medan andelen ekonomer och marknadsförare ökar.

Indelningen i grupper enligt olika grader av internationalisering visar att företag med både stor andel försäljning och produktion utomlands har en högre andel tjänstemän med högre utbildning men en lägre andel kvalificerade yrkesarbetare än övriga kategorier. Det förefaller rimligt att anta att de multinationella företagen genomgår olika faser där internationella investeringar i ett första skede innebär små förändringar i sysselsättningsstrukturen i Sverige medan företag som växer kan utnyttja olika länders specifika fördelar och faktortillgångar och därigenom utvecklas till internationella produktionssystem som omfördelar företagsfunktionerna mellan länder.

Utvecklingen i de stora svenska multinationella företagen tyder på en inriktning av verksamheten mot tekniskt avancerad systemförsäljning med en ökad andel tjänstemän och ett mindre utnyttjande av kvalificerad arbetskraft i produktionen i Sverige med ökad produktion utomlands. Företag med en stor andel utlandsförsäljning och en mindre andel utlandsproduk-

tion förefaller däremot att i högre utsträckning utnyttja kvalificerade yrkesarbetare.

De största svenska multinationella företagens stora andel av svensk industrisysselsättning innebär att deras verksamhetsinriktning får ett stort genomslag i sysselsättningen och funktionsstrukturen i industrin som helhet. Det är möjligt att tänka sig att sysselsättningens omfattning och struktur är konstant och att det endast sker omfördelningar mellan de olika företagskategorierna när multinationella företag expanderar eller när nationella företag investerar utomlands. Av undersökningen framgår emellertid att förändringarna i de olika företagskategoriernas andel av industrisysselsättningen i Sverige under perioden 1966-1980 har åtföljts av en förändring i branschinriktning mot kapital- och kunskapsintensiva branscher och en förändring i sysselsättningsstrukturen mot tjänstemän framför allt inom teknisk utveckling och anpassning.

De största multinationella företagen har alltså utvecklats i samma riktning avseende sysselsättningsstrukturen på samma gång som de har ökat sin andel av industrisysselsättningen totalt.

En tänkbar övergripande förklaring till den utveckling som vi har beskrivit i denna studie är att de stora svenska multinationella företagen har en marknadsposition, storlek och verksamhetsinriktning som möjliggör en uppbyggnad av ett globalt produktionssystem som kan utnyttja automatisering och rationaliseringar och omfördela olika funktioner i enlighet med olika länders specifika förutsättningar.

Om vi återknyter till indelningen i enkel, integrerad respektive global produktion i kapitel 2 kan vi se en tendens till att den multinationella företagssektorn i Sverige - och därmed också den svenska industrin

som helhet - under 60- och 70-talet domineras av företag med globala produktionssystem.

Oberoende av enskilda direktinvesteringars effekter på företagens sysselsättning i Sverige är det fråga om en kvalitativ förändring av det industriella systemet som karaktäriseras av en mindre integrerad och mera specialiserad vertikal och horisontell arbetsfördelning.

8.2 Kommentarer

I detta avsnitt skall vi som en slutkommentar till undersökningen försöka uttyda vilken roll de svenska multinationella företagen har haft och kan tänkas få för den industriella utvecklingen i Sverige. Det är härvid fråga om en renodling av de utvecklingstendenser som framträder i denna undersökning och i andra studier av multinationella företag och en bedömning som inte direkt kan härledas från de resultat vi har redovisat.

De svenska multinationella företagen har ökat sin andel av industrisysselsättningen samtidigt som tyngdpunkten har förskjutits mot teknologiintensiva delbranscher inom verkstadsindustrin. Utlandsproduktionen har kontinuerligt ökat under 60- och 70-talen samtidigt som sysselsättningen i Sverige har stagnerat.

De multinationella företagen kan indelas i olika grupper med olika karaktär beroende på verksamhetsinriktning, utvecklingsfas etc. En dominerande grupp utgörs av stora multinationella företag med en stor andel produktion och försäljning utomlands (över 30 % av produktionen och över 40 % av försäljningen). Av de 10 största multinationella företagen enligt totala antalet anställda kan samtliga hänföras till denna grupp och av de 11-20 största, fem koncerner. Gruppen

domineras av koncerner med verkstadsindustrin som huvudbransch. Företagen i denna grupp kan betraktas som internationella produktionssystem på en global oligopolmarknad där verksamheten i Sverige till stor del inriktas på administration, marknadsföring och teknisk utveckling. För vissa av företagen finns en tendens till att också strategiska funktioner inom företagsledning/kontroll och teknisk utveckling förläggs till utlandet. Några koncerner i denna grupp har också valt en strategi som innebär specialisering av produktionen i olika länder med inriktning på komponenter och delar i en slutprodukt av systemkaraktär. Företagens svenska delar har en högre andel tjänstemän än övriga multinationella företag och utnyttjar mindre kvalificerad arbetskraft i produktionen i Sverige jämfört med hela industrin.

En andra grupp utgörs av relativt stora företag med en mindre andel produktion utomlands (mindre än 30 %) men med en stor utlandsförsäljning (mer än 40 %). Dessa företag återfinns dels i kunskapsintensiva branscher (verkstadsindustrin), dels i processinriktade och kapitalintensiva branscher (kemisk industri, järn-, stål- och metallverk, massa och papper). En del av företagen i denna grupp är inriktade på standardiserad produktion i internationell konkurrens med likartade produkter där investeringarna utomlands är marknadsorienterade. Andra företag i denna grupp (främst verkstadsföretag) är inriktade på differentierade producentvaror för hemmamarknaden och för utlandet och produktionen i Sverige utnyttjar en relativt stor andel kvalificerade yrkesarbetare. Investeringarna utomlands kan för dessa företag antas vara betingade av behovet av lokal anpassning och marknadsföring.

I en tredje grupp återfinns multinationella företag med en jämförelsevis liten andel produktion och försäljning utomlands. Dessa företag kan karaktäri-

seras som "direktinvesteringsföretag" där enskilda investeringar görs för att utnyttja företagsspecifika fördelar i enlighet med den etablerade direktinvesteringsteorin. De två övriga grupperna av multinationella företag representeras i större utsträckning av mer eller mindre "mogna" koncerner med en etablerad utlandsmarknad och ett internationellt produktionssystem. I den första gruppen är strategin för produktionssystemets utformning att koncentrera verksamheten i Sverige på ett avgränsat förädlingsled (administration, teknisk utveckling) medan den andra gruppen mera är inriktad på en strategi som innebär en internationell utvidgning av produktionssystemet genom marknadsbevakning och lokal teknisk anpassning.

Företagen i den första gruppen - globala multinationella företag - har ökat sin andel av industrisysselsättningen i Sverige vilket har inneburit en specialisering av den vertikala (förädlingsled) och den horisontella (sektorer) arbetsfördelningen till vissa tjänstemannafunktioner och till teknikintensiva delbranscher. Samtidigt möter företag i den andra gruppen - hemmaproduktionsbaserade multinationella företag - en ökad konkurrens från bl a nya industriländer (NIC) med en stagnerande sysselsättning i Sverige som följd.

Den tredje gruppen kan karaktäriseras som begränsat multinationella företag och har en relativt liten andel av sysselsättningen i den multinationella sektorn i Sverige.

Det finns alltså en tendens till att den svenska industrin får karaktären av en "monokultur" genom den specialiserade vertikala och horisontella arbetsfördelningen med ett större internationellt beroende som följd. Samtidigt innebär emellertid de globala

multinationella företagens specialisering en anpassning till de förädlingsled där Sverige har komparativa fördelar.

I förlängningen av en sådan utveckling kan man se en krympande industrisektor och en övergång till projektering, marknadsföring, teknisk utveckling och entreprenadverksamhet. Risken med en sådan utveckling är att de länder som står för industriproduktionen i högre utsträckning ställer krav på lokalisering av strategiska utvecklingsfunktioner. Så är t ex fallet med Brasilien där en del av de globala multinationella koncernerna har investerat på 70-talet. Den brasilianska strategin innebär att de multinationella företagens inbördes konkurrens utnyttjas för att ställa krav på tekniköverföring, utbildning och utvecklingsverksamhet. (Sabel, 1982)

Parallellt med produktlivscykelteorin (Vernon, 1966) kan vi här tala om en process- och förädlingscykelteori där nya produktions- och organisationsmetoder utvecklas i i-länderna och överförs och imiteras i mindre utvecklade länder. Detta leder till en utvidgad konkurrens på världsmarknaden där i-länderna i allmänhet har en oförmånlig kostnads- och prisrelation.

En avgörande fråga för de svenska globala multinationella koncernerna är i vilken utsträckning de kan bibehålla kontrollen över en integrerad förädlingskedja när en större del av produktionen - och därmed den interna kontrollen över produktionsmedlen och produktionsorganisationen - lokaliseras utomlands.

I de fall där de utländska enheterna har karaktär av sammansättningsfabriker är den interna kontrollen i dotterföretagen relativt svag (jfr fallet Gambro i SOU 1981:43). Om dotterföretagen däremot är funktionellt integrerade och oberoende av moderföretagets

resurser begränsas koncernledningens inflytande över produktionens inriktning (jfr fallet NUE-Electrolux i SOU 1981:43).

Om de svenska koncerndelarnas verksamhet inriktas på administration, marknadsföring och teknisk utveckling förutsätts att det är möjligt att bibehålla dotterföretagens beroende av strategiska utvecklingsresurser och kunskap. Om försäljningen inriktas på kund- och marknadsanpassade system kan man anta att det ställs krav på att den tekniska utvecklings- och anpassningsfunktionen samordnas med den lokala produktions- och marknadsförings-funktionen. Om detta är riktigt försvåras möjligheterna att välja en industriell strategi i Sverige som innebär en specialisering på en utbruten del av förädlingsledet även om det på kort sikt innebär en anpassning till komparativa fördelar.

En krympande industriell bas innebär förmodligen också negativa indirekta effekter för samhällsekonomin genom att en fragmenterad produktion i de globala multinationella företagen innebär ett internationellt fragmenterad underleverantörssystem.

Ett fragmenterat produktionssystem innebär också att eventuella industripolitiska åtgärder i Sverige får en begränsad effekt då investeringsbesluten dels påverkas av utländska lokala förhållanden, dels inordnas i en global utvecklingsstrategi.

Ur samhällsekonomins synvinkel skulle det mot bakgrund av ovanstående vara önskvärt att påverka utvecklingen av de multinationella företagen i riktning mot en mera integrerad produktion i Sverige för att minska det internationella beroendet och bibehålla en viss kontroll över resursanvändningen och utvecklingsbetingelserna.

Å andra sidan verkar de globala multinationella koncernerna på en internationell oligopolmarknad som framtvingar ett globalt produktionssystem. De utländska investeringarna utgör emellertid inte i detta avseende någon balanserande faktor i svensk industri. Det kan uttryckas så att de svenska multinationella företagen har en starkare konkurrenskraft än det svenska territoriet, dvs företagen kan genom sina internationella investeringar bibehålla sin marknadsposition medan industrin inom Sverige har dåliga investeringsbetingelser och därigenom förlorar i konkurrenskraft gentemot andra länder.

De negativa följderna av de globala multinationella koncernernas verksamhet för den svenska samhällsekonomin som har antytts måste ställas mot deras möjligheter att generera inkomster genom export och försäljning från dotterföretagen. Man kan emellertid hävda att en krona exportinkomster är mera värd är en krona inkomster från dotterföretag i utlandet eftersom en del direktinvesteringsinkomster går till lokala skatter. Investeringar utomlands betyder dessutom mindre investeringar i hemlandet och en risk för att företagets kompetens överförs till utlandet. (Gilpin, 1975)

Önskvärdheten att styra investeringarna till Sverige står alltså emot nödvändigheten att investera utomlands för att stärka de globala multinationella koncernernas konkurrenskraft.

De hemmaproduktionsbaserade multinationella företagens verksamhet är av en annan karaktär. Produktionen i Sverige är mera integrerad och dotterföretagen är ofta direkt kopplade till den övriga verksamheten genom att de till stor del fungerar som lager, sammansättningsfabriker och marknadskanaler. Mot bakgrund av diskussionen om de globala multinationella

företagens effekter och möjligheterna att - ur svensk industripolitisk synvinkel - kontrollera utvecklingen kan hävdas att det är önskvärt att utländska investeringar inte innebär att den integrerade funktionsstrukturen i Sverige bryts. Däremot är det möjligt att det är samhällsekonomiskt önskvärt att ändra verksamhetsinriktning från standardiserade produkter - där Sverige har svårt att konkurrera internationellt - till en mera kunskapsintensiv produktion. Varvsindustrin utgör ett exempel på att en verksamhetsinriktning på standardiserade, relativt osofistikerade produkter i långa serier först möter konkurrensen från nya industriländer med lägre lönekostnader. Även om varvsindustrins produktion har inriktats på automatiserade arbetsmoment för att minimera lönekostnaderna har det varit lätt att överföra den nya produktionstekniken till skeppsvarven i t ex Brasilien, Korea och Spanien.

En liknande utvecklingstendens finns inom andra branscher s s stål-, kemi- och skogsindustrin.

Ovanstående skulle tala för en inriktning på tekniskt avancerade specialprodukter inom de traditionella industribranscherna. Problemet här är emellertid att länder med samma specifika fördelar som Sverige i allt större utsträckning satsar på specialprodukter inom t ex kemi- och stålindustrin (plast och fiber samt substitut för metall, mikroorganismer genom DNA-teknik, ministålverk etc). Speciellt i USA och Västtyskland förefaller en sådan förändring av verksamhetsinriktningen vara påtaglig.

De hemmaproduktionsbaserade multinationella företagen förefaller alltså att stå inför ett olösligt dilemma - konkurrens från nya industriländer med en fördelaktigare kostnadsstruktur eller konkurrens

från avancerade industriländer med lika goda eller bättre förutsättningar för teknisk utveckling på många strategiska områden.

Ovanstående diskussion av de två dominerande multinationella företagsgrupperna utgör ett försök att uttyda de huvudsakliga tendenserna i de multinationella företagens roll i arbetsfördelningen i den svenska industrin. Grupperna är naturligtvis mer heterogena än vad redovisningen ovan anger men tendensen till en ökad vertikal och horisontell specialisering finns. Detta innebär ett större internationellt beroende för samhällsekonomin och en investeringsinriktning för de större multinationella koncernerna som mer betingas av den internationella konkurrensen än av samhällsekonomins behov. På samma gång som de nationella ekonomierna genom specialiseringen blir mera beroende av varandra blir de multinationella koncernernas strategier allt mindre beroende av enskilda nationella ekonomier.

Utvecklingen av sysselsättningsstrukturen i Sverige visar på en krympande industrisektor på samma gång som tjänstemannafunktionerna ökar sin andel av industrisysselsättningen. En mindre integrerad produktion i Sverige och en ökad inriktning på marknadsanpassade system och teknisk utveckling innebär en anpassning till Sveriges komparativa fördelar i nuläget. Men frågan är om inte en bibehållen teknisk kompetens på sikt bäst utvecklas i mera integrerade produktionskedjor där den traditionellt yrkeskunniga arbetskraften utnyttjas i ett hemmabaserat nätverk av produktionsenheter. För samhällets behov av att kontrollera utvecklingsbetingelserna och resursanvändningen i en internationellt beroende samhällsekonomi och en ökad konkurrens skulle i så fall de hemmaproduktionsbaserade och de begränsat multinationella företagen vara den strategiska sektorn. De

globala multinationella koncernerna däremot verkar i en miljö där investeringsbetingelserna ligger utanför nationalstaternas kontrollmöjligheter. De nyprotektionistiska tendenserna i i-länderna tyder emellertid på att också de globala multinationella koncernerna dras in i konflikten mellan önskvärdheten av frihandel och behovet av större kontroll av samhällsekonomin- och sysselsättningsutvecklingen - inom nationalstatens ramar.

APPENDIX A BEFATTNINGSNOMENKLATUR FÖR TJÄNSTEMÄN

Kod	Benämning
0	ADMINISTRATIVT ARBETE
010	Administration av platsförvaltning
020	Allmänt utrednings- och planeringsarbete
040	Personalarbete
060	Juridiskt arbete
080	PR-arbete
1	PRODUKTIONSLEDANDE ARBETE
110	Ledning av produktions-, underhålls-, transport- och reparationsarbete
120	Arbetsledning, allmän
140	Arbetsledning, byggnads- och anläggningsverksamhet
160	Produktions- och arbetsledning, skogsbruk
170	Produktions- och arbetsledning, jordbruk och trädgårdsskötsel
2	FORSKNINGS-, EXPERIMENT- OCH UTVECKLINGSARBETE
200	Matematiskt arbete
210	Laboratoriearbete
3	KONSTRUKTIONS- OCH FORMGIVNINGSARBETE
310	Konstruktion (utom anläggningskonstruktion)
320	Anläggningskonstruktion
330	Arkitektarbete
350	Formgivning, modellkonstruktion och dessinering
360	Dekorering
370	Teckning
380	Fotografering
4	ÖVRIGT TEKNISKT ARBETE
400	Teknisk rationalisering
410	Produktionsplanering
415	Transportplanering
440	Produktionskontroll (utom laboratoriekontroll)
450	Patentarbete
470	Teknisk instruktion och teknisk service
480	Skydds-, säkerhets- och bevakningsarbete

5 HUMANISTISKT OCH KONSTNÄRLIGT ARBETE

560 Redaktionellt arbete
565 Översättningsarbete
580 Arkivarbete
590 Biblioteksarbete

6 UNDERVISNINGSARBETE
600 Administration av utbildning
660 Teoriundervisning
670 Yrkesundervisning

7 ALLMÄNT SERVICE- OCH VÅRDARBETE

740 Hälso- och sjukvård
770 Fastighets- och bostadsförvaltning
775 Restaurangarbete

8 KOMMERSIELLT ARBETE

810 Marknadsföring
820 Försäljning genom kundbesök
830 Försäljning från utställningar, reservdelslager m m
840 Offertkalkylation
850 Orderbehandling
860 Reklamarbete
870 Inköp
880 Förråds- och lagerförvaltning
890 Speditionsarbete
891 Resebyråarbetare

9 KAMERALT ARBETE

900 Ekonomiförvaltning
910 Redovisnings-, budget- och kassaarbete
940 Internrevision
950 Sekreterararbete, stenografi och maskinskrivning
960 Administrativ rationalisering (AR)
962 Ledning av dataarbete
964 Systemarbete, programmering
966 Datamaskinarbete
968 Datastansning
970 Telefonistarbete
980 Kontorstryckeriarbete
985 Vaktmästarearbete
986 Chaufförsarbete
990 Allmänt kontorsarbete

Källa: Befattningsnomenklatur tjänstemän, tredje upplagan augusti 1968. Stockholm 1971.

APPENDIX B DE 20 STÖRSTA MULTINATIONELLA INDUSTRIFÖRETAGEN 1978 [a]

Namn	Antal anställda: Totalt	Antal anställda: Utländska koncern företag	Etableringsår för utlandsproduktion	Huvudsaklig produktion
10 största:				
Elektrolux	75 630	47 960	1921	Hushållsapparater, kontorsmaskiner
SKF	54 470	44 290	1910	Kullager, stål
LM Ericsson	66 390	33 890	1911	Telefonstationer, växlar, utrustning
Sandvik	28 330	15 150	1922	Stål, manufaktur
Volvo	57 290	15 030	1960	Bilar, maskiner
STAB	23 250	13 680	1912	Byggmaterial, förpackning, tändstickor
Atlas Copco	17 660	12 040	1943	Tryckborrar, utrustning
Alfa Laval	17 760	10 890	1897	Separatorer, mejeri- och jordbruksutrustning
AGA	15 370	9 410	1913	Gas- och gasenergi (uppvärmning, kylning, svetsning)
ASEA	40 600	9 100	1916	Elektrisk utrustning, motorer, turbiner
11-20 Största:				
Esselte	13 950	7 400	1965	Kontorsutrustning, tryckeri, förlag
Svenska Fläkt	11 510	7 060	1934	Luftkonditionering
Saab-Scania	39 250	6 600	1958	Bilar
SCA	15 650	5 150	1960	Papper och pappersvaror
ASTRA	7 060	3 720	1942	Läkemedel
ESAB	5 740	3 460	1933	Elektrisk svetsning, maskiner

Namn	Antal anställda		Etableringsår för utlandsproduktion	Huvudsaklig produktion
	Totalt	Utländska koncern företag		
PLM	8 580	3 190	1969	Förpackning (metall, glas, papper)
Euroc	10 940	3 050	1960	Cement, maskiner
Monark	4 190	3 030	1948	Cyklar
Gränges	15 640	2 520	1957	Stål, stålkonstruktioner, kopparoch aluminiumprodukter

[a] Baserad på storleken av utländska dotterföretags sysselsättning.

Källa: SOU 1982:27

LITTERATUR

ANELL, LARS

1980 Världsordningen och välfärdsstatens kris. En delrapport från projektet "Sverige i en ny ekonomisk världsordning. Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier.

ANELL, LARS, STAFFAN LÆSTADIUS & BIRGITTA NYGREN

1980 Om morgondagens ekonomiska världsordning. Trosa: Sekretariatet för framtidsstudier.

BEFATTNINGSNOMENKLATUR TJÄNSTEMÄN

1968 Tredje upplagan. Stockholm: Svenska Arbetsgivareföreningen, Svenska Industritjänstemannaförbundet, Sveriges Arbetsledareförbund, Handelstjänstemannaförbundet.

BEFATTNINGSNOMENKLATUR TJÄNSTEMÄN

1975 4:e upplagan. Katrineholm: Svenska Arbetsgivareföreningen, Svenska Industritjänstemannaförbundet, Sveriges Arbetsledareförbund, Handelstjänstemannaförbundet.

BELL, DANIEL

1973 The Coming of Post-Industrial Society: A Venture Towards Social Forecasting. New York: Basic Books.

BLAU, PETER M. & RICHARD A. SCHOENHERR

1971 The Structure of Organizations. New York: Basic Books.

CFR (CENTRALA FÖRETAGSREGISTRET)

1979 Statistiska Centralbyrån

CRONER, FRITZ

1939 De svenska privatanställda. Stockholm: Kooperativa Förbundet.

1951 Tjänstemännen i det moderna samhället. Uppsala.

1963 Tjänstemännen. Ystad: Rabén & Sjögren.

DELEHANTY, GEORGE E.

1968 Nonproduction Workers in U.S. Manufacturing. Amsterdam: North-Holland.

Dir (KOMMITTÉDIREKTIV)

1977:94 De internationella investeringarnas näringspolitiska effekter (Industridepartementet).

DUNNING, JOHN H.

1979 Recent Developments in Research on Multinational Enterprises: An Economist's Viewpoint, in Lars Gunnar Mattsson & Finn Wiedersheim-Paul (eds.). Recent Research on the Internationalization of Business. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

ERLAND, OLOF

1980 International Take-overs and Technological Intensity, i Lars Engwall & Jan Johanssons (eds.), Some Aspects of Control in International Business. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

FORSGREN, OLOF

1976 Vem äger vad i svenskt näringsliv. Tredje omarbetade upplagan. Stockholm: AWE/Gebers.

FRANK, ROBERT H. & RICHARD T. FREEMAN

1978 The Distributional Consequences of Direct Foreign Investment. New York: Academic Press.

FREDRIKSSON, CARL & LEIF LINDMARK

1976 Nationella och lokala produktionssystem. En strukturstudie av svenskt näringsliv. Umeå universitet.

1976 a Storkoncerner inom svensk tillverkningsindustri. Umeå universitet.

GILPIN, ROBERT

1975 U.S. Power and the Multinational Corporation. New York. Basic Books.

GUSTAFSSON, BO

1976 Den "nya" ekonomisk-historiska forskningen och de kontrafaktiska förklaringarna - några synpunkter. Historisk tidskrift, (76): 273-289.

HAWKINS, ROBERT G

1972 Job displacement and the Multinational Firm: A Methodological Rewiew, Occasional Paper no 3, Center for Multinational Studies.

HIMMELSTRAND, ULF, GÖRAN AHRNE, LEIF LUNDBERG & LARS LUNDBERG

1981 Beyond Welfare Capitalism. Issues, Actors and Forces in Societal Change. London: Heinemann.

HOOD, NEIL & STEPHEN YOUNG

1979 The Economics of Multinational Enterprise. London: Longman.

HÖRNELL, ERIK, JAN-ERIK VAHLNE & FINN WIEDERSHEIM-PAUL

1973 Export och utlandsetableringar. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

HÖÖK, ERIK

1953 Tjänstemännen och den industriella omvandlingen. Stockholm: Beckman.

JOHANSSON, HARRY

1968 Utländsk företagsetablering i Sverige. Uddevalla: Studieförbundet Näringsliv och Samhälle.

JOHANSSON, JAN & JAN-ERIK VAHLNE

1977 The Internationalization Process of the Firm-A model of Market Development and Increasing Market Commitments, Journal of International Business Studies, Spring/Summer.

KONCERNREGISTRET - CFR

1979 Centrala företagsregistret, Statistiska Centralbyrån.

KORNAI, JANOS

1971 Anti-equilibrium. On Economic Systems Theory and the Tasks of Research. Amsterdam: North-Holland.

LAESTADIUS, STAFFAN

1980 Produktion utan gränser. Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier.

LÖNESTATISTIK FÖR TJÄNSTEMÄN 1973

1974 Stockholm: Svenska Arbetsgivareföreningen, Svenska Industritjänstemannaförbundet, Sveriges Arbetsledareförbund, Handelstjänstemannaförbundet.

MARCH, JAMES G & HERBERT A SIMON

1957 Organizations. New York: John Wiley.

MENDNER, JÜRGEN H

1976 Teknologisk utveckling i den kapitalistiska arbetsprocessen - Om den reella subsumtionen av arbetet under kapitalet. Göteborg: Röda Bokförlaget.

MITCHELL, DANIEL J.B.

1976 Labor Issues of American International Trade and Investment. Baltimore: John Hopkins University Press.

NILSSON, E. TOMMY

1976 Frits Croner och tjänstemännen, Socilogisk forskning, XIII (4):48-54.

1977 Arbetsdelning och klassindelning, Sociologisk forskning, (XIV,2):51-65.

SABEL, CHARLES F

1982 Work and Politics. The division of labor in industry. Cambridge: Cambridge University Press.

SAFs MATRIKLAR

1966-1981 Nacka: Svenska Arbetsgivareföreningens förlag.

SAMUELSSON, HANS-FREDRIK

1977 Utländska direkta investeringar i Sverige. En ekonometrisk analys av bestämningsfaktorer. Stockholm: Industriens Utredningsinstitut.

SCB (STATISTISKA CENTRALBYRÅN)

1978:8 Utlandsägda företag 1975 och 1976, Statistiska meddelanden, serie F.

1981:5 Utlandsägda företag, Statistiska meddelanden, serie F.

SOS INDUSTRI (SVERIGES OFFICIELLA STATISTIK)

1966-1980 Statistiska centralbyrån. Stockholm: Liber Förlag.

SOU (STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR)

1976:29 Verkstadsindustrins arbetsmarknad. Kartläggning av arbetskraftsströmmar. Rapport från verkstadsindustridelegationen. Stockholm: Liber Förlag.

1978:73 Kontroll av utländska företagsetableringar i Sverige m m. Betänkande av utredningen om utländska övertaganden av svenska företag. Stockholm: Liber Förlag.

1979:9 Löntagarna och kapitaltillväxten 2 (avsnitt 3, Internationella koncerner och löntagarfonder). Stockholm: Liber Förlag.

1981:33 Effekter av investeringar utomlands. En studie av sex industrier. Delbetänkande av direktinvesteringskommittén. Stockholm: Liber Förlag.

1981:43 De internationella investeringarnas effekter. Några fallstudier. Expertrapport från direktinvesteringskommittén. Stockholm: Liber Förlag.

1982:15 Internationella företag i svensk industri. En jämförelse mellan svenska multinationella, utlandsägda och nationella företag- Expertrapport från direktinvesteringskommittén. Stockholm: Liber Förlag.

1982:27 Svensk industri i utlandet. En analys av drivkrafter och effekter. Expertrapport från direktinvesteringskommittén. Stockholm: Liber Förlag.

SPK (STATENS PRIS- OCH KARTELLNÄMND)

1963-1975 Marknad och fusioner. Fusioner och konkurrensbegränsande avtal i svenskt näringsliv. (Register)

STATISTIKANVISNINGAR

1972 Västerås: Sveriges Verkstadsförenings och Svenska Metallindustriarbetareförbundets gemensamma lönestatistik.

STOBAUGH, ROBERT

1972 How investment abroad creates jobs at home, Harward Business Review (September - October): 118-126.

SVENSKA DOTTERBOLAG

1966-1978 Stockholm: Norstedt.

SVENSK INDUSTRIKALENDER

1966-1980 Stockholm: Sveriges Industriförbund, Norstedts.

SVERIGES HANDELSKALENDER

1966-1980 Stockholm: Bonniers

SWEDENBORG, BIRGITTA

1973 Den svenska industrins investeringar i utlandet. Stockholm. Industriens utredningsinstitut.

SWEDENBORG, BIRGITTA

1979 The Multinational Operations of Swedish Firms. An Analysis of Determinants and Effects. Stockholm: Industriens utredningsinstitut.

THOMPSON, JAMES D

1967 Organization in Action. New York: McGraw-Hill.

VERKSTADSAVTALET

1979 Stockholm: Sveriges Verkstadsförening och Svenska Metallindustriarbetareförbundet.

VERNON, RAYMOND

1966 International Investment and International Trade in the Product Cycle, Quarterly Journal of Economics (Vol. 80, May):190-207.

WRIGHT, ERIK OLIN

1979 Class, Crisis and the State. London: Verso.

ZEITLIN, MAURICE

1974 Corporate Ownership and Control: The Large Corporation and the Capitalist Class, American Journal of Sociology, 79 (March): 1073-1119.

ÅRSREDOVISNINGAR

1966-1980

Statens offentliga utredningar 1983

Kronologisk förteckning

1. Fristående skolor för inte längre skolpliktiga elever. U.
2. Nytt militärt ansvarssystem. Ju.
3. Skatteregler om traktamenten m. m. Fi.
4. Om hälften vore kvinnor. A.
5. Koncession för försäkringsrörelse. Fi.
6. Radon i bostäder. Jo.
7. Ersättning för miljöskador. Ju.
8. Stämpelskatt. Fi.
9. Lagstiftningen på kärnenergiområdet. I.
10. Användning av växtnäring. Jo.
11. Bekämpning av växtskadegörare och ogräs. Jo.
12. Former för upphandling av försvarsmateriel. Fö.
13. Att möta ubåtshotet. Fö.
14. Barn kostar. S.
15. Kommunalforskning i Sverige. C.
16. Sysselsättningsstrukturen i internationella företag. I.

Statens offentliga utredningar 1983

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Nytt militärt ansvarssystem. [2]
Ersättning för miljöskador. [7]

Försvarsdepartementet

Former för upphandling av försvarsmateriel. [12]
Att möta ubåtshotet. [13]

Socialdepartementet

Barn kostar. [14]

Finansdepartementet

Skatteregler om traktamenten m. m. [3]
Koncession för försäkringsrörelse. [5]
Stämpelskatt. [8]

Utbildningsdepartementet

Fristående skolor för inte längre skolpliktiga elever. [1]

Jordbruksdepartementet

Radon i bostäder. [6]
Utredningen om användningen av kemiska medel i jord och skogsbruket m. m. 1. Användning av växtnäring. [10] 2. Bekämpning av växtskadegörare och ogräs. [11]

Arbetsmarknadsdepartementet

Om hälften vore kvinnor. [4]

Industridepartementet

Lagstiftningen på kärnenergiområdet. [9]
Direktinvesteringskommittén. 1. Sysselsättningsstrukturen i internationella företag. [16]

Civildepartementet

Kommunalforskning i Sverige. [15]

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.

LiberFörlag
Allmänna Förlaget

ISBN 91-38-07526-1
ISSN 0375-250X